

STAREJŠA KRANJSKA MESTA IN MEŠČANSTVO

INAVGURALNA DISERTACIJA

SPISAL
FRAN ZWITTER

V LJUBLJANI 1929

S PODPORO KOMISARJA OBLASTNE SAMOUPRAVE LJUBLJANSKE
OBLASTI ZALOŽILA LEONOVA DRUŽBA

STAREJŠA
KRANJSKA MESTA IN
MESČANSTVO

INAVGURALNA DISERTACIJA
KI JO JE PREDLOŽIL DIPLOMIRANI FILOZOF

FRAN ZWITTER

ZA DOSEGO DOKTORSKE ČASTI
DISERTACIJO JE NA PODLAGI REFERATOV

GG. PROF.

DR. MILKA KOSA

IN

DR. NIKOLE RADOJČIČA

SPREJEL

FAKULTETNI SVET FILOZOFSKE FAKULTETE
UNIVERZE KRALJA ALEKSANDRA I.

V LJUBLJANI

DNE 26. APRILA 1929

STAREJŠA KRANJSKA MESTA IN MEŠČANSTVO

INAVGURALNA DISERTACIJA

SPISAL
FRAN ZWITTER

Was Bohoradz

V LJUBLJANI 1929

S PODPORO KOMISARJA OBLASTNE SAMOUPRAVE LJUBLJANSKE
OBLASTI ZALOŽILA LEONOVA DRUŽBA

44376

030006618

PREDGOVOR.

Pozni srednji vek je za evropska mesta doba razvoja mestne avtonomije in uveljavljanja meščanskega gospodarskega separatizma. V tej razpravi sem poskušal dokazati, da so prevladovale te razvojne tendence tudi pri mestih tedanjega kranjskega teritorija, ki so seveda v svojih ciljih in uspehih mnogo skromnejša kakor vodilna mesta tedanje Evrope. Zasledoval sem prodiranje mestne ideje v ustavnem in gospodarskem življenju, ki se konča pri nas v 16. stoletju; v naslednjih stoletjih ostanejo osnove, ki jih je ustvarila prejšnja doba, v glavnem nedotaknjene in le prav polagoma se začno uveljavljati nove tendence v državi in družbi. Pri tem sem imel pred očmi le splošne probleme starejše zgodovine vseh kranjskih mest; zgodovino posameznih mest sem moral prepustiti njihovim bodočim znanstvenim zgodovinarjem.

Pri tem delu sem dolžan posebno zahvalo g. univ. prof. M. Kosu za vse njegove nasvete ter za trud in čas, ki mi ga je žrtvoval pri sestavljanju disertacije in pri korekturah. Prav tako se zahvaljujem gg. univ. prof. N. Radojčiču v Ljubljani in A. Dopschu na Dunaju za vso pomoč in naklonjenost, ki sta mi jo izkazala, kakor tudi bibliotekarju drž. študijske knjižnice dr. J. Rusu in vsem drugim, ki so mi šli pri mojem delu na roko.

G. komisarju ljubljanske oblastne samouprave dr. M. Natlačenu in Leonovi družbi z njenim predsednikom g. univ. prof. F. Lukmanom pa se zahvaljujem, da sta mi omogočila tisk disertacije.

V Ljubljani, avgusta 1929.

Fran Zwitter.

Okrajšave.

- BK = Blätter aus Krain.
Carn. = Carniola. 1908 sl.
FRA = Fontes rerum austriacarum.
Gradivo = Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku.
IMDK = Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. 1891 sl.
Jaksch MC = A. v. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae.
Klun DC = Fr. Klun, Diplomatarium Carniolicum. Beilage zu MHVKX.
Komatar JB 1903/4 = Fr. Komatar: Das städtische Archiv in Laibach, Jahresber. d. Oberrealsch. Laibach 1903/4.
Komatar JB 1900/11 = Fr. Komatar: Kostanjeviške mestne pravice, Jahresber. d. Gymn. Krainburg 1910/11.
Komatar JB 1912/13, 1913/14 = Fr. Komatar: Kranjski mestni arhiv, Jahresber. d. Gymn. Krainburg 1912/13, 1913/14.
LMS = Letopis Matice Slovenske.
MHVK = Mittheilungen des histor. Vereins für Krain. 1846 sl.
MIOeGF = Mitteilungen d. Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1880 sl.
MMVK = Mittheilungen des Museal-Vereins f. Krain. 1866, 1889 sl.
MG = Monumenta Germaniae historica.
QuGW = Quellen zur Geschichte der Stadt Wien.
Schumi A = Fr. Schumi, Archiv f. Heimatkunde.
Schumi UB = Fr. Schumi, Urkunden- u. Regestenbuch des Herzogthumes Krain.
Schwind-Dopsch = E. v. Schwind u. A. Dopsch, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Deutsch-österr. Erblande im Mittelalter.
ZRG = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte.
-
- HHStA = Haus-, Hof- u. Staatsarchiv na Dunaju.
Muz. arh. = Muzejski arhiv v Ljubljani; številke s predznakom I. pomenijo fasciklje vicedomskega arhiva.

Glavnih v prvem odstavku naštetih virov v naslednjih poglavjih ne citiram več.

V i r i.

Med listinami so za starejšo zgodovino naših mest važni predvsem mestni privilegiji. Že pri ustanovitvi vsakega mesta in trga je bilo seveda treba določiti pravni položaj nove naselbine in njenih prebivalcev; toda medtem ko obstojajo meščanske naselbine na Kranjskem vsaj že od tretjega decenija 13. stoletja dalje, pa izhaja kostanjeviško mestno pravo, najstarejša kranjska mestna privilegijska listina, šele od vojvode Henrika (1295—1307). Ta vrzel nam kaže, da so se tudi na Kranjskem — kakor v drugih habsburških dednih deželah — starejša mesta v prvi dobi svojega obstoja zadovoljila z ustnimi privilegiji svojih ustanoviteljev.¹ Šele v poznejši dobi se pridruži pri teh mestih (Ljubljana, Kamnik, Kranj) ustno podeljenim pravom še večje število pisanih privilegijev. Od teh starejših mest pa se razlikujejo predvsem mesta mlajšega postanka, ki dobe v eni listini v sistematični in izčrpni obliki podeljeno vse svoje mestno pravo. Ta razlika je tipična za mesta tedanje nemške države sploh;² pri mestih druge skupine pa je pri nas — kakor povsod — važno vprašanje medsebojnega razmerja mestnih prav.

Kostanjevica se omenja v listinah že od srede 13. stoletja kot trg in mesto in se torej zadovoljuje z ustno podeljenimi pravi, dokler ne dobi od vojvode Henrika že omenjene prve privilegijske listine. Od te listine nam je ohranjen le tekstni del v potrditveni listini vojvode Albrehta II. od leta 1338., ki tvori zopet insert v tretji listini vojvode Rudolfa IV. od leta 1360. in je ohranjena z manj pomembnimi poznejšimi kostanjeviškimi listinami vred v rokopisu št. 15221 dunajske nacionalne biblioteke iz leta 1772.³

Mestno pravo, ki ga je dobila Kostanjevica od koroških in avstrijskih vojvod, je nato neki goriški in tirolski grof (to mesto je ohranjeno v tako koruptni obliki, da ne vemo niti imena tega grofa; mnenje izdajatelja Schumija, da je bil to stari stric grofa Alberta, ni utemeljeno) pode-

¹ Luschin: Oesterr. Reichsgeschichte I.² 343.

² Schröder: Deutsche Rechtsgeschichte⁵ 694.

³ Listino vojvode Henrika je izdal z uvodom Komatar: Kostanjeviške mestne pravice JB 1910/11.

lil Metliki; to nam je znano iz potrditve te podelitve po goriškem grofu Albertu, izstavljene baje l. 1305.⁴ Takrat je bil grof Albert II. že eno leto mrtev, od njegovih sinov pa je vladal v Metliki Ivan Henrik, ne pa Albert.⁵ Kostanjeviško mestno pravo izhaja — kakor smo videli — sicer res od koroških in avstrijskih vojvod, kakor navaja ta listina; toda prva avstrijska listina za Kostanjevico datira šele od 1338 in pred l. 1335. avstrijski vojvode — če izvezamemo Otokarja, ki bi ga pa vendar vsaka listina označila predvsem kot češkega kralja — Kostanjevice sploh niso imeli pod svojo oblastjo; zato je izključeno, da bi bilo to pravo Metliki podeljeno ali pa celo potrjeno že l. 1305. Pri tej listini pa moramo upoštevati, da nam je ohranjena le v prepisu iz začetka 19. stoletja, ki na več mestih kaže težave, ki jih je imel prepisovalec s pisavo in jezikom originala; zato se je najbrže zmotil tudi v letnici. Po dnevu (freitag nach st. georgitag; morda je prepisovalec naredil iz „eritag“ „freitag“, pa tudi sicer je razlika v času med obema listinama le tri dni) in kraju izstavitve (Metlika) pa se listina vjema z drugo, ki jo je l. 1365. izstavil goriški in tirolski grof Albert IV. (edini goriški grof tega imena, ki more priti kronološko v poštev) viteštvu v Slovenski marki in Metliki.⁶ Zato je zelo verjetno, da se je prepisovalec zmotil pri letnici za šestdeset let; isti motivi (dedna pogodba grofa Alberta IV. s Habsburžani l. 1364.) so mogli voditi viteštvo in meščane, da si l. 1365. pravočasno zasigurajo svoje pravice.

Črnomlju je l. 1457., ko so mu zgorele privilegijske listine, Metlika potrdila, da ima od goriških grofov in avstrijskih vojvod iste pravice kakor Metlika sama.⁷

Novo mesto je prvo mesto, ki mu deželni knez takoj ob postanku podeli izčrpno mestno pravo.⁸ Če pa primerjamo ta privilegij s kostanjeviškim privilegijem vojvode Henrika, vidimo, da se ujemata v vseh stavkih skoraj dobesedno, če izpustimo nekaj dodatkov v novomeškem privilegiju, ki izvirajo iz potreb nove naselbine. To je tembolj važno, ker sta nam oba privilegija ohranjena le v poznih kopijah (novom. iz l. 1602., kostanjev. iz l. 1772.) in moremo s primerjavo dognati napake prepisovalcev. Morda je služil kostanjeviški privilegij kot predloga, morda pa sta bili obe listini izdelani po istem formularju, ki sta ga uporabljali koroška in habsburška pisarna; pravo obeh mest je na vsak način isto.

⁴ Schumi A II. 208.

⁵ Czörnig: Görz 528.

⁶ Schwind-Dopsch 245 sl.

⁷ Dimitz: Geschichte Krains I, 313 po viced. arhivu; tega poročila v arhivu nisem mogel najti.

⁸ Vrhovce: Zgodovina Novega mesta 309 sl., priče pri Valvasorju XI. 480.

Mestni pravi 15. stoletja iz Kočevja od l. 1471.⁹ in Loža od 1477¹⁰ podeljujeta izrecno pravo deželnoknežjih mest na Kranjskem in posebej novomeško pravo ter naštevata le pravice, ki so bile podeljene tem krajem še poleg novomeških. Pravo vseh teh šestih mest (Kostanjevica, Metlika, Črnomelj, Novo mesto, Kočevje, Lož) je torej enotno.

Ne vemo, če je bilo isto pravo podeljeno tudi Višnji gori, ker nam ustanovni privilegij ni ohranjen. Če namreč primerjamo listino od 9. julija 1478, ki jo splošno označujejo kot višnjegorsko ustanovno listino,¹¹ z istodobno v isti habsburški pisarni izstavljeno loško in kočevsko, vidimo, da manjka v njej poleg določb o sodniku, svetu, mestnem pravu itd. predvsem tipična formula, s katero povzdigne cesar kot deželni knez ona dva kraja v mesti.¹²

Krškemu je bilo od cesarja podeljeno celjsko mestno pravo.¹³

Skrb za ohranitev privilegijev je privedla do sestavljanja privilegijskih knjig. Najpomembnejša od teh je Ljubljanska, ki jo je v posebni študiji obdelal Komatar.¹⁴ Originala te knjige danes ni več v mestnem arhivu; izginil je pri odselitvi njenega izdajatelja Kluna še pred tiskom; danes se nahaja v mestnem arhivu le še istočasno z originalom pisana neoverovljena pergamentna kopija in pa dve v 18. stoletju pisani in overovljeni papirni kopiji.¹⁵ Privilegijsko knjigo v pravem smislu besede tvori le prvih sto listin; potrdil jo je nadvojvoda Karl I. 1566. V naslednjih dveh stoletjih so prepisovali važnejše starejše in istodobne listine v dve pergamentni knjigi in kmalu po l. 1744. (iz tega leta je zadnja prepisana listina) združili eno od njih s konfirmiranim originalom, drugo pa z omenjeno pergamentno kopijo. Klun je dal večino teh listin kopirati kustosu Jelovšku in jih potem objavil v *Diplomatarium Carniolicum*.¹⁶ Nekaj listin, ki jih je Klun izpustil, je objavil Komatar v prilogi k svoji omenjeni študiji o privilegijski knjigi. Nenatisnjenih je še deset listin: iz prvega dela konfirmacijska listina iz l. 1566. in nek notarski instrument iz l. 1439. (pri Komatarju pomotoma 1409), iz drugega dela pa osem listin iz dobe od 1642—1744.

⁹ MHVK XIX. 55 sl.

¹⁰ MHVK IX. 44 sl.

¹¹ IMDK IV. 30—32; Monumenta Habsb. II., 1, št. 1262.

¹² Za pomen te formule prim. L. Gross: Stadt und Markt im späteren Mittelalter ZRG germ. Abt. 1925, 65 sl.

¹³ Citat iz neobjavljene ustanovne listine Lapajne: Krško in Krčani 22; Hauptmann v Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I. Abt. IV. Teil, 476.

¹⁴ Das Laibacher Privilegienbuch MMVK XVI. 153 sl., XVII. 20 sl.

¹⁵ Komatar: Das städtische Archiv in Laibach JB 1903/4, 2.

¹⁶ Beilage zu MHVK X.

Nasprotno pa je Klun objavil več stvari, ki ne spadajo v privilegijsko knjigo: razpravo o ljubljanskem meščanskem špitalu, tiskano kot listino št. 3, in pa tri listine o ustanovitvi ljubljanske škofije. Način edicije dobro karakterizira Komatar, da „nahezu in jeder Urkunde durchschnittlich 5 bis 6 Fehler unterlaufen, die manchmal sehr sinnstörend wirken. Nebst dem nachlässigen Kopieren treten noch die Mängel hinzu, die dem Diplomatarium Carniolicum infolge der Anwendung veralteter Editionsgrundsätze anhaften, so dass das ganze Werk dem Herausgeber Klun wenig Ehre macht.“¹⁷ Zato je treba za one listine privilegijske knjige, ki so ohranjene tudi v originalu v mestnem arhivu, uporabljati kritično izdajo tekstnega dela originalnih listin mestnega arhiva, ki jo je priredil Komatar.¹⁸ One listine, ki so ohranjene samo v privilegijski knjigi ali pa so pri Komatarju le registirane, pa je treba vedno primerjati z rokopisom.

Kamnik si je dal l. 1528. izstaviti konfirmacijsko listino, ki ima inseriranih 23 privilegijev.¹⁹

Kočevje ima privilegijsko knjigo iz l. 1642.²⁰

Takozvana škofjeloska privilegijska knjiga je po Zahnovem opisu pravzaprav le prepis važnejših mestnih listin, narejen za oskrbnika, oziroma pozneje škofa.²¹

Neobjavljena je privilegijska knjiga Krškega, potrjena od nadvojvode Karla, ki se nahaja v arhivu štajerske deželne vlade.²²

Precej listin je imel nadalje mestni arhiv v Kranju,²³ (pretežno privatnega značaja), nekaj tudi arhivi v Višnji gori,²⁴ Metliki²⁵ in Radovljici.²⁶ Od trgov so

¹⁷ MMVK XVI. 157.

¹⁸ JB 1903/4, 15—43; v uvodu te izdaje je popisane inventar mestnega arhiva.

¹⁹ Parapat v LMS 1876, 125—144; regeste kamniških privilegijev Radics v Argo III. 68 sl.; Hitzinger objavlja v MHVK XX. 109 sl. neke regeste kamniških listin iz grajskega arhiva v Ravnah pod naslovom „Schriftenregister der Stadt Stein“, ne vemo pa, kakšen je značaj in tradicija teh listin.

²⁰ Radics v Argo II. 172 sl.; prim. še Parapat v LMS 1874, 75—102.

²¹ Zahn: Privilegienbuch der ehemaligen freisingischen Stadt Lack in Krain v MHVK XIV. 73 sl.

²² Hauptmann n. o. m. 476.

²³ Prve regeste Richter v Hormayrjevem Arhivu 1827 571 sl.; regeste listin, prenešenih v arhiv historičnega društva v Ljubljani v MHVK II. 115 sl., III. 21 sl.; Dimitz v BK 1865 144 sl. po viru v vicedomskem arhivu I 95, ki hrani poročilo o več izgubljenih privilegijih; Parapat v LMS 1870, 91—128; listine in regeste sedanjega mestnega arhiva v Kranju Komatar v JB 1912/13, 1913/14.

²⁴ Črnologar v MMVK X—XII.

²⁵ Schumi A II. 208 sl.

²⁶ Richter v Hormayrjevem Arhivu 1822 466 sl. (prepis listine iz l. 1455. je najbrže na več mestih napačen); Parapat v LMS 1872/3, 5—12.

natisnjeni ali vsaj obdelani privilegiji za Mokronog²⁷ in Vače,²⁸ neznan pa je še tržiški privilegij iz l. 1492,²⁹ edina ohranjena kranjska trška ustanovna listina.

Vse listine javnopravnega značaja, tudi one, ki padele pravo kakega mesta drugemu, se pa tičejo le pravic mest in trgov; nimamo pa iz srednjega veka v arhivih nikakih mestnih pravnih knjig domačega ali tujega izvora, uradnega ali privatnega značaja, s predpisi o mestnem civilnem in kazenskem sodstvu. Najstarejša listina te vrste, ljubljanski kriminalni red (Malefizordnung) iz l. 1514., pravi v uvodu izrecno, da je doslej odločala pri kazenskem sodstvu le vest onih, ki so sodili in nikake postave (gesetztes Recht).³⁰ Po izčrpnih določbah priporoča končno ta kriminalni red mestu, da naj se v posebno težkih slučajih obrne za svet na kako drugo mesto ali sodišče; izraža se torej čisto nedoločeno.³¹ Ta kriminalni red je poleg mestnopravnega reda iz l. 1545.³² in reformiranega sodnega reda iz l. 1586.³³ edino specialno-ljubljansko pisano sodno pravo. Za druga mesta ni ohranjenega ničesar; pri teh je še bolj verjetno, da so v svojih sodiščih poznala le ustno običajno pravo. Zato v srednjem veku ne more biti govora o zavestni veljavi kakega tujega mestnega ali drugega prava pri kranjskih mestnih sodiščih, četudi je tuje pravo vplivalo morda na običajno pravo in je zelo verjetno, da so bili mestni privilegiji narejeni po tujih vzorcih. V novem veku pa pridejo tudi mesta v območje sodnih norm, ki jih ustvarja država za večja področja.

Najstarejši pisani sodni protokol je kamniški iz l. 1502/3;³⁴ ljubljanski sodni protokoli, t. j. zapiski sej mestnega sveta prično z letom 1521.³⁵

Najstarejši vir urbarjalnega značaja, redditus de muta et moneta in Carniola v štajerskem deželnoknežjem urbarju od l. 1265,³⁶ označa njegov izdajatelj Dopsch za prepis iz starejšega babenberskega urbarja v nasprotju z Levcem in Luschinom, ki smatrata ta seznam za fragment spanheimovskega urbarja.³⁷ Svoje mnenje podpira z načinom ohranitve tega seznama v štajerskem deželnoknežjem ur-

²⁷ Hitzinger v MHVK VIII. 17 sl.

²⁸ Črnologar: Die Marktprivilegien von Watsch MMVK X. 25 sl.; Mal: Privilegiji trga Vače Carn. III. 116 sl.

²⁹ Gl. priloga 8.

³⁰ Klun DC 61.

³¹ Ravnotam 64.

³² Nepopolna kopija v ljubljanskem mestnem arhivu; regesta Komatar JB 1903/4, 40.

³³ Tisk od 1588 v drž. štud. knjižnici, sign. št. 17.795; slab ponatis Vrhovec v MMVK XV. 148—160; regesta Komatar n. o. m. 41.

³⁴ MMVK XVIII. 62—69.

³⁵ Mestni arhiv.

³⁶ Dopsch: Oesterreichische Urbare II. 51—53.

³⁷ MMVK XIX. 29 sl.

barju; ta pač pripušča možnost prepisa iz babenberskega urbarja, medtem ko spanheimovski dohodki na Kranjskem štajerskih deželnih knezov pred l. 1269. prav nič ne zanimajo.³⁸ Razen tega pa dokaže za mnoge kraje, ki jih omenja seznam, da so prešli kot alod Andechs-Merancev s poroko dedinje Agneze s Friderikom II. Babenberskim v roke te dinastije.³⁹ Mogoč pa je še tretji dokaz za Dopschevo tezo: pomen tega seznama za našo prometno in politično zgodovino je v tem, da našteva celo vrsto iz listin neznanih mitnic in kovnic na Kranjskem; če pa pogledamo v listine, vidimo, da sta v njih omenjeni Ljubljana in Kostanjevica kot najstarejši kovnici novcev,⁴⁰ Ljubljana pa tudi med prvimi mitnicami;⁴¹ oba kraja sta obenem glavni oporišči Spanheimovcev na Kranjskem, njihova castra capitalia.⁴² Redditus de muta et moneta in Carniola pa ravno teh dveh krajev niti ne omenja; to je jasen dokaz, da ne izhaja od Spanheimovcev, ampak od Babenberžanov.

Naslednji splošni seznam deželnoknežjih dohodkov, ki pride v poštev za zgodovino naših mest, se nahaja šele 200 let pozneje v urbarjih od l. 1437. in 1438⁴³ in v seznamu izrednega davka za doto princese Katarine iz l. 1446.⁴⁴

Vicedomski urad, ki koncentrira v svojih rokah dohodke deželnoknežjih mest, ima tri starejše urbarje: prvega iz l. 1496., drugega med 1513—17 in tretjega iz l. 1527.,⁴⁵ doslej prav nič upoštewane.

Od posameznih mest ima Kamnik, ki se omenja že v deželnoknežjem urbarju od c. 1400,⁴⁶ seznam hiš od l. 1516.⁴⁷ in davčno knjigo od l. 1545.⁴⁸

Novo mesto ima seznam hiš od l. 1515.⁴⁹

Krško ima seznam hiš, ki plačujejo desetino, iz l. 1570.⁵⁰

Mlajše je serija knjig o dohodkih in stroških (od l. 1581.) in davčnih knjig (od l. 1600.) mesta Ljubljane.⁵¹

Višnjegorske davčne in računske knjige pričenjajo z letom 1552.⁵²

³⁸ Dopsch n. o. m. XXIX sl.

³⁹ Ravnotam 51—55.

⁴⁰ Ljubljana 1248 (Schumi U B II. 116), Kostanjevica 1252 (Schumi U B II. 147, 148, 155).

⁴¹ 1245 Gradivo V. 387, Schumi U B II. 95, Jaksch MC IV. 362.

⁴² Schumi U B II. 178, Jaksch MC IV. 491.

⁴³ Chmel: Materialien zur österr. Geschichte I. 83 in 95.

⁴⁴ Ravnotam I. 69.

⁴⁵ Muz. arh. I 54 a.

⁴⁶ MMVK II. 39.

⁴⁷ MMVK XVIII. 59 sl.

⁴⁸ MMVK XIX. 90 sl.

⁴⁹ Muz. arh. I. 59.

⁵⁰ Urbar krške gosposčine v muz. arh. I 46.

⁵¹ Mestni arhiv.

⁵² Črnologar: Aus dem Weichselburger Stadtarchive v MMVK X. 67 sl.

Postanek mest in meščanstva.

Rimska mesta pri nas niso preživela propada imperija; zato spada Kranjska v oni del Evrope, kjer so nastala sedanja mesta šele v srednjem veku. Z njimi nastanejo v gospodarskem oziru predvsem sklenjene naselbine trgovcev in obrtnikov, ki so za agrarne produkte navezane na tuj import.¹ Ta odločilni skupni ekonomski znak moramo imeti pred očmi, če govorimo o postanku naselbine ter njenem razmerju do bližnje in daljne okolice pri vsakem mestu posebej. V pravnem oziru so pa mesta naselbine novega socialnega sloja, meščanstva, v družbi, ki je tudi pravno organizirana na slojni podlagi; zato se razvije z njimi in za nje tudi novo mestno pravo. Velikega pomena pa je za vsako novo mesto tudi politični položaj njegovega mestnega gospoda, posebno pri nas, kjer nastajajo prva mesta v času odločilnih bojov za kranjski teritorij.

Skupne smernice razvoja so se pa vedno uveljavile pod vplivom posebnih okoliščin, ki delajo iz vsakega mesta individualnost zase in zahtevajo najprej individualno raziskovanje.

Kamnik je že v sredi 12. stoletja središče moči Andechs-Merancev, ki se večkrat imenujejo po njem *comites de Stain*.² V Kamniku imajo sedež tudi njihovi ministeriali.³ Leta 1202. se omenjata pri Kamniku že dva gradova, gradiščan, nesvobodniki in ministeriali.⁴ Meščanska naselbina pa je nastala najkasneje v dobi mejnega grofa Henrika (1204—28), ker sta listini vojvode Otona od 1229⁵ in patri-

¹ Sombart: *Der moderne Kapitalismus* I.⁶ 128; Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit* I. 167.

² Comes Bertholdus de Stain Gradivo IV. 113, Schumi UB I. 96, Jaksch MC III. 304; Gradivo IV. 38, Schumi UB I. 110, Jaksch MC III. 522; ministerialis comitis Bertholdi de Stain Gradivo IV. 131, Schumi UB I. 109, Jaksch MC III. 521.

³ Karolus eiusdem (comitis Bertholdi) minister (Gradivo IV. 113, Schumi UB I. 96, Jaksch MC III. 304) kot Karolus de Stain Gradivo IV. 138, Schumi UB I. 110, Jaksch MC III. 522; Gradivo IV. 177, Schumi UB I. 111, Jaksch MC III. 524.

⁴ duo castella de Staine cum omni proprietate, servis et ancillis et omni iure et pertinentiis exceptis ministerialibus; dominus Gerlochus purgravius de Staine Gradivo V. 11 sl., Schumi UB II. 5 sl.

⁵ Gradivo V. 253, Schumi UB II. 52, Jaksch MC IV. 174.

arha Bertolda od l. 1243.⁶ le potrditvi daritve njihovega brata Henrika, ki je torej podaril hospitalu na Kozjem hrbtu desetine nekih vinogradov „sive sint nostre sive civium Steinensium“. Listine iz leta 1232., ki je morda zelo važna, ni mogoče kritično uporabljati, dokler je znana samo po nejasni Hitzingerjevi regesti.⁷ Poznavalec historične topografije Kamnika Luschin poudarja, da ima Kamnik svoj Stari trg in Novi trg in sklepa iz položaja prvotne farne cerkve (župnik se omenja prvič l. 1207.⁸) izven trga, ki nastane pod gradovima, da je naselbina okoli cerkve starejša kakor trg.⁹ Trg je torej nastal po njegovem mnenju pod gradom poleg že obstoječe naselbine in se polagoma širil (Novi trg!). Za prometni položaj pa sklepa Luschin iz eksistence hospitala za potnike na Kozjem hrbtu, da je šla takrat glavna prometna pot med Kranjsko in Štajersko preko Kamnika in Tuhinjske doline in ne čez Trojane. Na drugi strani pa izvemo leta 1323. o kamniškem trgovcu, ki je bil in strata canalis a Tulmino oropan od nekega Čedadja; da bi ne trpela škode čedadsko mitnica, so mu odvzeto vsoto vrnili.¹⁰ Kamniški trgovci so uporabljali torej pot preko Škofje Loke in Soče proti Čedadu. Ker tvori kombinacija obeh poti najkrajšo zvezo med južno Štajersko in Furlanijo, moremo razumeti, zakaj zajčki samostan ni mogel počakati na oprostitev od kamniške mitnine po vojvodi Ulriku iz l. 1267.,¹¹ ampak si je dal že prej narediti falzifikat o tej oprostitvi.¹² Najbrže je razlagati primeroma visoko vsoto pri Kamniku v babenberškem urbarju s tem, da je imel Kamnik že takrat kovnico novcev; za poznejšo dobo nam pričajo to listine in numizmatika.¹³

Središče moči druge mogočne rodbine, Spanheimovcev, je pa Ljubljana, kjer ima že l. 1144., po prvi listini, ki jo omenja, svoj sedež brat koroškega vojvode.¹⁴ Dve leti pozneje se omenja slovensko ime Luwigana¹⁵ in tretja listina od l. 1154. označa priči Rodolphus et Adelbertus de Laibach za ministeriale koroškega vojvode,¹⁶ ki jih moremo potem zasledovati vso drugo polovico 12. stoletja. V 13. sto-

⁶ Gradivo V. 386, Schumi UB II. 92 (po slabem prepisu), Jaksch MC IV. 174 (po originalu).

⁷ MHVK XX. 110; po tej regesti Gradivo V. 281 in Schumi UB II. 59.

⁸ Gradivo V. 71, Schumi UB II. 9.

⁹ MMVK XVIII. 40 sl.

¹⁰ Bianchi: Documenti per la storia del Friuli I. 491 sl., 495 sl., 494 sl.

¹¹ Schumi UB II. 288, Jaksch MC IV. 664.

¹² Gradivo IV. 113, Schumi UB I. 136.

¹³ Luschin ravnatom 41.

¹⁴ Gradivo IV. 115, Schumi UB I. 97, Jaksch MC III. 308.

¹⁵ Gradivo IV. 125, Schumi UB I. 103, Jaksch MC III. 314.

¹⁶ Gradivo IV. 172, Schumi UB I. 107, Jaksch MC I. 135.

letju se omenja l. 1220. grad kot palatium nostrum¹⁷ in pogodba med vojvodo Ulrikom in njegovim bratom Filipom iz leta 1256. prepoveduje vojvodi odtujiti Ljubljano ali Kostanjevico, oba castra capitalia Spanheimovcev na Kranjskem.¹⁸ Posebno važno pa je, da se že l. 1163., celo stoletje pred meščansko naselbino, omenja v Ljubljani fara,¹⁹ ki leži pri Sv. Petru, daleč izven poznejšega obzidja in se ne dà zamisliti brez večje naselbine. Križišče prometnih potov je ostalo ozemlje okoli Ljubljane najbrže še od rimskih časov.²⁰ Sredi 15. stoletja Spanheimovci to izrabijo: leta 1243. se omenja ljubljanska mitnica,²¹ pet let pozneje pa ljubljanski novc,²² ki je izpričan tudi numizmatično za čas vojvode Bernarda (1218—54).²³ V tem času, ko imajo Spanheimovci v Ljubljani že celo vrsto uradnikov²⁴ in ji je podrejenih pet gradov,²⁵ ko je naseljen na njenem ozemlju že minoritski²⁶ in nemški viteški red,²⁷ nastane šele prva meščanska naselbina na Starem trgu. Izraza in urbe Labaci, ki se nahaja v neki notici k l. 1243., nastali očitno pozneje v jurklosterskem samostanu,²⁸ pisec te notice gotovo ni prepisal iz originala, ampak dodal besedo urbs sam; niti enkrat se do l. 1269. v kaki v polnem tekstu ohranjeni listini ne označajo kraji na Kranjskem kot urbs, ampak vedno le v poznejših noticah.²⁹ Pri proglasitvi interdiktta nad „civitates“ koroškega vojvode Bernarda leta 1252. se omenja na Kranjskem le Kostanjevica;³⁰ ko podari v pogodbi od leta 1261. vojvoda Ulrik patrijarhu Ljubljano in jo sprejme nazaj v dedni fevd, morajo priseči patrijarhu zvestobo ministeriali, medtem ko se pri drugih darovanih krajih, ki jih sprejme vojvoda v dosmrtni fevd, omenja prisega ministerialov in meščanov.³¹ Naslednje leto

¹⁷ Gradivo V. 165, Schumi UB II. 126, Jaksch MC IV. 116.

¹⁸ Schumi UB II. 178, Jaksch MC IV. 491.

¹⁹ presentibus... plebanis Petro de Laibach. Gradivo IV. 235, Schumi UB I. 121.

²⁰ Za Emono in rimske ceste W. Schmid: Emona v Jahrbuch für Altertumskunde VII. 61 sl.

²¹ Gradivo V. 387, Schumi UB II. 95, Jaksch MC IV. 302; Gradivo V. 392, Schumi UB 95, Jaksch MC IV. 298.

²² Schumi UB II. 116.

²³ Luschin: Beiträge zur Siegel- und Wappenkunde von Krain v Schumi A I. 273.

²⁴ 1254 officarii, procuratores, precones, exactores, iudices Schumi UB II. 162, Jaksch MC IV. 625.

²⁵ 1261 v pogodbi Koroška-patriarhat Schumi UB II. 223 sl., Jaksch MC IV. 570 sl.

²⁶ 1242 chordianus Laibacensis Gradivo V. 384, Schumi UB II. 92.

²⁷ 1263 Schumi UB II. 250.

²⁸ Gradivo V. 387, Schumi UB II. 95, Jaksch MC IV. 362, Zahn Steierm. Urk.-Buch II. 531. Fröhlich: Diplomatarium Stir. II. 141; noben izdajatelj ne pove, kje se nahaja ta notica.

²⁹ Gl. register v Schumi UB I. in II.

³⁰ Schumi UB II. 151 sl., Jaksch MC IV. 408.

³¹ Schumi UB II. 223—228, Jaksch MC IV. 570—74.

podari vojvoda Ulrik samostanu Bistri „unam aream in Laibaco“;³² trg ali mesto se pri tem ne omenja. Tako nam ostanejo samo tri listine za spanheimovsko meščansko naselbino v Ljubljani; prvo od leta 1265. izstavlja vojvoda Ulrik in Laibaco foro nostro s pričami cives de Laibaco,³³ druga je privilegij nemški komendi od l. 1267., ki govori o trškem sodniku,³⁴ najbolj izčrpna je pa listina med 1257—69, ki podeljuje eksempcijo od mestnega prava in straženja obzidja.³⁵ Po Schröderju se pri združitvi prej zemljiško-gospodske naselbine z naselbino po mestnem pravu imenuje prva Novo mesto (Neustadt) in druga Staro mesto (Altstadt).³⁶ Ta razlaga imen velja pač tudi za ljubljanski Stari trg in Novi trg, ki se prvič imenuje leta 1307.³⁷ Tako vodimo, da se mestno pomirje, kakor tudi pomen meščanske naselbine v primeri s starejšo zemljiško-gospodsko le polagoma širi, kar moremo ugotoviti še v poznejši dobi.³⁸

Pri drugem centru spanheimovske moči na Kranjskem, Kostanjevici, eksistira fara — torej tudi naselbina — že leta 1220.;³⁹ l. 1228. se imenuje Vlricus de Landestrost, najbrže nobilis;⁴⁰ gradiščani nastopajo od l. 1251.⁴¹ V tem času je bil ustanovljen trg, ki se prvič imenuje l. 1249. v

³² Schumi UB II. 235 sl.

³³ Schumi UB II. 273, reg. Jaksch MC IV. 625.

³⁴ Ta prvotno latinsko pisana listina je ohranjena le v nemškem prevodu, inseriranem v potrditvi po vojvodi Albrehtu od leta 1350. (Schumi UB II. 185 sl.; Strehlke: *Tabulae ordinis Theutonici* 163, št. 180 in 166 sl., št. 186). Namenjena je le ljubljanski komendi in govori le o sodstvu, o tem pa deloma obširnejše kakor splošni privilegij vojvode Ulrika (v latinskem originalu Jaksch MC IV. 660 sl., Schumi UB II. 284 sl.; v nemškem prevodu, inseriranem v potrditvi po vojvodi Albrehtu od l. 1350. Schumi A I. 11 sl.; Strehlke: *Tabulae ordinis Theutonici* 163 sl., št. 181 in 167 sl., št. 187), ki je namenjen nemškemu viteškemu redu na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki v splošnem in vsebuje poleg sodnih še druge določbe. Vsebinska razlika in pa točno razlikovanje v tradiciji (vsakega od obeh Ulrikovih privilegijev je dal prevesti in potrditi vojvoda Albreht 13. julija 1350 v posebni listini, kakor kaže Strehlke) kažeta jasno, da sta to dve različni listini in da ni točno, če je Jaksch označil ljubljanski privilegij le za izvleček (Auszug) splošnega in natisnil samo tega.

³⁵ Schumi UB II. 214 k c. 1260.

³⁶ *Deutsche Rechtsgeschichte* 640.

³⁷ Gl. prilogo 1.

³⁸ Za historično topografijo Ljubljane Vrhovec: *Topografiški opis Ljubljane in zgodovina mestnega zastopa* v LMS 1885, 186 sl. in *Die hochlöbliche Landeshauptstadt Laibach* 1886.

³⁹ *plebanus de Landestrost Gradivo V. 165*, Schumi UB II. 26, Jaksch MC IV. 116.

⁴⁰ *Gradivo V. 245*, Schumi UB II. 46, 47, Jaksch MC IV. 405, 404

⁴¹ Schumi UB II. 145.

drugi ustanovitveni listini kostanjeviškega samostana.⁴² Leta 1252. se omenja kostanjeviški novec,⁴³ Kostanjevica pa že kot civitas.⁴⁴

Tudi Kranj je obstojal kot naselbina pač že dolgo, predno se omenjajo l. 1221. prvi meščani⁴⁵ in l. 1226. fara.⁴⁶ Pozneje se omenja v babenberskem urbarju in nato l. 1256. kot civitas Spanheimovca Ulrika.⁴⁷ To dokazuje, da je prešel z vlado nad kranjskim teritorijem vred po poroki andeške dedinje Agneze z Babenberžanom Friderikom II. najprej na to rodbino ter nato po njeni drugi poroki z Ulrikom II. Spanheimovcem v roke koroških vojvod ter tako prišel s forum Lubelinum, ki se omenja prvič l. 1261.⁴⁸ na glavno prometno zvezo obeh spanheimovskih teritorijev.

Spanheimovec Ulrik je združil v svojih rokah poleg posestev svoje rodbine še andeško-babenberska posestva in oblast, postal deželni knez brez enakovrednega tekmeca in odločil stari kranjski postojanki svoje rodbine, Ljubljani, prvo mesto v deželi, medtem ko je težišče moči obeh prejšnjih deželnoknežjih rodbin Kamnik. Štiri mesta, ki jih združi v svojih rokah, tvorijo jedro poznejših deželno-knežjih mest. Kako važen je politični razvoj za položaj mest, nam kaže primera Ljubljane z Bernekom (Werneck) pri Litiji, kjer je ustanovil Ulrikov glavni nasprotnik v boju za Kranjsko, oglejski patriarh, pod svojim gradom,⁴⁹ sedežem svojega vicedominusa,⁵⁰ svoj trg; pa že edina listina, ki ga omenja, govori o osvojitvi in razdejanju gradu in trga po vojvodi Ulriku II., ki se ga sicer obveže vrniti patriarhu.⁵¹

Na obeh freisinških gospodstvih pa nastaneta v tem času dva privatna trga. Že v daritveni listini od leta 973. se omenja locus Lonca⁵² in v 11. in 12. stoletju obstoja tu v prirodnem središču gospodstva tlačanski dvorec.⁵³ Toda pri tem nam je treba pač misliti na poljedelsko naselbino poleg sedanje škofje Loke, ki ima že v freisinškem urbarju koncem 13. stoletja značilno ime Stara Loka.⁵⁴ Tu se

⁴² Schumi UB II. 125, 128, reg. Jaksch MC IV. 375 sl.

⁴³ Schumi UB II. 147, 148, 155.

⁴⁴ Schumi UB II. 151 sl., Jaksch MC IV. 408.

⁴⁵ burgenses Bernhardus, Eberhardus, Volbertus de Creinbure Gradivo V. 181, Schumi UB II. 32, Jaksch MC IV. 156.

⁴⁶ plebanus de Krainburg Gradivo V. 224, Schumi UB II. 35, Jaksch MC IV. 156.

⁴⁷ Schumi UB II. 179, Jaksch MC IV. 495 sl.

⁴⁸ Schumi UB II. 216, Jaksch MC IV. 560 sl.

⁴⁹ castrum 1250; Schumi UB II. 138, Jaksch MC IV. 386.

⁵⁰ 1250; Schumi UB II. 139, Jaksch MC IV. 387.

⁵¹ 1265; Schumi UB II. 269, Jaksch MC IV. 625.

⁵² Gradivo II. 338, Schumi UB I. 11.

⁵³ 1074 curtis Lonka Gradivo III. 174 sl., Schumi UB I. 60, FRA II. 31, 89; c. 1160 curtiferi villicorum... ille de Lonka Gradivo IV. 207, Schumi UB I. 116, FRA II. 36, 12.

⁵⁴ FRA II. 36, 176.

nahaja v vseh naslednjih stoletjih tudi cerkveno središče za vso okolico, omenjeno že leta 1074. kot *ecclesia Lonka*.⁵⁵ Tudi freisinški loški dvorec iz 11. in 12. stoletja se nahaja v Stari Loki, kakor priča *curia domini episcopi in Altenlok* v urbarju od l. 1291.⁵⁶ Poleg te naselbine pa se razvije pod gradom, omenjenim prvič v začetku 13. stoletja,⁵⁷ trg, ki se pojavlja l. 1248.⁵⁸ in ostane še dolgo v cerkveni odvisnosti od fare v Stari Loki. Škofja Loka kaže torej v razmerju med poljedelsko in meščansko naselbino, faro in gradom analogijo z Ljubljano in Kamnikom. Od l. 1274. dalje se začne imenovati Škofja Loka *civitas in oppidum*.⁵⁹ V l. 1261. obstoji tu že škofova mitnica,⁶⁰ njen pomen je pač v zvezi s potjo proti Čedadu, ki je imela velik pomen za Škofjo Loko. Medtem ko pa ostane loško gospodstvo in mesto neposredno podrejeno škofu, podeljuje ta svoje dolensko gospodstvo zaporedoma Henrikmu Andeškemu, Leopoldu in Frideriku Babenberškemu v fevd in ga dobi šele po uzurpaciji Bernarda Koroškega l. 1251. nazaj;⁶¹ zato ne vemo, kdo je ustanovil forum *Gutenwerde* (Hrvatski brod pri Škocjanu ob Krki), ki se v oni listini prvič imenuje. Poleg trga obstoja tu freisinški grad⁶² in mitnica.⁶³ Trg je danes ruina in se zadnjič omenja l. 1321.⁶⁴

Kakor drugod so tudi na Dolenjskem mitnice glavno sredstvo za rekonstrukcijo trgovskih potov: babenberški urbar jih našteva v Višnji gori, Gutenwerde, Krškem in Mehovem; vojvoda Rudolf IV. oprošča v novomeškem ustanovnem pismu l. 1365. Novomeščane od mitnine v Višnji gori, Kostanjevici in Rašici, ki je zanje torej posebno aktualna; v supliki iz Maksimiljanovega časa pa omenjajo Novomeščani poleg teh mitnic še žužemberško in čateško (*Reutenberg*).⁶⁵ Če upoštevamo točke: Višnja gora, Gutenwerde, pozneje pa še Novo mesto, Kostanjevico in Čatež, vidimo, da se smer stare rimske ceste, ki je vodila od Emone na *Praetorium Latobicorum* in odtod na *Neviodunum*, ni mnogo spremenila.⁶⁶ Na drugi strani pa vidimo, da sta za Novo mesto važni mitnici v Rašici in pa v Žužemberku, ki

⁵⁵ Gradivo III. 174. Schumi UB I. 60, FRA II. 31, 89.

⁵⁶ FRA II. 36, 186.

⁵⁷ c. 1202 Gradivo V. 7, Schumi UB II. 2, FRA II. 31, 125.

⁵⁸ Schumi UB II. 116, 117, FRA II. 31, 148, 150.

⁵⁹ oppidum 1274 FRA II. 31, 329 in 1277 FRA II. 31, 346; *civitas* 1310 FRA II. 36, 128; in muro novi oppidi 1318 FRA II. 36, 62.

⁶⁰ Schumi UB II. 221, FRA II. 31, 214.

⁶¹ Schumi UB II. 142, Jaksch MC IV. 398, FRA II. 31, 154.

⁶² 1261; Schumi UB II. 220, FRA II. 31, 214.

⁶³ 1301; Schumi A II. 253, FRA II. 35, 13.

⁶⁴ Ulreich der alte richter von Gutenberd. Listina od 4. avg. 1321 v muz. arh.

⁶⁵ Kovač v Carn. II. 172.

⁶⁶ Premerstein - Rutar: Römische Strassen und Befestigungen in Krain 17 sl.

nam dokazujeta direktno pot po dolini Krke proti Notranjski. Rudolf IV. je l. 1365. predpisal za promet iz Hrvaške na Kranjsko in proti morju smer preko Novega mesta; s tem je ustvaril z uporabo enega glavnih sredstev srednjeveške prometne politike (Strassenzwang) novo stočišče obeh smeri in prometno središče Dolenjske. — — — Vprašanje, kaj je bilo na novomeških tleh pred letom 1365., si je zastavil že Hitzinger⁶⁷ na podlagi Puceljeve kronike,⁶⁸ Najstarejša podatka o stolpu iz leta 1081. in 1237., ki ju navaja Pucelj k listini iz l. 1437., nista zajeta iz te listine, ki v originalnem tekstu govori o zidanju novega stolpa na stiškem posestvu v Novem mestu;⁶⁹ zato sloni Puceljevo poročilo na čisto nejasnih virih. Tudi tretji podatek o oppidum Marchstatt iz l. 1531., ki ga Hitzinger lokalizira na novomeška tla, je že na sebi nezanesljiv, ker nam o takem oppidum noben drug vir ničesar ne pove in utegne biti ta beseda Puceljev dodatek. Najbolj verjetno je Puceljevo poročilo k l. 1365., torej letu ustanovitve Novega mesta, da je stiški opat dobil od vojvode Rudolfa IV. nekaj posestev v zameno pro loco Gracz seu villa, ubi nunc Rudolphswertum est; Gradec omenja kot naselbino na poznejših novomeških tleh tudi Valvasor, označa pa ga za stiški dvorec (Hof) in navaja za vir stiške rokopise.⁷⁰ Obe lokalizaciji — oppidum Marchstatt in pa dvorec ali vas Gradec — na novomeška tla se pa medsebojno izključujeta, česar Hitzinger ni opazil. L. 1365. pa je vojvoda Rudolf mesto, ki se ni naslonilo na kak grad, kakor večina kranjskih mest, in je v naselbinskem oziru morda od vseh najbolj samostojno, „von neuen dingen auffgeworffen“.

Manjšo vlogo igrajo kot ustanovitelji mest goriški grofje. Po Puclju so imeli že leta 1217. svoj trg Planino.⁷¹ V Beli Krajini je bila v Črnomlju ustanovljena fara že l. 1228.,⁷² l. 1263. pa nastopa kot priča Fridericus de Zernoemel.⁷³ Trga, ki se tudi tu omenja znatno pozneje od fare, niso ustanovili goriški grofje, ampak ga dobe po prvi listini, ki ga omenja, šele l. 1277. kot pertinenco gradu Mehovo od kralja Rudolfa v zastavo.⁷⁴ Medtem ko nam ostane ustanovitelj meščanske naselbine v Črnomlju neznan, pa je zelo verjetno, da so ustanovili šele goriški grofje trg v Metliki. Ta trg se imenuje v srednjem veku

⁶⁷ MHV K XIV. 4 sl.

⁶⁸ Rokopis v ljubljanskem muzeju.

⁶⁹ Listina od 30. julija 1437 v HHStA.

⁷⁰ XI. 481.

⁷¹ Gradivo V. 149, Schumi UB II. 24 sl.

⁷² Gradivo V. 242, Schumi UB II. 41 sl.

⁷³ Schumi UB II. 251.

⁷⁴ Schumi A I. 239.

Novi trg v Metliki ali pa samo Novi trg; prvič se omenja, kolikor je meni znano, l. 1300, kot Novum forum.⁷⁵ Vsi ti kraji pridejo šele l. 1374, v habsburške roke.

Zelo važne so nadalje meščanske naselbine Ortenburžanov. Od teh Loža niso ustanovili sami; ta kraj se omenja kot trg že l. 1237, in sicer kot središče kranjske moči vovbrških grofov,⁷⁶ ki imajo tudi že prej svoje gradiščane⁷⁷ in izvajajo že dolgo pred l. 1221, patronat nad loško faro;⁷⁸ torej sta tudi tukaj grad in naselbina izpričana mnogo prej kakor trg. Še v prvi polovici 13. stoletja pride Lož v roke patriarhov, za njimi pa ga dobe Ortenburžani.⁷⁹

Zgodovinsko pomembni pa so postali Ortenburžani, kakor znano, predvsem kot kolonizatorji Kočevskega. Pri tem se imenuje cerkev v Kočevju že v znanem poročilu o prihodu Kočevcev iz l. 1365;⁸⁰ že leta 1377. pa se omenja na Kočevskem tudi ortenburški trg.⁸¹

Ortenburška last je tudi Radovljica, stara naselbina, kjer je obstojal trg že leta 1343.⁸²

Dediči Ortenburžanov postanejo l. 1420. celjski grofje, ki si s tem pridobe tudi njihove trge; poleg teh imajo v svoji posesti še Krško. Ta kraj se označa že l. 895, kot predium,⁸³ v 12. stoletju pa se omenjajo tu že ministeriali⁸⁴ in grad.⁸⁵ Prva javnopravna listina o trgu izhaja od Friderika Celjskega.⁸⁶

Med deželnoknežjimi trgi ima večji pomen Višnja gora. Tu se omenja že v sredi 12. stoletja grad kot sedež zelo pomembnega rodu;⁸⁷ v naslednjem stoletju pa obstoja tu že mitnica in trg.⁸⁸

Mesta in trgi deželnoknežjega komornega imetja Habsburžanov izhajajo torej večinoma iz dediščine prejšnjih dinastij. Le Novo mesto so ustanovili sami. V času Friderika III. pa se zaokroži l. 1456, ta blok še s trgi iz celjske dediščine. To se je zgodilo v času velikih turških vpadov; ker je tvorilo tedaj obzidje pri nas že davno bistven del mesta, je Friderik III. med drugimi obrambnimi sredstvi uporabil tudi ustanavljanje novih mest iz trgov

⁷⁵ Schumi A II. 244 sl.

⁷⁶ Gradivo V. 325, Schumi UB II. 70, Hauptmann n. o. m. 394.

⁷⁷ 1220; Gradivo V. 165, Schumi UB II. 25.

⁷⁸ Gradivo V. 179 sl., Schumi UB II. 31, Jaksch MC IV. 122.

⁷⁹ Gradivo V. 153; Hauptmann n. o. m. 415, 433.

⁸⁰ Citat pri Parapatu LMS 1874, 76.

⁸¹ Citat ravnotam 78.

⁸² MHVK XVII. 47.

⁸³ Gradivo II. 234, Schumi UB I. 107, Jaksch MC I. 41.

⁸⁴ 1154; Gradivo IV. 170, Schumi UB I. 107, Jaksch MC I. 152.

⁸⁵ 1189; Gradivo IV. 381, Schumi UB I. 153.

⁸⁶ 1421; Valvasor XI. 237.

⁸⁷ 1154; Gradivo IV. 176, Schumi UB I. 111, Jaksch MC III. 525.

⁸⁸ Sodnik I. 1294, Hauptmann n. o. m. 472.

celjske dediščine. S tem si je hotel ustvariti nove trdnjave in jih obenem s podelitvijo predprav in pospeševanjem kolonizacije preskrbeti s stalno posadko novih meščanov. Ta motiv izrecno poudarja v ohranjenih ustanovnih listinah; imeti ga moramo pred očmi, če hočemo razumeti dejstvo, da nekatera od teh mest niso postala nikdar mesta v ekonomskem smislu besede. Znan nam je čas postanka štirih mest iz tega časa. Kočevje ima ohranjeno ustanovno listino iz l. 1471., Lož in Krško pa iz l. 1477.; Višnja gora je postala mesto l. 1478., ker so 9. julija t. l. izstavljeni trije ohranjeni privilegiji, ki vsi omenjajo zidanje in eden od njih celo povzdig trga v mesto, čeprav nam ustanovna listina sama ni ohranjena; pri tem se omenja, da je bilo mesto zgrajeno na drugem kraju kakor dosedanja naselbina.⁸⁹ Radovljica je postala mesto med leti 1478. in 1510.⁹⁰ Razentega sta postala v 15. stoletju najbrže tudi zaradi turških vpadov mesti Črnomelj in Metlika.

V poznem srednjem veku nastane cela vrsta novih deželno knežjih in privatnih trgov; edini ustanovni privilegij, ki nam je o njihovem postanku ohranjen, tržiški, govori naravnost o povzdigu vasi v trg.⁹¹ Če pomislimo, da se ti trgi imenujejo navadno že v prejšnji dobi kot večje vasi (Vipava, Senožeče, Litija), nam postane jasno, da tržiški slučaj ni osamljen. Nekateri trgi so nastali najbrže tudi zaradi ambicije svojih zemljiških gospodov (Turjak). Njihovo število ni stalno. Že v srednjem veku propadejo nekateri od njih, kakor Pleterje (Sicherstein), Št. Vid pri Stični in Gutenwerde;⁹² pa tudi Valvasor navaja mnogo takih, ki danes ne obstojajo več.⁹³ Skoraj vsi ti trgi leže pod gradovi. Zelo težko je tudi le približno ugotoviti čas podelitve meščanskih pravic, ker je število virov, ki nam govorijo o njih, navadno zelo majhno. Mnogi trgi ne morejo vzdržati niti svojih tedenskih sejmov, edinega znaka, ki jih gospodarsko loči od vasi.⁹⁴

Starejše naziranje o postanku mest je izhajalo iz nazora, da so bila velika sklenjena zemljiška gospodstva edina

⁸⁹ Prva listina, ki podeljuje razne pravice in se navadno označa kot ustanovitvena I M D K IV. 30—32, Monum. Habsb. II., 1, št. 1262; druga listina dovoljenje za sekanje lesa v cesarskih gozdih Monum. Habsb. II., 1, št. 1264; tretja listina popust letnih obveznosti ravnotam št. 1265, vse pa zaradi zidanja in utrjevanja mesta. Prim. poročilo o listini iz l. 1478., ki določa način volitve sodnika, v mestnem sodnem protokolu od 1716 pri Črnologarju v M M V K XI. 67. Da prva listina od 9. julija ni ustanovitvena, gl. zgoraj str. 3.

⁹⁰ 1478 še trg (Richter v Hormayrjevem Archivu 1822, 467), 1510 že mesto (ravnotam 468).

⁹¹ Gl. priloga 8.

⁹² Pleterje listina od 3. februarja 1505 v muz. arh.; Št. Vid M M V K XIII. 157 sl.

⁹³ II. 112, 175, 212, 256 sl.

⁹⁴ Gl. spodaj str. 23.

gospodarska enota karolinške in pokarolinške dobe; medtem ko žive na periferiji gospodstev kmetijski podložniki, nastane okoli dvorca zemljiškega gospoda naselbina nesvobodnih obrtnikov raznih strok, ki producirajo najprej samo za svojega gospoda, pozneje si pa pribore osebno svobodo ter svobodo produkcije in tako ustvarijo srednjeveško mesto. To naziranje o postanku mesta iz tlačanskega dvorca (Fronhof) obrtnikov je sedaj v znanosti opuščeno:⁹⁵ od naših mest se nahaja tak dvorec v bližini meščanske naselbine le pri Škofji Loki, pa tudi tu je jasno že iz geografskega položaja, da se je razvila meščanska naselbina poleg njega in ne iz njega.⁹⁶ Posamezni deli mest so bili sicer tudi pozneje izločeni iz mestne jurisdikcije, naseljeni deloma po nesvobodnikih in podložni zemljiškim gospodom; to so mestne imunitete. Toda za meščane je že v začetku značilno, da so v nasprotju s prebivalci imunitet osebno svobodni; iz tega sledi, da imajo ono svobodo produkcije in trgovanja, ki jo kot trgovci in obrtniki neobhodno potrebujejo, in da pridejo zanje v poštev le one oblike zemljiške posesti, ki so združljive z osebno svobodo. Njihov položaj določa mestno pravo (Stadtrecht, ius civile) in ne podložniško pravo (Hofrecht). Zato tvorijo tudi sklenjen socialni sloj, ki nastopa pri nas pod imenoma civis⁹⁷ in burgensis,⁹⁸ v nemških virih pa kot burger.

Pravni položaj prvih meščanov na Kranjskem karakterizirata dobro dve freisinski listini iz l. 1263.⁹⁹ Škof podeli nekaterim škofjeloškim meščanom nekaj hub v dedni najem s pravico odtujitve onim, ki so „de domo vel familia ecclesie Frisingensis“ in sicer „sub iure purchret... ita tamen quod annis singulis... nostro theloneario de Lok... persolvant 60 (unam marcam 20) denarios Laybacensis usualis monete, quibus persolutis ab omni erunt alterius census dacione usque per anni circulum submoti omnimodo et exclusi, nec officialis noster omnes tenentes et colentes agros prefatos ulterius quam ad ultronea servicia et ad stiuram communem poterit cohercere nisi tunc toti predio aut toti terre incumberet timor aut necessitas generalis propter quod ad opera generalia erunt compellendi.“ Iz teh listin spoznamo značaj ene od značilnih form zemljiške posesti v mestih: svobodni dedni najem sub iure purchrecht. Po-

⁹⁵ v. Below: Territorium und Stadt 299 sl.

⁹⁶ Gl. zgoraj str. 11 sl.

⁹⁷ Najstarejši primeri: Kamnik 1229 in 1243 (gl. zgoraj str. 7 sl., prip. 5 in 6); Škofja Loka 1262 Schumi UB II. 237, FRA II. 31, 220; Škofja Loka 1263 (Schumi UB II. 255, 256; FRA II. 31, 244, 245); Ljubljana 1265 (gl. zgoraj str. 10, prip. 33).

⁹⁸ Kranj 1221 (gl. zgoraj str. 11, prip. 45); Ljubljana 1295 M M V K XIII. 47.

⁹⁹ Schumi UB II. 294, FRA II. 31, 244; Schumi UB II. 255 sl., FRA II. 31, 245.

sestnik sme zemljišče, ki ga ima v dednem najemu, odtujiti, vendar le onim, ki so podložni škofu. Pri njegovih obveznostih pa moramo izločiti javnopravne; sem spada javna robota v slučaju sile za deželo ali gospodstvo (k temu se more pritegniti vse prebivalstvo razen plemstva in duhovščine) in pa plačevanje davka (stiura communis), ki ga zbira škofov upravnik za deželnega kneza kot zavetnika gospodstva.¹⁰⁰ Ostanejo nam še obveznosti do mestnega gospoda, freisinškega škofa, ki obstojajo v določeni letni najemnini (census), medtem ko se za služnosti posebej poudarja, da morejo biti le prostovoljne (ultronea servicia). To pa karakterizira ves najem kot svoboden, medtem ko bi obvezne služnosti gospodu škodovala osebni svobodi najemnika.

Ni pa jasno, če je spadala že v tem času kot bistven znak k svobodnemu najemu sub iure purchrecht v nasprotju z drugimi oblikami svobodnega najema podrejenost teh zemljišč mestnemu sodišču za zemljiške spore.¹⁰¹ Brez dvoma pa velja to načelo pri poznejših primerih dednega najema kot oblike posesti, ki jih srečujemo v naših mestih. V Škofji Loki se omenja „statzins“ l. 1352.¹⁰² in je morda identičen s „hofzins in derselben stat“, ki ga v mestnem privilegiju od l. 1451. odstopi škof mestu v najem.¹⁰³ Tudi ustanovna listina Loža omenja, da naj odslej sodnik izterjuje desetino (hofzins) v mestu. V 16. stoletju se hofzins omenja v Radovljici.¹⁰⁴ Kako pomanjkljiva pa je v tem oziru slika, ki jo dobimo iz listin, pa nam kaže primera z urbarji. Iz teh vidimo, da je svoboden dedni najem splošna oblika zemljiške posesti v Kamniku¹⁰⁵ in najbrže tudi v Krškem;¹⁰⁶ zasledovati se ga dà tudi v Kranju.¹⁰⁷ V Ljubljani je pridružil kralj Ferdinand leta 1535. mestnemu pomirju Krenovo in Rožno ulico, ki sta bili do tedaj pod vicedomovo jurisdikcijo, plačevali tudi desetino in bili dolžni stražiti in popravljati vicedomski stolp. Sedaj prevzame mesto skrb za ta stolp, se obveže zbirati desetino in postane sodna instanca; to nam kaže, kako je nastal iz svobodnega dednega najema zemljiškogospodskega značaja (vicedom sodna instanca!) najem po mestnem pravu.¹⁰⁸ Po drugih mestih pa imamo pač po večini malo alodijalno posest, ki

¹⁰⁰ Luschin: Österr. Reichsgesch. I.² 280, 298.

¹⁰¹ Voltelini: Die Anfänge der Stadt Wien 83 sl.

¹⁰² Listina od 12. decembra 1352 v muz. arh., njen reverz FRA II. 35, 299 sl.

¹⁰³ MHVK XIV. 75 sl.

¹⁰⁴ Hormayrs Archiv 1822, 68.

¹⁰⁵ Urbar od c. 1400 MMVK II. 39.

¹⁰⁶ Urbar krškega gospodstva v muz. arh. I 46.

¹⁰⁷ Vicedomski urbarji v muz. arh. I 54 a.

¹⁰⁸ Klun DC 69 sl., seznam hiš Komatar MMVK XVI. 157 sl.

je tudi drugod poleg svobodnega najema zelo razširjena forma zemljiške posesti v mestih.¹⁰⁹

Če se vprašamo po najstarejši mestni ustavi, nam pokaže čas postanka naših prvih mest, da so nastala šele v času, ko predstavlja najstarejša nemška mestna ustava v naprednejših pokrajinah tedanjega nemškega cesarstva že dolgo dovršen tip; ker so prvi mestni gospodje pri nas najpomembnejši nemški dinasti, ki so vladali takrat na slovenskem ozemlju, je že v naprej verjetno, da so ta drugje že ustaljeni tip enostavno prevzeli. Sem spada predvsem zahteva, da mora imeti meščanstvo kot sklenjen socialni sloj v dobi, ko se v sodstvu že uveljavi stanovski princip, svoja lastna sodišča z mestnim sodnikom na čelu. To sodišče mora imeti že v začetku teritorialno omejeno kompetenco, t. j. določiti je treba njegovo pomirje (burgfrid je izključna oznaka za to ozemlje v naših mestih). V stvarnem oziru je v času postanka mest na Kranjskem ostro izvedena ločitev med krvnim (višjim kazenskim) in nižjim (civilnim in nižjim kazenskim) sodstvom; pristojnost mestnega sodnika za meščane in mestno pomirje mora obsegati vsaj nižje sodstvo. Sodstvo na deželnoknežjih gospodstvih se nahaja seveda v rokah uradnikov deželnega kneza; na drugih pomembnejših gospodstvih na deželi, kjer nastanejo privatna mesta in trgi, pa se nahaja vsaj nižje, deloma pa celo krvno sodstvo v rokah zemljiških gospodov samih. Zato nastane mestno pomirje z izločitvijo iz deželnoknežjega ali privatnega zemljiškega gospodstva. Tega procesa, ki se izvrši pri nas po nemškem vzoru,¹¹⁰ seveda v času ustnih privilegijev vsaj direktno ne moremo zasledovati. Popolnoma jasno pa govori o mestnem pomirju in sodišču najstarejši pisani privilegij, kostanjeviški; v tem pravu je mestno pomirje že „von alter herbracht“. Indirekten dokaz je pa dejstvo, da se navadno že v prvih časih meščanske naselbine omenja njen sodnik; tako se v Ljubljani govori o trškem sodniku že leta 1267,¹¹¹ o mestnih pravih pa tudi še v spanheimovskem času,¹¹² medtem ko zvemo l. 1269. ime mestnega sodnika.¹¹³ Zelo zgodaj se imenujejo sodniki tudi v Kostanjevici,¹¹⁴ v Kamniku,¹¹⁵ Kranju¹¹⁶ in Škofji Loki.¹¹⁷ Poudarjanje kompetence tega sodnika za meščane v privilegijih mest, ki že prej obstojajo,

¹⁰⁹ Schröder, Deutsche Rechtsgesch.⁵ 648.

¹¹⁰ Ravnotam⁵ 643.

¹¹¹ Schumi UB II. 185 sl.

¹¹² Schumi UB II. 214.

¹¹³ Dominus Urbanus dictus Procel tunc iudex labacensis MMVK

IX. 12.

¹¹⁴ Iudex de Landestrost v listini od aprila 1279 v muz. arh.

¹¹⁵ 1301 Schumi A II. 238; prim. 1238 Schumi UB II. 78.

¹¹⁶ 1309; Komatar JB 1912/13, 6 sl.

¹¹⁷ 1310 iudicium civitatis FRA II. 36, 128.

seveda samo potrjuje to že obstoječo pravico in je ne podeljuje nanovo. Brez teh osnovnih pravic meščanskega sloja pa ni bil niti najmanjši trg.

Da bi bilo odločilni znak za postanek prvih mest mestno obzidje, danes ni več mogoče trditi; še v začetku 12. stoletja je v Nemčiji obzidanih šele 11 nekdanj rimskih mest.¹¹⁸ V poznem srednjem veku pa tvori seveda obzidje bistven znak mesta; od trgov pa so v habsburških dednih deželah nekateri obzidani, drugi pa odprti.¹¹⁹ Na Kranjskem je strateški moment igral veliko vlogo pri ustanavljanju mest in zato so bila morda že v začetku obzidana. Ljubljano označata v spanheimovskem času dve listini za trg, tretja pa govori o mestu in o obzidju.¹²⁰ Mesto je potem kot pristaš Spanheimovca Filipa leta 1270. glavna ovira kralju Otokarju pri osvojitvi Kranjske:

vor Leibach er lac
still unz an den dritten tac.
dô hiez er vil fruo
mit einem sturme grîfen zuo,
dâmit gewan man die stat.¹²¹

Škofja Loka je v 13. stoletju trg, l. 1274. se prvič imenuje oppidum, nekaj decenijev pozneje pa se omenjajo dohodki in muro novi oppidi Lok.¹²² Verjetno je, da so bila obzidana takoj v začetku tudi druga mesta.

Po listinah moremo določiti točno, kdaj se imenuje kak kraj trg in kdaj mesto, samo pri Kostanjevici omahujejo listine vso drugo polovico 13. stoletja med civitas in forum.¹²³ Nekoliko se spreminjajo oznake v virih tudi za škofjo Loko.¹²⁴ Ta dva primera pa imata analogijo tudi drugod.¹²⁵

Ustanovitev meščanske naselbine z lastnim sodstvom in pri mestih tudi z lastnim obzidjem tvori poleg sejmskih privilegijev s pravnega stališča vsebino ustanovnega akta naših mest in trgov. Ta ustanovni akt se je pred letom 1363. (iz tega leta je novomeška ustanovna listina, prva od ohra-

¹¹⁸ Schröder, Deutsche Rechtsgesch.,⁵ 518.

¹¹⁹ L. Gross n. o. m. 65 sl.; še Valvasor razlikuje obzidane in odprte trge.

¹²⁰ 1257—69 jura civitatis, vigiliae murorum Schumi UB II. 214 k c. 1260.

¹²¹ MG Deutsche Chroniken 5, 1, v. 10572—76.

¹²² 1318; FRA II. 36, 62.

¹²³ 1249 forum Schumi UB II. 125; 1252 civitas Schumi UB II. 152, Jaksch MC IV. 408; 1266 forum Schumi UB II. 281; 1270 civitas Schumi A I. 236; 1286 maj 1. civitas listina muz. arh.; 1291 oktober 6. forum listina muz. arh.

¹²⁴ L. 1274. in L. 1277. oppidum FRA II. 31, 329, 346, a v urbarju od l. 1291. forum FRA II. 36, 180, 192.

¹²⁵ L. Gross n. o. m. 78 sl.

njenih) izvršil najbrže vedno ustno. Neka listina od l. 1256., ohranjena sicer le v Pucljevi notici, a v svojem kontekstu zelo jasna in verjetna, govori o spanheimovskih oppida noviter constructa.¹²⁶

Prvi mestni gospodje, Andechs-Meranci, so obenem prvi domini terrae; od časa, ko more deželni knez svoje pravice tudi dejansko uveljaviti, pa je uveljavil tudi pravico ustanavljanja mest, ki mu je pridržana od postanka teritorija dalje, in ustanovil tudi vsa privatna mesta in trge.¹²⁷ Razmerje med njegovo kompetenco in kompetenco novega mestnega ozir. trškega gospoda pri ustanovitvi privatnih meščanskih naselbin pa nam kaže tržiška ustanovna listina.¹²⁸ Cesar povzdigne na prošnjo obeh zemljiških gospodov njihovo vas v trg in njihove podložnike (leute und holden), ki stanujejo v njej, v meščane ter jim podeli tedenski sejm; manjkajo pa določbe o sodniku za novo naselbino, o kompetenci trškega sodišča za nove meščane in o omejitvi pomirja, ki ga je bilo treba izločiti iz zemljiškega gospodstva; to so pač očitno stvari, ki spadajo v kompetenco trškega gospoda in ne deželnega kneza.

Sombart poudarja po pravici, da je treba ločiti med postankom mest v pravnem in v ekonomskem smislu besede.¹²⁹ Ker so prava mesta v ekonomskem smislu vedno naselbine, ki so za import agrarnih potrebščin odvisne od okolice, je tudi problem njihovega postanka različen od vprašanja kolonizacije podeželja, kjer si kmetsko prebivalstvo črpa eksistenco iz zemlje, ki jo obdela nanovo.¹³⁰ Zato je važno, da je nastala večina meščanskih naselbin pri nas v 13. stoletju, v času intenzivne kolonizacije naše zemlje; kolonizacija podeželja je predpogoj za eksistenco meščanskih naselbin.

V naselbinskem oziru smo videli pri nekaterih trgih (Tržič, Vipava, Senožeče, Litija), da nastanejo s tem, da deželni knez že dolgo obstoječo vas povzdigne v trg. S tem se je spremenil pri teh krajih le njihov pravni značaj, ne pa naselbina sama. Pri drugih krajih (Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka) smo pa videli, da leži farna cerkev izven meščanske naselbine in se omenja pred njo; farne cerkve pa si ne moremo zamisliti brez večje naselbine v neposredni bližini, ki more biti v tem slučaju le agrarnega

¹²⁶ Vojvoda Ulrik ugodi stišķemu samostanu s tem, da „inhibit, ne coloni ac subditi ad oppida noviter constructa ab aliis recipiantur, verum recepti quantocyus dimittantur et redeant.“ Schumi UB II. 175.

¹²⁷ Luschin, Österreich. Reichsgesch. I.² 346.

¹²⁸ Gl. priloga str. 8.

¹²⁹ Der moderne Kapitalismus I.^o 134 sl.

¹³⁰ Ravnotam I.^o 138 sl.

značaja (n. pr. Stara Loka). Ker je farna cerkev in naselbina navadno starejša od meščanske naselbine, smemo sklepati, da je nastala meščanska naselbina poleg starejše agrarne; ker pa zanjo niso važni toliko poljedelski kakor strateški vidiki, nastane pod gradom. Nekatero druge meščanske naselbine so bile morda v naselbinskem oziru nekoliko bolj samostojne; navezane so pa vedno na eksistenco večjega števila agrarnih naselbin v bližini; zato bi bilo napačno mnenje, da so jih njihovi mestni gospodje takorekoč priklicali iz tal po analogiji z moderno Ameriko.

Iz gospodarskega kroga mest moramo izključiti vse one v pravnem smislu meščanske naselbine, ki so po poklicu prebivalstva pretežno agrarnega značaja. Pa tudi pri ostalih se vrši emancipacija od grude polagoma; prvi meščani so obenem poljedelci. To nam dokazuje za Ljubljano tradicija nemške komende. Leta 1271. proda Fridericus de Valchenberch komendi šest kmetij „sitos in awa et circa decursum Minoris fluminis dicti Laybach iuxta civitatem Laybach,“ torej ob Gradaščici, od katerih je štiri „Weriandus fidelis meus civis in Laybaco a me tenuit iure feudi.“¹³¹ Isti Fridericus de Valchenberch proda šest let pozneje „agros meos sitos inter Purchstal et flumen Minus dictum Laybach,“ torej med Gradiščem in Gradaščico, ki jih je imel prej ljubljanski meščan Hartmann, sedaj pa meščani Wayzman, Gyselbert, Hartmann in Ortolf iure feudi, nemški komendi v Ljubljani.¹³² Leta 1280. pa proda „Nicolaus dictus Porger civis laybacensis... quatuor mansos ante Purchstal“ komendi.¹³³ Ti trije primeri nam kažejo, da so imeli že prvi ljubljanski meščani poleg svojih hiš na Starem trgu po večini še sklenjena polja na levem bregu Ljubljanice. Prav tako je v že omenjenih škofje-loških listinah od l. 1265. motiv za podelitev več njiv meščanom „non modicus defectus quem paciebantur in agricultura.“¹³⁴ Tudi v drugih manjših krajih so imeli meščani še dolgo pozneje sklenjena polja poleg svojih naselbin; razen tega pa imajo posamezni meščani še mnogo zemljišč v večji oddaljenosti od svojih mest v lasti ali najemu, kakor nam kaže cela vrsta srednjeveških kupnih in fevdnih listin.

Meščanstvo se more seveda emancipirati od grude le, če si obenem poišče novih eksistenčnih možnosti v obrti in trgovini. Obrtnike srečujemo že med prvimi meščani.¹³⁵

¹³¹ Listina od 17. nov. 1271 v muz. arh.

¹³² Listina od 17. sept. 1277 v centralnem arhivu nemškega reda, reg. Pottenegg Urkunden des Deutsch-Ordens - Zentralarchivs I. 138, št. 538.

¹³³ Listina od 22. julija 1280 v muz. arh.

¹³⁴ Schumi U B II. 254, 256, F R A II. 31, 244, 245.

¹³⁵ V škofji Loki že l. 1265. (Schumi U B II. 256, F R A II. 31, 245).

Še bolj pomembna pa je vloga mest v trgovini, kjer predstavljajo meščani pri nas prve stalno naseljene trgovce sploh. Stik s konsumenti se vrši poleg dnevne prodaje obrtniških produktov in trgovskega blaga predvsem na sejmih. Gospodarsko funkcijo sejmov so vršila prej najbrže cerkvena proščenja, ki se omenjajo na. Dolenjskem že l. 1265.¹³⁶ Pravica podeljevanja sejmov pa je regal deželnega kneza; samo on more podeliti sejme tudi privatnim mestom in trgom, predvsem pa seveda z njimi dviga svoje meščane in s tem množi svoje komorno imetje (Kammergut). Kakor drugod se tudi pri nas razlikujejo letni in tedenski sejmi. K bistvu letnega sejma spada njegova svoboščina (Freiung). Večina listin, ki podeljujejo letne sejme, določa samo, da naj ima novi sejm isto svoboščino kakor ostali kranjski sejmi; zato poznamo vsebino svoboščine samo iz kostanjeviško-novomeškega prava, ki jo podrobneje definira. Vsi udeleženci sejma uživajo za določen čas pred in po sejmu (različen v raznih podelitvah, navadno po osem ali štirinajst dni) posebno zaščito svojega življenja in imetja; kdor bi jo prekršil, bi bil pač kaznovan s kaznijo, ki je določena v obeh privilegijih za vsako prekršitev katerekoli njihove določbe (100 funtov zlata; v novomeškem takoj ob podelitvi, v kostanjeviškem v potrditvi po vojvodi Rudolfu l. 1360.) in seveda znatno presega globo, ki bi jo moral krivec plačati za isto dejanje, izvršeno izven časa sejske svoboščine. Udeleženec je za čas svoboščine svoboden tudi pred pravnim postopanjem v civilnih in nižjih kazenskih zadevah (feindschaft und fanthung), samo za kriminalna dejanja (todtschlag) ne.¹³⁷ Prve podelitve letnih sejmov so se izvršile ustno; zato za starejša mesta nimamo ohranjenih podelitvenih listin prvih letnih sejmov, ampak moremo datirati le poznejše podelitve.¹³⁸ Pri onih mestih, ki imajo izčrpno mestno pravo in ohranjene ustanovne listine, pa so letni sejmi že zgodaj zabeleženi.¹³⁹ Tudi tedenske sejme, ki ne uživajo svoboščine, so podeljevali deželni knezi v začetku ustno. Zato zvemo n. pr. za Ljubljano šele iz listine

¹³⁶ Schumi UB II. 270; FRA II. 31, 261.

¹³⁷ Novom. priv.: „Auch soll zu den jarmärkhten der vorgehandten vnser statt allermeniglich dar vnd dann acht tag vor vnd acht tag hinach sicher leibs vnd guettes varen, beide für feindschafft vnd für pfandung ohne allain todtschleg.“

¹³⁸ Ljubljana podelitev tretjega sejma l. 1479. (Klun DC 45), četrtega leta 1560. (ravnotam 75) in pet sejmov l. 1628. (ravnotam 75 sl.); Kranj podelitev svoboščine k dvem sejmom l. 1495. (listina od 20. aprila 1495 v muz. arh.); Kamnik nov sejm l. 1501. (Argo III. 72).

¹³⁹ Kostanjeviški privilegij vojv. Henrika, poznejše podelitve gl. Komatar JB 1910/11, 6; novomeško, loško, kočevsko, krško ustanovno pismo; višnjegorska listina od 9. julija 1478.

od l. 1416., da je imela dva tedenska sejma.¹⁴⁰ Verjetno je, da je bil vsakemu trgu in mestu podeljen takoj ob ustanovitvi meščanske naselbine po en tedenski sejm, kakor se je zgodilo pri Tržiču.¹⁴¹ Mnogi tedenski sejmi se pa v času gospodarske depresije, združene s turškimi vpadi, niso mogli vzdržati, kakor kažejo številne prošnje za ponovno podelitev in ponovne podelitve propadlih tedenskih sejmov.¹⁴²

Gospodarski pomen mest in trgov pa seveda ni omejen samo na sejme; poleg njih pride v poštev dnevno prodajanje in kupovanje v delavnicah in na stojnicah obrtnikov ter v prodajalnah trgovcev. Kostanjeviško - novomeško mestno pravo karakterizira gospodarsko funkcijo mest v svoji prvi določbi s tem, da odreja prosto prodajanje in kupovanje vsega blaga v mestu v mirnem in vojnem času.¹⁴³

Za razvoj meščanskega življenja je važna seveda tudi prometna lega mestnih naselbin, ki jo določajo predvsem geografski faktorji; poleg njih pa vendar ne smemo prezreti prometne politike deželnih knezov, ki jo vodi fiskalen interes na deželnoknežjih mestih in mitnicah. Zato nastane cela vrsta predpisov, da se sme vršiti ves promet le na določenih potih, ki vodijo preko mest, medtem ko so vsa druga pota prepovedana (Strassenzwang).^{143a}

Meščanske naselbine se v nasprotju s poljedelskimi razvijajo skozi stoletja in zato je zanje tudi ves ta čas aktu-

¹⁴⁰ Klun D.C. 25 sl., Komatar J.B. 1903/4, 20. Dva tedenska sejma ima le Ljubljana, ki zagotavlja l. 1577., ko prosi Radovljica za drugi tedenski sejm, „das man bishier niergent im ganzen landt dann allain allhie zu Laibach als in der hauptstatt zwen wochenmarckht gehabt habe“ (Muz. arh. I 134).

¹⁴¹ Gl. priloga 8; tedenski sejm znak vsakega trga Werunsky Österr. Reichsgesch. 75.

¹⁴² Litija ponovni podelitvi od l. 1445. in 1514. (Muz. arh. I 105 a). Prošnja za ponovno podelitev Litija od l. 1616. (ravnotam), Mokronog (ravnotam I 128) in Ribnica (ravnotam I 135).

¹⁴³ Novom. priv.: „Des ersten was man in guettem fride in die statt zu behalten geit (kost...: halten gebet), es sey khorn, wein, fleisch, gewandt, oder was es sey, das soll gentzlichen frey sein in der statt; vnd ob sich ein vrlenng (kost...: vierling) huebe, so soll dannoch dasselb guett frey sein, das dieselben, die es zubhalten (kost...: zu halten) gebendt, es mügen frevlich verkhauffen oder füern, wo sy hin wellen, vnns vnd der statt nicht zu schaden.“ Novomeški privilegij, torej starejši prepis, ima vrlenng, kar je pač v zvezi z urlouge, urlouge = krieg, kampf, streit, fehd (Lexer); razlika je pač le pomota prepisovalca. Samo tako je mogoče razumeti antitezo „was man in guettem fride in die statt zu behalten geit“: „vnd ob sich ein vrlenng huebe“, ne pa s prevodom, da je prosto vse, kar prinese ljudje brez slabega namena v mesto, tudi če prinese jako malo množino, kakor razlaga to izdajatelj kostanjeviškega privilegija Komatar v uvodu na podlagi kostanjeviške oblike „vierling“.

^{143a} Komatar I.B. 1903/4, 16, 36; novomeško in loško ustanovno pismo; priv. Kranja, da mora ves promet preko Ljubelja in Kranjske gore na Kranj, omenjen muz. arh. I 95.

alen problem kolonizacije. Deželni knezi jo poskušajo pospeševati pri svojih mestih, medtem ko se temu upirajo zemljiški gospodje, ki se boje, da bi jim podložniki ne odšli v mesta. Že prvi deželni privilegij za Kranjsko, deželni mir kralja Rudolfa od l. 1276., poudarja pri načelu, da naj nikdo ne sprejema tujih podložnikov brez dovoljenja njihovega gospodarja, da naj ostanejo pravice mest nedotaknjene.¹⁴⁴ Ta deželni mir sicer za Kranjsko ni bil pozneje nikdar potrjen in sprejet med deželne privilegije kakor za Štajersko;¹⁴⁵ ker pa v kranjskih deželnih privilegijih zaman iščemo določb o tem vprašanju in je na Kranjskem veljalo štajersko deželno pravo kot subsidiarno,¹⁴⁶ je ta določba vendar veljala tudi na Kranjskem. Kakšne pa so bile te posebne pravice mest, ki naj ostanejo nedotaknjene, pa kažejo povsem jasne določbe kostanjeviško-novomeškega mestnega prava: gospod mora svojega podložnika, ki se je naselil neovirano v mestu, tožiti pred mestnim sodnikom in če pravdo dobi, mu mesto podložnika vendar še dva tedna ne izroči, ampak ga pusti oditi, kamor hoče; če ga pa gospod leto in dan ne zahteva nazaj, njegova pravica zastara in njegov nekdanji podložnik je postal polnopraven svoboden meščan.¹⁴⁷ Torej je tudi pri nas veljalo isto načelo kakor v nemški državi sploh, načelo, ki ga je moderna literatura izrazila v stavku: *Stadtluft macht frei*.¹⁴⁸ Nekoliko drugačne so določbe listine od l. 1317., kjer kostanjeviško mesto razglasa privilegij kralja Henrika tamošnjemu samostanu, da mesto ne sme sprejemati ubeglih samostanskih podložnikov; če bi jih pa v dobri veri vendar sprejelo, jih mora samostanu na zahtevo izročiti takoj in brez pravde. Tu je torej prepovedano sprejemanje in predpisana za one, ki bi bili sprejeti v dobri veri, izročitev takoj in brez pravde; zastaralni rok ni omenjen, torej tudi ne izrecno ukinjen.¹⁴⁹ Listina pa

¹⁴⁴ Levec se izraža torej netočno, če vidi v določbi „Item nullus recipiat et teneat homines alicuius proprios vel alio iusto titulo alteri attinentes contra domini voluntatem salvis iuribus, libertatibus et privilegiis civitatum, municipiorum seu aliarum communitatum eis competentibus ex imperiali munificencia et terrarum principibus et approbata consuetudine ex antiquo“ (Schwind-Dopsch 107) „Verbot, flüchtige Eigenleute in Städten aufzunehmen“ (Die krainischen Landhandfesten MIOeGF XIX. 225).

¹⁴⁵ VI. Levec ravnotam 255.

¹⁴⁶ Levec ravnotam 259; Schwind-Dopsch 177.

¹⁴⁷ Novom. priv.: „Was auch ausser leute in die statt farendt vnd burger werden wellent, die soll der stattrichter freylich zu burger empfachen on geuerde. Wer aber, das yemandt clagte nach seinem mann, dem soll der stattrichter das recht von im bietten vnd darumb ainen tag geben zu viertzehnen tagen; vnd wer das, das er ime dann behabt vor dem rechten, so soll dann als derselbe man darnach viertzehnen tag sicher sein vnd fahren vngeirret, wo er will.“

¹⁴⁸ Schröder: Deutsche Rechtsgesch.⁵ 470.

¹⁴⁹ Gl. priloga 3.

pravi, da je kralj Henrik samostanu izkazal posebno milost, da mesto odslej ne sme sprejemati njegovih podložnikov; ta specijalni privilegij velja torej samo za razmerje med kostanjeviškim samostanom in mestom in je nerazumljiv brez nasprotnega splošnega pravila, ki je veljalo doslej tudi za to razmerje in ki ga krši po znanem načelu srednjega veka, da ima ožji pravni krog prednost pred širšim (Willkür bricht Stadtrecht, Stadtrecht bricht Landrecht, Landrecht bricht Reichsrecht). Prav tako tudi deželni privilegij za Slovensko marko in Metliko — tu so bila mesta najmanj pomembna — obvezuje l. 1365. deželnega kneza in viteštvo, da si medsebojno ne odvzemata podložnikov¹⁵⁰ in potrditev te določbe l. 1407. izrecno poudarja, da velja to tudi za mesti Črnomelj in Metliko.¹⁵¹ Vse te določbe imajo sicer namen otežkočiti ali morda onemogočiti naseljevanje podložnikov v mestih in zato kršijo nekoliko določbe kostanjeviško-novomeškega privilegija, nobena od njih pa ne odpravlja izrecno zastaranja pravic do podložnikov po enem letu bivanja v mestu. Iste vrste so bili najbrže mnogi privilegiji, ki nam niso ohranjeni v polnem tekstu, ampak le v poznejših noticah;¹⁵² že najstarejši od njih, že omenjeni privilegij Ulrika II. stiškemu samostanu od c. 1256.,¹⁵³ pa vendar priča, da se je naseljevanje podložnikov v mesta dejansko vršilo in da je moralo imeti tudi neko pravno podlago.

Nekatere meščanske naselbine nastanejo ali se pa razširijo na ozemlje, ki je naseljeno že prej, ali se pa celo vasi enostavno povzdignejo v trge; v tem slučaju postanejo tudi dosedanjí prebivalci, svobodni in nesvobodni, meščani.¹⁵⁴ Da pa je v splošnem vendar igrala naselitev v prvem času mestnega življenja veliko vlogo, pričajo začasne ugodnosti za nove naseljence v novomeški ustanovni listini (oprostitev od bremen za sedem let) in v loški listini od l. 1477. (oprostitev od davkov za šest let).¹⁵⁵

V osmem deceniju 15. stoletja, v času najhujših turških vpadov, pa vladar ni samo povzdignil več trgov v mesta iz

¹⁵⁰ Schwind-Dopsch 246.

¹⁵¹ Citat pri Levcu n. o. m. 267.

¹⁵² Levec n. o. m. 262; Pucelj *Idiographia monasterii Sitticensis* k l. 1288. privilegij vojvode Majnharda stiškemu samostanu za vsa mesta in trge (rokopis v muzeju str. 42) in k l. 1411. prepoved vojvode Leopolda Novomeščanom, da ne smejo sprejemati stiških podložnikov (str. 74). Tudi kartalar pleterskega samostana, objavljen doslej le v Komatarjevih regestah, vsebuje listino vojvode Leopolda IV. iz l. 1407., ki prepoveduje Novomeščanom, Kostanjevičanom in Metličanom sprejemanje ubeglih samostanskih podložnikov (MMVK XIV, 40), in njeni potrditvi iz l. 1407. (ravnotam 42) in 1433 (ravnotam 58 sl.).

¹⁵³ Schumi UB II. 173; gl. citat zgoraj str. 20, prip. 126.

¹⁵⁴ Ustanovno pismo kočevsko, loško, tržiško.

¹⁵⁵ MHVK IX. 45.

vojaških motivov, ampak poskušal tudi pomnožiti vrste meščanstva — in s tem mestnih posadk — s čisto izrednimi odredbami v svrhu pospeševanja kolonizacije. To nam pokaže primerjanje več istočasno izdanih listin. Leta 1476. zapoveduje cesar ljubljanskemu sodniku in svetu, da ne smeta odkloniti, izročiti ali izgnati nobenega cesarskega ali drugega podložnika, ki bi se hotel zaradi Turkov naseliti v mestu, brez posebnega cesarjevega dovoljenja, da bo mesto bolje zasedeno; o enoletnem bivanju v mestu listina ne govori.¹⁵⁶ Isto razglša cesar dve leti pozneje v javnem pismu, pridržuje si pa pravico preklica in izpremembe te določbe.¹⁵⁷ Tudi višnjegorski privilegij iz istega leta govori o neomejeni pravici do naselitve za podložnike vseh gospodov. V istem letu podeli cesar to pravico Kamniku,¹⁵⁸ Radovljici,¹⁵⁹ Novemu mestu¹⁶⁰ in morda tudi Kranju.¹⁶¹ To dokazuje, da je takrat zaradi izrednih razmer cesar dovolil naseljevanje v mestih kmetskim podložnikom na Kranjskem brez vsakih pridržkov.

Poleg vseh teh domačih, po veliki večini slovenskih kolonistov pa je že v srednjem veku močan pritok tujih, predvsem mestnih in po večini nemških in italijanskih doseljencev, posebno v onih mestih, ki so gospodarsko prospevala. Medsebojno razmerje teh dveh kolonizacij je pri hitro se menjajočem prebivalstvu skozi desetletja odločalo o nacionalnem značaju kranjskih mest. Za statistično fiksiranje tega razmerja nimamo za srednji vek pravih virov, ki bi vsebovali seznam vsega meščanstva; iz imen meščanov v listinah, ki omenjajo seveda navadno le najpomembnejše meščane, dobimo vtis, da je bila v začetku nemška kolonizacija zelo močna.¹⁶²

¹⁵⁶ Klun DC 45 z napako „erlaubet“ nam. prav. „vrlaubet“.

¹⁵⁷ Klun DC 44 sl.

¹⁵⁸ Argo III. 69.

¹⁵⁹ Hormayrs Archiv 1822, 467.

¹⁶⁰ Notizenblatt der W. Akademie 1852, 382, št. 524; vendar pa morajo ces. podložniki, ki se naselijo v mestu, obdelovati svoja polja naprej.

¹⁶¹ Prošnja za potrditev privilegijev Kranja iz začetka 16. stoletja (muz. arh. I 95) omenja tak privilegij cesarja Friderika, prim. Dimitz v BK 1865, 144.

¹⁶² Najstarejša znana imena kranjskih meščanov: Bernhardus, Eberhardus, Volbertus (Kranj 1221; gl. zgoraj str. 11, prip. 45), Nicolaus, Walpoto, Wernherus, Goldrunna, Margaretha, Dvlacherius, Bertoldus, Vlricus, Bernhardus, Gotfridus, Cübelinus, Richer, Osridich, Wlffingus, Wuizo, Leutoldus (Škofja Loka 1263; Schumi UB II. 255, 256, FRA II. 31, 244, 245), Gyselbertus, Otto (Ljubljana 1265; Schumi UB II. 273) prim. za Ljubljano še imena meščanov zgoraj str. 21:

Mestni gospod in razvoj mestne avtonomije; imunitete in svobodne hiše.

Po mestnem gospodu je treba razlikovati deželno-knežja in privatna mesta in trge. Deželnoknežja mesta in trgi so del vladarjevega komornega imetja, podrejenega deželnemu vicedomu; zato mu morajo predlagati v potrditev svoje voljene sodnike in se mu podrejati tudi v drugih ozirih, kakor priča ves vicedomski arhiv; l. 1397. določa posebna listina, da tvori vicedom sodno instanco za tožbe proti ljubljanskemu mestnemu sodniku.¹ Privatna mesta in trgi pa se morajo pokoravati seveda predvsem svojemu mestnemu gospodu, z njim vred pa deželnemu glavarju, ki je poleg vicedoma najvišji funkcionar v deželi. Zato je n. pr. Škofja Loka podsodna v 17. stoletju deželnemu sodišču (Landschranne), ki mu načeljuje deželni glavar.²

Teritorialna država poznega srednjega in zgodnjega novega veka ima po svoji u s t a v i, kakor znano, dualističen značaj z dvema vrhovoma v deželnem knezu in deželnih stanovih. Med kranjske deželne stanove stopi poleg prelatov, gospodov in vitezov kot četrti stan tudi meščanstvo, prvič leta 1462.³ Zastopniki mest pridejo včasih tudi v odbor deželnih stanov in l. 1575. se mesta zvežejo s prelati, da bi si z njihovo pomočjo priborila to pravico; v 17. stoletju pa mesta niso več zastopana v stanovskem odboru.⁴

V splošnem pa odločajo v političnem in ustavnem življenju tedanje Kranjske vedno le deželni knez in prvi trije stanovi. Meščanstvo je v svojih ciljih skromnejše in se zadovoljuje z avtonomijo svojih mest, ki mu zasigura precejšnjo neodvisnost od mestnih gospodov in centralnih oblasti teritorija.

Ves evropski razvoj v srednjem veku dokazuje, da se je mestna avtonomija, ki je v poznem srednjem veku tako markanten znak mest, razvila povsod šele polagoma, deloma v hudih bojih z mestnim gospodom, ki ima najprej

¹ Klun DC 22; Komatar JB 1903/4 18; Schwind-Dopsch 284.

² F. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke 240, št. 415; prim. J. Pollec: Razpored sodnih instanc itd. v Zborniku znanstvenih razprav juridične fakultete 1927/28, 127 sl.

³ Levec, Die krainischen Landhandfesten MIOe GF XIX. 269.

⁴ Ravnotam 276 sl.

sam vso oblast v rokah. Ustavne oblike, v katerih se izraža ta razvoj, so seveda v raznih državah in teritorijih različne; ustavna zgodovina nekdanjih habsburških dednih dežel uči, da je imel deželni knez v začetku tudi v mestih svoje uradništvo, ki ga je sam postavljaj in ki je bilo odvisno neposredno od njega; med tem uradništvom zavzema posebno odlično mesto mestni sodnik.⁵ Poleg teh pravih funkcionarjev javne oblasti obstoja pa še mestna občina (*universitas civium*); ta ima svoj delokrog, ki je v začetku ločen od področja javnih funkcionarjev deželnega kneza, in si voli celo lastne funkcionarje. Medtem ko se v začetku vsa občina posvetuje o svojih zadevah, si pozneje voli svoj odbor, mestni svet, ki se omenja v Avstriji šele v 13. stoletju; v času kralja Otokarja, ki je meščanstvo zelo pospeševal, ima že večina avstrijskih mest svoj svet, medtem ko ga dobe štajerska mesta povečini šele v 14. stoletju.⁶ Šele l. 1296. stopi na Dunaju mestni sodnik v svet;⁷ mestna občina in svet dobita pravico, da ga volita, sodnik pa postane prvi funkcionar mestne avtonomije, ki je dovršena šele zdaj, ko združuje v sebi agende nekdanje občine in deželno-knežjih uradnikov. — Kakor vse drugo višje in nižje sodstvo se je tudi mestno sodstvo razvilo iz javnega sodstva; vrši ga najprej sodnik na zborih, ki so obvezni za vse meščane (*Burgtaidinge*, *Banntaidinge*, slov. večje); ko pa dobiva mestni svet vedno večjo veljavo, preide sodstvo nanj.⁸ Pozneje se mestna avtonomna organizacija diferencira v več korporacij: notranji svet, zunanji svet in občino.⁹ Prava oblast pa je v rokah notranjega sveta s sodnikom, v nekaterih krajih — na štajerskem od 15. stoletja dalje — tudi županom na čelu, medtem ko je moč vseh drugih korporacij navadno omejena na pravico volitve notranjega sveta in njegovih načelnikov.

Od onih minimalnih pravic, ki tvorijo najstarejšo mestno ustavo in smo jih videli v prejšnjem poglavju, do dovršene mestne avtonomije koncem srednjega veka je torej dolg razvoj. Zgodovinar naših mest Vrhovc pa označa kot prvo razdobje ljubljske mestne ustave dobo do l. 1472., ko je imelo mesto voljenega sodnika in mestni svet, ki je po svojem številu (dvanajst svetovalcev) in funkciji identičen s poznejšim notranjim svetom; v tem letu pa se izvrši po njem prva sprememba s tem, da nastaneta kot novi

⁵ Luschin, Oesterr. Reichsgesch. I.² 249.

⁶ Luschin, n. o. m. 249 sl., Werunsky, Oesterr. Reichsgesch. 70 sl., 282.

⁷ Luschin, n. o. m. 250.

⁸ Ravnotam 160 sl.

⁹ Ravnotam 250, Werunsky, n. o. m. 282 sl.

korporaciji zunanji svet in občina.¹⁰ Od razvoja avtonomije v avstrijskih mestih bi obstajala po njem pri nas le zadnja faza, ustanovitev zunanjega sveta in občine. Pri tem sploh ne omenja listine iz l. 1370., kjer vojvodi Albreht in Leopold pravita, da so se pritožili „die purger ze Laybach, dass in ir gemein entragen vnnd genomen sey, die sie mit geschwornen aiden vormalls behabt vnnd gewonnen haben“ in ukazujeta svojemu deželnemu glavarju, da naj ščiti njihovo občino „in aller der masse, alss sie die mit geschwornen ayden behabt habendt vnnd als auch das vormalss vnser liber bruder herczog Rudolf selig von Oesterreich mit seinem offen briefe geschafft hat.“¹¹ V seriji ljubljanskih privilegijev se je torej izgubila neka listina vojvode Rudolfa (1358—65), ki govori o mestnem svetu; morda je zgorela v požaru l. 1371., ki je — po Valvasorju — uničil mnogo privilegijskih listin.¹² Res pa je, da iz dikcije te listine ni mogoče posneti, ali je vojvoda Rudolf z onim privilegijem mestni svet šele ustanovil ali pa le potrdil stanje, ki je vladalo že prej. O volitvi mestnega sodnika pa govori druga listina od istega leta (1370) in v njej spada brez dvoma pasus „wenn wir auch kuntlich beweiset sein, dass sie das also mit guetter gewonhait von alter herbracht haben“ k določbi o volitvi sodnika in ne naslednji o šentvidski mitnici, kakor ga je tiskal Klun;¹³ l. 1370. Ljubljani pravice volitve sodnika torej ni bila podeljena na novo, ampak le potrjena. Ker pa volijo sodnika po tej listini „die zwölf gsworn“, je eksistenca sveta predpogoj vsaj za ta način volitve; ker pa obstoja mestni svet običajno že predno dobi mesto pravico volitve sodnika, je malo verjetno, da bi ga v Ljubljani volili prvotno vsi meščani. Za stoletje meščanske Ljubljane pred vojvodo Rudolfom pa ne govori le testimonium ex silentio proti eksistenci sveta in volitvi sodnika. Da je mesto Ljubljana že v začetku neka korporacija, nam pričajo njegovi pečati z napisom „sigillum civitatis Lavbacensis“, ki jih listine omenjajo ali pa tudi hranijo od leta 1280. dalje.¹⁴ Leta 1307. sklenejo „Vaelkhel unde Vritshk unde Wernher unde Wulfinch purger des neuwen marchtes tze Laibach unde dartzue deu gemein der purger da selbes“ pogodbo z nemško komendo

¹⁰ Vrhovec, Ljubljanski meščanje 32 sl.; Topografski opis Ljubljane in zgodovina ljubljanskega mestnega zastopa LMS 1885, 186 sl., 234 sl.

¹¹ Klun DC 17; v tej izdaji je več napak: a) antragen namesto prav. entragen; b) bey derselben in er gemain nam. prav. ir er; c) daran legest du genczlich vnsern willen nam. prav. begeest.

¹² XI. 710.

¹³ Klun DC 17 sl.; interpunkcija v privilegijski knjigi pripušča obe interpretaciji.

¹⁴ Prva listina od 22. julija 1280 v muz. arh.: Luschin: Beiträge zur Siegel- und Wappenkunde von Krain v Schumi A I. 275 sl.

zaradi zidanja in straženja mestnega obzidja.¹⁵ Luschin sklepa iz tega pasusa, da se v Ljubljani ni samo razlikovalo med tremi deli mesta: Starim trgom, Novim trgom in Mestnim trgom — to je znano in samo to potrjujejo ostali njegovi citirani viri in pisci —, ampak da je — analogno kakor v Pragi — tudi v Ljubljani na Novem trgu obstojala samostojna občina, ki se je šele pozneje združila z ono na Starem trgu v eno mesto.¹⁶ Toda pri besedah „*gemain der purger da selbes*“ moremo prav tako misliti na „*gemain der purger... tze Laibach*“ kakor na „*gemain der purger des neuwen marchtes*“; da se omenjajo posebej meščani na Novem trgu, je razumljivo, ker so kot sosedje komende posebno interesirani pri pogodbi. Listino pečati „*stat tze Laibach*“ in ne „*stat des neuwen marchtes*“ ali „*stat des alten marchtes*“; pri „*unser stat*“ v tekstu listine je treba torej misliti na ljubljansko mesto. Predvsem pa nobena druga listina iz prejšnje ali iz poznejše dobe ne govori o mestu na Starem trgu ali Novem trgu, ampak vse le o Ljubljani; zato moramo sklepati, da je sklenila tudi to pogodbo ljubljanska občina. Ta pasus pa je važen v drugem oziru: v poznejšem času more skleniti tako pogodbo izključno samo sodnik, svet in občina ali pa samo sodnik in svet ljubljanskega mesta; tu pa se omenjajo le zainteresirani meščani in pa „*gemain der purger*“; sveta očitvidno še ni, sodnik — ki se omenja, kakor smo videli, že l. 1267. — pa ne spada k mestni avtonomiji, kakor smo to videli za starejši čas pri avstrijskih mestih. Še bolj jasna je latinska listina kralja Henrika za Ljubljano iz l. 1317.¹⁷ Iz nje razvidimo, da odgovarja nemški „*gemain der purger*“ latinska „*universitas civium*“, ki predstavlja, kakor smo videli, tudi v avstrijskih mestih meščanstvo v dobi pred postankom mestnega sveta. Ljubljanski sodnik tudi v tej listini ne nastopa v zvezi z občino meščanov, ampak kot organ deželnega kneza. To stanje pa je mogoče ugotoviti še za naslednjo dobo. Listine, ki jih pečati v tem času ljubljanska občina, navajajo navadno samo, da so pečatene „*mit der stat ze Laybach anhangenten insigel*“; ena od njih od l. 1329. ima pa vendar obširnejšo formulo „*mit der stat ze Laybach anhangenten insigel, daz die purger dar an gehangen habent durch meiner pet wilen*“,“¹⁸ torej zopet nič o sodniku in svetu. Zato pa zapoveduje kralj Henrik kot svojim podrejenim organom „*iudicibus et officialibus nostris in Laybaco presentibus et*

¹⁵ Gl. prilogo 1.

¹⁶ Österr. Reichsgesch. I.² 347.

¹⁷ Gl. prilogo 2.

¹⁸ Listina od 26. januarja 1329 med neurejenimi listinami muz. arh.; prim. listino od 1295, ki omenja med pečatniki tudi občino ljublj. meščanov kot „*burgenses eiusdem civitatis*“ MMVK XIII. 47.

futuris" in tako v stilu listin prejšnjega stoletja uvršča sodnika med svoje uradništvo.¹⁹ Ko naslednji vladar, vojvoda Albreht, podeli kostanjeviškemu samostanu oprostitev od davkov za neko hišo „ze Laybach in der alten stat in dem alten marcht" zapoveduje „vnserm hauptman in Chrayn vnd vnserm richter ze Laybach", da naj ne zahtevata od samostana nikakih davkov.²⁰ Iz teh primerov vidimo, da je za vladarja predstavnik javne oblasti vedno le mestni sodnik, ki ga uvršča med svoje neposredno uradništvo, ne pa mestni svet, ki se sploh ne omenja, ali pa občina meščanov, ki še nima javnih funkcij. Meščanska občina se pa pojavlja v listinah brez sodnika in sveta. Vse to pa potrjuje naziranje, da je šele vojvoda Rudolf, ki je znan kot pospeševatelj mest, v oni izgubljeni listini ustvaril mestni svet in mu morda istočasno podelil pravico volitve sodnika, ki jo ima vsekakor že pred letom 1370.; s tem je dobila tudi ljubljanska občina, ki je obstojala že prej, javnopraven značaj in tako je ustvarjena mestna avtonomija.

Ljubljana pozna v novem veku takozvane „patidenk" hiše, to je hiše, ki so bile privilegirane s tem, da so plačevale letno le po en krajcar „hišnega davka", kakor pravi Vrhovec. Na tem mestu ni važno niti vprašanje, ali je del poznejše Ljubljane dosegel tako občutno znižanje te dajatve za to, ker so lastniki onih hiš odbili napad celjskega grofa na Ljubljano v l. 1441., niti ne rekonstrukcija onih hiš, ampak samo značaj te dajatve.²¹ Vrhovec govori o srečnem času, ko je bil „hišni davek" tako majhen, in ga pri tem ne ovirajo niti mestne davčne knjige, niti akt od l. 1785., ki ga sam citira.²² Po tem aktu, ki je seveda mero-dajen le za pojmovanje svoje dobe, je ta krajcar edina „grundobrigkeitliche Gabe" teh hiš, torej ne davek, ampak zemljiško - gospodska dajatev. Besede „patidenk" pa tudi ni mogoče spraviti v soglasje z zemljiškimi dajatvami v mestih, ki smo jih v prejšnjem poglavju srečavali le pod imeni „hofzins" in „stadtzins". Najstarejši vir, ki govori o tej dajatvi, je iz l. 1589. in rabi obliko „Patheyding";²³ zato mislim, da je to v začetku dajatev, ki jo je bilo treba plačevati o priliki več (Banntaidinge) in ki je znana iz urbar-jev kot večnina (Taidinggelt). Večnina seveda suponira v času, ko je nastala, eksistenco več; te pa je pod imenom

¹⁹ Carn. II. 57.

²⁰ Listina od 26. aprila 1344 v muz. arh.

²¹ Vrhovec, Jeden krajcar hišnega davka, Ljubljanski Zvon 1894. 141 sl., 229 sl.; Die erste Häusernummerierung Laibachs MMVK XV. 161 sl.

²² Vrhovec v Ljubljanskem Zvonu 1894. 230 sl.

²³ Koncept dopisa vicedoma mestu Ljubljani od 4. okt. 1589 v muz. arh. I 106 a, omenjen tudi pri Vrhovcu ravnotam 143 sl.

Banntaidinge že Luschin dokazal za začetek 16. stoletja v Kamniku in Kranju.²⁴ Sodišče, v katerem sodi sodnik ob obvezni navzočnosti vseh prebivalcev — in to je ravno večja — se pa seveda bistveno razlikuje od poznejšega sodstva mestnega sodnika in sveta, ki jo, kakor kaže predvsem od Luschina navedeni kamniški protokol od l. 1502./5., kjer nastopata še obe formi sodstva, le polagoma izpodriva. Ta razlika pa je v sodnem področju korelat ustavne razlike med dobo universitatis civium in dobo avtonomnega sveta in občine.

Pri drugih mestih je število virov manjše, vendar pa je mogoče tudi pri njih ugotoviti, da so si pridobila pravico volitve sveta in sodnika šele pozneje.

Kranj predstavlja leta 1509. „gemain der purger“²⁵ leta 1564. že „zwelff gesworen vnd der gemain purger“²⁶ leta 1599. pa se prvič sklepa pogodba „cum iudice, iuratis opidanis et communitate“.²⁷ Privilegij, da si sme mesto Kranj samo voliti sodnika, pa je šele iz l. 1423.²⁸

Pri Kamniku se omenja svet l. 1379.;²⁹ za listino od l. 1489. pa ne vemo, če podeli le pravico volitve sodnika ali pa tudi kryno sodstvo.³⁰

Od radovljiških privilegijev omenja šele oni od l. 1473. sodnika, svet in občino.³¹

V škofji Loki se daje mestno sodišče v začetku 14. stoletja z drugimi uradi vred v najem in torej ni v rokah voljenega mestnega sodnika.³²

Kostanjeviško-novomeško pravo določa sicer pristojnost mestnega sodnika za mestno pomirje in meščane, ne govori pa o njegovi izvolitvi in o svetu; zato tudi loška in kočevska ustanovna listina, ki podeljuje tema dvema mestoma novomeško pravo in naštevata le pravice, ki so jima bile podeljene še poleg novomeških, posebej govorita o pravici volitve sodnika in sveta.

Vendar pa ima Kostanjevica svoj svet že l. 1517., torej skoraj petdeset let prej kakor druga kranjska mesta.³³

²⁴ Österr. Reichsgesch. I.² 161.

²⁵ Komatar, J B 1912/15 6 sl.

²⁶ Ravnotam 8.

²⁷ Ravnotam 13 sl.

²⁸ Listina od 15. febr. 1423 v muz. arh.; reg. Hormayrs Archiv 1827, 572.

²⁹ MHVK XX, 110.

³⁰ Prvo mnenje Radics v Argo III. 71, drugo Valvasor XI. 546.

³¹ Hormayrs Archiv 1822, 467.

³² 1310 iudicium civitatis, theloneum et officium camere F R A II. 36, 128.

³³ Gl. priloga 3.

Višnjagora dobi pravico volitve sodnika s posebno listino od l. 1461; zato pa mora plačevati letno 10 funtov penezov v cesarsko blagajno.³⁴

Prehod mestnih sodišč iz rok mestnega gospoda v roke avtonomne mestne oblasti pa ni bil vedno ostro začrtan; mesta morejo dobiti svoja in tuja nižja in krvna sodišča od svojih gospodov najprej za nekaj let v upravo, najem ali zastavo. Tako potrjujeta l. 1471. kočevski sodnik in svet, da jima je cesar izročil za dve leti v najem deželsko sodišče fridrihtajnsko proti 32 goldinarjem najemnine;³⁵ pri reverzu metliškega sodnika in sveta iz l. 1478.³⁶ in višnjegorskega sodnika in sveta iz l. 1481.³⁷ pa jima prepušča cesar v najem domače sodišče in mitnico do preklica in ne več za določeno dobo. Listine, ki podeli kakemu mestu pravico volitve sodnika, morejo zato tudi le fiksirati stanje, ki je vladalo dejansko že prej. Pa tudi po teh podelitvenih listinah je mestno sodišče mestnemu gospodu vir dohodkov; vicedomski urbarji beležijo „Gerichtsgeld“, ki ga mora plačevati mestni sodnik, pri Ljubljani, Kranju, Kamniku, Novem mestu, Višnji gori in Ložu. Položaj mestnega sodnika pa ostane svojevrsten: čeprav je voljen od mesta, ga vendar ni mogoče označiti za mestnega uradnika, ker mora na eni strani v nekaterih mestih sam plačevati deželnemu knezu najemnino od svojega urada, na drugi strani pa ne dobiva od mesta nikake plače, zato mu pa pripadejo sodne globe in drugi dohodki sodišča.³⁸

Mestna avtonomna oblast more biti le nižjesodna, t. j. obsegati le civilno in nižje kazensko sodstvo (Burgfridobrigkeit), ali pa ima mesto tudi pravico do izvrševanja krvnega sodstva in je tako lastnik deželskega sodišča (Landgericht). Če je združevalo mesto tudi obe oblasti, moreta biti vendar teritorija, kjer je vršilo vsako od njih, različna.

Ljubljana dobi takoj ob ustanovitvi meščanske naselbine svojega trškega sodnika, ki izvršuje v naselbini tudi krvno sodstvo. To nam dokazuje imunitetni privilegij ljubljanske komende iz l. 1267., ki določa, da mora komenda zločinca, ki izvrši težji zločin, „vnserm lantrichter oder marchtrichter geantwürten; uber den sol dann der richter

³⁴ Listina v vidimusu od 11. avg. 1493 v muz. arh., reg. Črnologar MMVK XI. 66.

³⁵ Listina od 10. junija 1471 v HHStA.

³⁶ Listina od 10. februarja 1478 v HHStA.

³⁷ Listina od 8. oktobra 1481 v HHStA.

³⁸ O. Brunner: Die Finanzen der Stadt Wien von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert, Wien 1929, 193 sl.; delna odprava tega sistema v Ljubljani l. 1643. privilegijska knjiga št. 113 (mestni arh.).

nach der urtail des rechten richten."³⁹ Ljubljana tvori torej že tedaj lastno krvnosodno okrožje in ne šele po znani listini vojvode Rudolfa IV. iz leta 1364., ki zapoveduje ljubljanskemu sodniku, da vrši krvno sodstvo v mestnem pomirju ter v komendski in farni imuniteti.⁴⁰ Mestni sodnik vrši krvno sodstvo nad podložniki komende tudi po listini iz l. 1450.⁴¹ Ker je pa bil ljubljanski sodnik voljen od sveta in meščanov vsaj že pred l. 1370., je imela od tega čas tudi ljubljanska avtonomna oblast višjesodni značaj. Zato listina iz l. 1494., kjer obvešča vladar svojega deželnega glavarja, da je podelil sodnikom, ki jih bosta izvolila ljubljanski svet in občina, „pan vnnd acht auf vnnsen wider ruffen“ (s to podelitvijo dobe šele vsi deželski sodniki, brez ozira na to, ali je njihova služba uradniška ali že patrimonializirana, od deželnega kneza pooblastilo za vršitev svoje službe; to je bistven znak suverenosti deželnega kneza nad njihovim deželskim sodiščem⁴²), pač ne podeljuje Ljubljani kake nove pravice, ampak le fiksira že obstoječe stanje.⁴³

Od ostalih mest sta za Kranj ohranjeni dve listini iz l. 1493. in 1494., ki potrjujeta voljenemu mestnemu sodniku krvno sodstvo.⁴⁴

Za šest mest kostanjeviško-novomeškega prava sta merodajni določbi tega prava, da naj ima mestni sodnik in ne deželski sodnik izključno sodstvo v mestnem pomirju in to za vse sodne zadeve.⁴⁵ Te določbe kažejo čisto jasno, da je imel v vseh teh mestih mestni sodnik tudi krvno sodstvo v svojih rokah. Od mest, ki nimajo ohranjenih ali pa publiciranih listin, ki podeljujejo krvno sodstvo, so imela višjesodno avtonomijo Višnja gora,⁴⁶ Krško⁴⁷ in morda Kamnik.⁴⁸

Tako dosežejo do konca srednjega veka vsa naša mesta pravico svobodne volitve sodnika in po večini tudi lastna krvna sodišča. Ta proces je pač v zvezi z patrimonializacijo

³⁹ Schumi UB II. 186; za samostojnost te listine primerjaj zgoraj str. 10, prip. 34.

⁴⁰ Komatar, JB 1903/4 16, Schwind-Dopsch 230.

⁴¹ Komatar, JB 1903/4 24.

⁴² Luschin, Österr. Reichsgesch. I.² 271 sl.

⁴³ Klun DC 50 sl.

⁴⁴ Gl. priloga 9; da je to le potrditev, dokazuje mnenje Kranjčanov iz zač. 16. stol. pri Dimitzu v BK 1865, 139.

⁴⁵ „Was auch geschicht in der statt vnd dem burckfride... das soll der stattrichter richten vnd nicht der landtrichter (novom).“ Item wer auch in der stadt und auch in dem burgfriedt wider das gericht icht thut, es sey mit unziechten oder mit andern sachen, derselb soll das recht thun vor dem stadtrichter und vor ander niemandt“ (kost.).

⁴⁶ Črnologar, Hoch- und Stadtgericht Weichselburg v MMVK XI., XII.

⁴⁷ Hauptmann v Erläuterungen 476.

⁴⁸ Valvasor XI. 116, 346.

deželskih sodišč sploh, ki preidejo v poznem srednjem veku skoraj popolnoma iz vladarjevih rok. Novi vek pa rodi že reakcijo; na Kranjskem se uvede služba cesarskega krvnega sodnika (Bannrichter), ki ga mora odslej klicati večina kranjskih krvnih sodišč, da vodi in predseduje njihovim sodnim razpravam. Le nekaj deželskih sodišč, takozvana privilegirana deželska sodišča, ohranijo tudi odslej polno krvnosodno avtonomijo.⁴⁹ Od kranjskih mest tvori le Ljubljana privilegirano deželsko sodišče, vsa druga mesta z višjesodno avtonomijo pa morajo odslej klicati cesarskega krvnega sodnika in s tem popuščati centralistično-absolutističnim tendencam nove dobe.⁵⁰

V razvoju starejše ljubljanske avtonomne ustave obstoja po Vrhovcu do l. 1472. le sodnik in (poznejši notranji) svet, v tem letu nastaneta še zunanji svet in občina, od l. 1504. dalje pa se pridruži sodniku kot drugi vodilni funkcionar župan.⁵¹ Iz njegove sheme bi morali dosledno sklepati, da je dobila masa meščanstva po l. 1472. večji vpliv v avtonomni upravi. Toda to mnenje ni upravičeno. Predvsem je treba upoštevati, da je občina meščanov, kakor smo videli, starejša kakor svet; ko pa nastane svet, dobi občina pravico, da ga voli, kar nam potrjujeta za Ljubljano na pr. dve listini iz l. 1385.⁵² Pomen listine iz l. 1472. je v tem, da mora celokupno meščanstvo izvoliti iz svoje srede sto mož, imenovanih „genannte“, pozneje „gemain“; ta korporacija voli nato iz svoje srede in od drugih meščanov svet in sodnika ter vrši s tem funkcijo, ki jo je doslej vršilo celokupno meščanstvo.⁵³ Neutemeljeno pa je Vrhovčovo mnenje, da je bil s to listino ustanovljen zunanji svet; medtem ko je obstojal l. 1370. samo en svet z dvanajstimi svetovalci, se omenja zunanji svet prvič leta 1485.⁵⁴ Nastal je torej v razdobju med 1370 in 1485, nikakor pa ne z listino od l. 1472., ki ga sploh ne omenja. Že omenjena listina od l. 1485. pa je važna predvsem zato, ker odreja medsebojno razmerje vseh korporacij: pravo oblast ima v svojih rokah notranji svet, medtem ko zunanji svet in občina — poleg pravice volitve — sodelujeta pri mestni upravi le, če ju notranji svet k temu pozove. Naslednja ustavna sprememba

⁴⁹ Luschin, Österr. Reichsgesch. II. 473 sl.

⁵⁰ Prepis vicedomovega poročila o tem od 1. junija 1699 v muzejskem arhivu I 101.

⁵¹ Ljubljanski meščanje 33.

⁵² Klun DC 19, Komatar JB 1903/4 17; Klun DC 19, Komatar JB 1903/4 17 sl.

⁵³ Schwind-Dopsch 402; po tem tekstu je popraviti napake pri Klunu DC 41.

⁵⁴ Klun DC 45, Komatar JB 1903/4 31, Schwind-Dopsch 412.

od l. 1504. podeli Ljubljani pravico volitve župana, ne določa pa natančnejše načina volitve in županove kompetence, ampak se sklicuje na župane na Štajerskem.⁵⁵

Medtem ko ima pravico volitve župana le glavno mesto, pa se razvijajo ostale korporacije (notranji svet, zunanji svet, občina) tudi v drugih mestih, samo da se število članov pri korporacijah (po njem se večkrat imenujejo, n. pr. v Ljubljani notranji svetovalci die Zwölfer, zunanji svetovalci die Vierundzwanziger) izpreminja po številu meščanov in pomembnosti mesta. Tako je imel n. pr. Kamnik le deset članov zunanjega sveta in štiriindvajset članov občine,⁵⁶ v Metliki pa se poviša l. 1588. število članov zunanjega sveta od dvanajst na štiriindvajset, medtem ko šteje občina dvainpetdeset članov.⁵⁷ Medsebojno razmerje korporacij pa ilustrira najbolj volilni red, ki ga pa spoznamo točno šele v novem veku; ker pa so si predpisi v raznih mestih medseboj podobni, moremo sklepati, da je veljal ta volilni red že od postanka posameznih korporacij dalje.⁵⁸ Na dan volitve sodnika je imel zunanji svet pravico poklicati v svojo sredo nekaj članov notranjega sveta, občina pa nekaj članov zunanjega sveta; nato sta notranji, oz. zunanji svet zopet spopolnila svoje vrste iz širših korporacij, vendar ne z odpoklicanimi člani; to se je imenovalo mutacija. Volitev sodnika pa se vrši tako, da predlaga notranji svet dosedanjega sodnika in še enega kandidata ostalima dvema korporacijama, ki izvolita enega od njih ali pa zahtevata še dva druga kandidata (v Ljubljani celo še tretja dva), od katerih pa morata enega izvoliti. Število članov, ki jih posamezne korporacije mutirajo, je različno, vendar pa je mutacija v zunanjem svetu vedno večja kakor v notranjem; tudi vrstni red volitve sodnika in posameznih aktov mutacije se razlikuje v različnih mestih.

V 17. stoletju se v Ljubljani odpravi mutacija najprej v notranjem svetu l. 1628. in nato še v zunanjem svetu l. 1692. Ta reforma, ki so jo pač posnemala tudi druga mesta, se imenuje perpetuiranje ad dies vitae članov posameznih korporacij in je v zvezi z animoznostjo med trgovskim slojem v ožjih in obrtniškim v širših korporacijah.⁵⁹

⁵⁵ Klun DC 55.

⁵⁶ Stiasny, Kamnik 38 sl.

⁵⁷ Muz. arh. I 128.

⁵⁸ Za Novo mesto predpisi od l. 1573. Vrhovce, Zgodovina Novega mesta 312; za Metliko od 1588 v muz. arh. I 128; za Ljubljano Vrhovce, Topografski opis itd. LMS 1885, 236 sl. popis načina volitev po mestnih sodnih protokolih, o odpravi mutacije v notranjem svetu ravnotam 247 (tisk te listine od l. 1628. Komatar v MMVK XVI 166) in delni prevod odloka o odpravi mutacije v zunanjem svetu od l. 1692. ravnotam 251 sl. (prepis mestni arhiv F 664). Novomeški predpis mutacije ne omenja. Nekaj poročil tudi Valvasor XI. pri posameznih mestih.

⁵⁹ Vrhovce v LMS 1885, 247 sl.

Če pregledamo razvoj mestnih avtonomnih korporacij v Ljubljani in drugih kranjskih mestih, vidimo, da so se iz prvotne občine vseh meščanov izločili tekom časa notranji svet, zunanji svet in nova, ožja občina. Širšo občino vseh meščanov ločita kar dve korporaciji od notranjega sveta, ki ima pravo oblast v svojih rokah; po perpetuiranju pa izgubi celota meščanstva vsak vpliv na popolnitev članov ožjih korporacij. Prvotna demokratična ureditev se umakne sistemu na hierarhičnem principu zgrajenih korporacij.

Poleg oblasti, ki so jo imela mesta kot nižjesodni okraji ali kot deželna sodišča, jim more deželni knez podeliti še druge pravice, ki spadajo sicer med njegove regaliije. Sem spadajo predvsem mitnice, mostnine in sejmi. Mestna avtonomna oblast pa mora izvesti organizacijo svojega sodstva in administracije, da more izvrševati svoja prava; to organizacijo pa je mogoče pri nas zasledovati šele v poznejši dobi.⁶⁰

Od mestne avtonomne oblasti so izvzete predvsem mestne imunitete. Razmerje med mestom in med njimi je mogoče zasledovati predvsem v sodstvu in v davčnem sistemu.

Imunitet je bilo v naših mestih seveda mnogo; najbolj natančno pa je mogoče določiti razmerje med ljubljanskim mestom in med nemško komendo. To nam omogočijo poleg obeh imunitetnih listin iz l. 1267.⁶¹ še listine od l. 1450.,⁶² l. 1561.⁶³ in l. 1615.⁶⁴ V krvnosodnem oziru spadajo vsi podložniki komende pod ljubljansko mestno sodišče; to velja od l. 1267. dalje in ne šele od znane listine vojvode Rudolfa IV. iz l. 1564.⁶⁵ Edina sprememba, ki jo je izvršil ta vojvoda, znani nasprotnik cerkvenih imunitet v mestih, je uvedba sodne globe, t. j. denarja, ki ga je dobil krvni sodnik, ko so mu izročili zločinca (wandel, emenda); leta 1267. se še izrecno prepoveduje deželnoknežjim sodnikom, da bi jo zahtevali od komturja, l. 1564. pa zapoveduje Rudolf IV. svojemu sodniku, da naj jo izterjuje. Komenda torej ni krvnosodna, ampak le nižjesodna oblast z vsemi upravnimi in sodnimi kompetencami, ki so združene s tem pojmom. Na svojih tleh ima izključno pravico aretacije; zato mora mestni sodnik čakati, da mu zločinca, ki spada pred njegovo sodišče, komtur izroči in ga ne sme aretirati sam

⁶⁰ Vrhovec, Ljubljanski meščanje 69 sl., 122 sl.

⁶¹ Splošni privilegij Schumi UB II, 284 sl., Jaksch MC IV, 660 do 662 in v nemškem prevodu Schumi A I, 11 sl.; ljubljanski privilegij Schumi UB II, 185 sl.

⁶² Komatar JB 1903/4 24 sl.

⁶³ MMVK XVI, 159 sl.

⁶⁴ Ravnotam 163 sl.

⁶⁵ Komatar JB 1903/4 16, Schwind-Dopsch, 250.

Indygar
na komendskih tleh, razen če bi ga komtur sam poklical (1267). Izjemoma sme sodnik, če komtur odlaša z izročitvijo, sam aretirati meščane, ki so naseljeni na komendskih tleh pri sv. Ivanu (1450). Zato mesto tudi ne sme samo nastopiti proti onim zamudnikom, ki so naseljeni na komendskih tleh in morajo plačevati mestu davek, ampak mora prositi komturja, da postopa proti njim (1561). Vse nižje sodstvo (civilno in kazensko) nad svojimi podložniki vrši komtur sam. Tožbe meščanov proti podložnikom odloča najprej komtur v navzočnosti sodnikovi (1267), pozneje pa popolnoma prevlada princip, da naj pri takih mešanih pravdah odloča toženčeva podsodnost (1615). Jasno je tudi, da je komenda kot zemljiški gospod sodna instanca za vse zemljiške zadeve v svojem imunitetnem okrožju (1450), seveda tudi za meščane, ki imajo komenska zemljišča v nagemu. Določbo iste listine, da naj bo mestni sodnik sodna instanca za prodajanje „gehulez und gepaw“ (drevje in poslopja) na komendskih tleh, je pač razumeti tako, da velja to le v slučaju, da so lastniki meščani in da so se te stvari v nasprotju z zemljiščem smatrale za premičnine; v tem slučaju je veljala zanje osebna in ne zemljiška podsodnost.⁶⁶

Iz teh določb razvidimo, da so mestne imunitete sklenjena ozemlja, ki so izvzeta iz mestnega sodnega okraja; v zemljiških sporih je sodstvo v rokah zemljiškega gospoda, v ostalih sodnih zadevah pa odloča osebna podsodnost toženčeva; v krvnem sodstvu pa se nahaja tudi sodstvo nad podložniki komende v rokah mesta kot deželskega sodišča. Ista načela veljajo tudi sicer za razmerje med meščani na eni strani ter plemstvom, duhovščino in njihovimi podložniki na drugi strani.

Znano je, da spadajo meščani pod mestno sodišče in da so vedno odločno branili to svojo pravico, če jim jo je hotelo plemstvo kršiti. Vendar pa so bili meščani v enem oziru podložni deželnemu ali fevdnemu sodišču; to izjemo tvorijo zemljiški spori za alode in fevde meščanov izven mestnega pomirja. Iz številnih kupnih in fevdnih pisem meščanov od 13. stoletja dalje je razvidno, da je za ta zemljišča merodajno deželno in fevdno pravo (Land- und Lehenrecht) ali pa le deželno pravo. Zato moramo pri vseh privilegijih, ki poudarjajo izključno kompetenco mestnih sodišč za meščane, imeti pred očmi to izjemo; ljubljanska listina od l. 1461. izrecno poudarja, da deželno sodišče v Ljubljani ni pristojno za meščane v zadevah „die nicht grundt vnnnd poden ausserhalb desselben purkhfrieds liegend beruehren.“⁶⁷ Meščani so mogli biti seveda zemljiški lastniki na deželi in lastniki takozvanih nepravih fevdov; samo pravi

⁶⁶ Schröder: Deutsche Rechtsgesch.⁵ 216.

⁶⁷ Klun D C 32 z napako „belagen“ nam. prav. „beclagen“.

fevdi ostanejo osebna predpravica privilegiranih stanov.⁶⁸ Prav tako pa je seveda plemstvo za svoje nepremičnine v mestih podsodno mestnemu sodišču, če niso te nepremičnine izrecno izvzete iz mestnega sodnega okraja. Za plemiške služabnike pa se postavi l. 1540. v nekem spornem slučaju v Ljubljani načelo, da naj jih sodi mesto le za dejanja, ki spadajo pod krvno sodišče, medtem ko naj bodo za nižje sodstvo izvzeti iz področja mestne jurisdikcije.⁶⁹ Isto načelo je veljalo tudi za plemiške služabnike v Kranju.⁷⁰ Za duhovniške služabnike dovoli Friderik III. l. 1489. mestu Ljubljani, da jih kaznuje, če jih zasači v mestnem sodnem okraju izven kapiteljskih in duhovniških poslopij.⁷¹ To pa dokazuje le, da je do tega časa veljalo nasprotno pravilo, ker se kot motiv te odredbe navaja nedostojno obnašanje duhovniških služabnikov, ki hočejo „darumb, nachdem sie dafür gefreyt, von ew vngestraftt sein“. Kompetenco mestnega sodnika za vse mestno prebivalstvo pa hoče ohraniti tudi kostanjeviško-novomeško pravo s svojo določbo, da sme imeti le deželni knez v mestu zaščitence (muntmannen) in da naj vrši sodstvo nad temi mestni sodnik.

Tudi javnopravne obveznosti mest, mestnih imunitet in privilegiranih slojev v mestih do deželnega kneza pokažejo jasno, kakšno je bilo razmerje med njimi. O tem nam govori več ljubljanskih privilegijev iz 14. stoletja, med njimi prvi ljubljanski privilegij sploh, ki ga je podelil mestu kralj Henrik l. 1320.⁷² Tu določa v prvi polovici kralj (citati po Komatarjevi izdaji): „daz fuerbaz nieman dhein haus chaufe in unserr stat ze Laybach, er diene dann dauon uns und der stat mit stewern mit wachen und mit allen andern sachen als ander unser burger da tuent, wer auch die sint, die handueste habent, daz si der statstewer frey und ledich suellen sein. So wellen wir doch und schaffen daz endlichen, daz si mit wachte und mit pezzerung an mauren, an graben und an prukgen der stat helfen als ander unser purger, die der freyunge umb die stewart nicht enhabent.“ Smisel te določbe je po Klunovi čelni regesti, da morajo vsi hišni posestniki plačevati davek, stražiti in popravljati obzidje, jarke in mostove; istega mnenja je Vrhovec:⁷³ Komatar popravlja v svoji čelni regesti to mnenje v toliko, da naj velja to le za nove posestnike, fuerbarz ... chaufe), sicer pa interpretira pravitako. Kralj Henrik je to-

⁶⁸ Schröder: Deutsche Rechtsgesch. 408.

⁶⁹ VI. Levec: Die krainischen Landhandfesten MIO e GF XIX. 290, št. 56, 37; Vrhovec, Ljubljanski meščanje 67 sl.

⁷⁰ Dimitz v BK 1865, 159, po muz. arh. I 95.

⁷¹ Klun DC 48.

⁷² Klun DC 15, Komatar JB 1903/4, 15 sl. (boljše).

⁷³ Ljubljanski meščanje 27.

rej po tem mnenju anuliral privilegije o oprostitvi od davkov. Če pa pogledamo tekst natančneje, se začudeni vprašamo, zakaj predpisuje prvi stavek plačevanje davkov, straženje in druge obveznosti, drugi stavek pa iznova straženje in druge obveznosti, ki jih našteje podrobno, o davkih pa ničesar ne govori; tudi stilistično je n. pr. besedica „doch“ v drugem stavku sestavni del antiteze, ki jo v tem stavku zaman iščemo. Ker pa pripušča original te listine v mestnem arhivu tudi drugo interpunkcijo, moremo predstaviti piko, ki jo je postavil za besede „ledich suellen sein“ šele Komatar (Klun tiska vso določbo brez pike, ki pa spada po njegovi interpretaciji seveda na isto mesto), za besede „purger da tuent“. Zdaj postane smisel drugega stavka naslednji: kdorkoli pa so tudi tisti, ki imajo listine, da naj bodo prosti mestnega davka, pa hočemo vendar in določamo, da naj s stražami in popravljanjem zidov, jarkov in mostov pomagajo mestu kakor drugi naši meščani, ki niso oproščeni od davkov. Šele tu prideta do veljave antitezi „wer auch die sint“: „so wellen wir doch“ in pa „die hantueste habent“: „die der freyunge nicht enhaben“. Ljubljana ima torej od l. 1520. dalje po tem privilegiju vsaj dve vrsti hišnih posestnikov: nekateri morajo plačevati davke, postavljati straže, popravljati obzidje, jarke in mostove; drugi so pa s privilegiji oproščeni od davkov, imajo pa zato vse druge obveznosti. Ta privilegij ima pa še drugo določbo: „Wir tuen auch die genade unsern purgern von Laybach, swer die sint, die in gelten suellen und an laugen sint und in nicht geltent, daz si dieselben und ir guot verpieten muegen in der stat uencz daz in vergolten werd oder ein recht von in darumb wideruare in der stat ze Laybach“. Komatar vidi v tem stavku določbo o postopanju proti dolžnikom sploh. Če pa upoštevamo, da bi se glasil ta stavek v izrazih sedanje nemščine „... wer die sind, die ihnen zahlen sollen und unleugbar sind und ihnen nicht zahlen, dass sie dieselben und ihr Gut verbieten (mit Beschlag belegen) mögen in der Stadt, bis ihnen das vergolten wird...“ in da sledi ta določba neposredno za zgoraj citirano, vidimo, da tu ni govora o poljubnih dolgovih, ampak o davčnih dolgovih onih, ki se upirajo prvi določbi; druga določba vsebuje torej sankcijo za izvrševanje prve.

Isti smisel ima seveda privilegij vojvode Otona od l. 1536., ki je v bistvenih določbah dobesedni prepis prvega privilegija,⁷⁴ in pa prva določba listine iz l. 1570., ki spušča le besedico „fuerbaz“ (odslej) — popolnoma logično —, sicer pa tudi dobesedno prepiše besedilo listine od l. 1520., ki jo na koncu tudi omenja.⁷⁵ Naša nova interpunkcija pa odpravi tudi nesoglasje med prejšnjim pojmovanjem teh treh li-

⁷⁴ Klun DC 15 sl., reg. Komatar JB 1903/4, 16.

⁷⁵ Klun DC 17 sl.

stin in med listino l. 1367., ki ga mora priznati Vrhovec.⁷⁶ Ta lista določa namreč čisto jasno za vse, ki imajo hiše v ljubljanskem mestu ali pred njim v mestnem pomirju, „dass sie leiden vnnd dulden mit der stat als annder vnser burger das tunt; es wer dann, dass dieselben gut brief vnnd vrkhundt heten, der sollen sie genizigen; ist aber das nicht, so sullen sie billich mit der stat leiden“.⁷⁷ Tisti, ki imajo privilegije, jih smejo torej uživati; oni, ki jih nimajo, pa morajo nositi vse meščanske obveznosti. Peti ljubljanski privilegij te vrste, doslej neznana lista iz l. 1360., pa postavlja tudi načelo, da naj bodo davka proste le hiše, ki imajo to zagotovljeno v privilegijih; one hiše, ki so s privilegiji oproščene davkov, pa naj vendar nosijo vse druge obveznosti do mesta.⁷⁸

Popolnoma jasen pa postane smisel teh listin šele, če primerjamo njihove določbe z oprostilnimi privilegiji tega časa. Dve listini vojvode Albrehta, ena iz l. 1344., kjer osvobodi neko hišo kostanjeviškega samostana v Ljubljani „von aller stewart losung oder vordrung wie di gnant ist“, in druga iz l. 1346. za hišo otrok Albera od sv. Petra, oproščeno „mit vnser stat ze Laybach ... stewart“, nam kažeta dva primera, kjer so hiše oproščene le davkov in morajo zato — to sledi iz privilegijev mesta Ljubljane — nositi vse druge obveznosti (straže itd.).⁷⁹ Nasprotno pa govori že lista Ulrika II. od 1257—69 o oprostitvi neke ljubljanske hiše „a iure vectigali, a muta, a thelonio, a vigiliis muros“; kralj Henrik pa oprošča l. 1329. neko hišo v Kamniku „vor stewart vnd dinst“.⁸⁰ Razlikovati nam je torej med privilegiji, ki oproščajo le od mestnih davkov in med drugimi, ki vsebujejo tudi oprostitev od drugih meščanskih obveznosti. Ljubljana ima torej tri vrste hišnih posestnikov; nekateri sploh nimajo oprostilnih pisem in morajo zato nositi vse obveznosti; drugi so oproščeni s privilegiji le od plačevanja davkov in obvezani zato vendar k drugim obveznostim; tretjim, ki imajo oprostilna pisma za vse obveznosti do mesta, pa privilegija od 1320 in 1360 molče priznavata in oni od l. 1367. izrecno zagotavlja pravico do uživanja svojih privilegijev. Vse te določbe pa vodi, kakor vidimo, enotno načelo: oprostitev od meščanskih obveznosti le tedaj in le v onem obsegu, v katerem se jo more podpreti s specijalnimi oprostilnimi pismi.

⁷⁶ Ljubljanski meščanje 27.

⁷⁷ Klun DC 17; interpunkcijo sem v citatu popravil, da postane smisel jasnejši.

⁷⁸ Gl. priloga 4.

⁷⁹ Lista od 26. aprila 1344 v muz. arh. in od 15. decembra 1346 v HHStA.

⁸⁰ Schumi UB II. 214 k c. 1260; lista od 6. apr. 1374 v muz. arh.; prim. za privilegije te vrste za 15. stol. spodaj str. 42, prip. 92.

Da ilustriram vsebino teh določb, naj navedem še nekaj primerov, ki v načelnem oziru ne pomenijo ničesar novega. L. 1385. prepoveduje vojvoda Leopold onim hišnim posestnikom v Ljubljani, ki nočejo „diennen noch stewern“, uporabo mestne alimende in meščansko obrt;⁸¹ l. 1416. zapoved nadvojvoda Ernst, da mora plemstvo, ki ima v Ljubljani hiše, pomagati pri utrjevanju mesta pod kaznijo, da mu meščani hiše odvzamejo ali pa podro;⁸² l. 1461. zapoveduje Friderik III. duhovščini in plemstvu, da plačujeta davek od svojih ljubljanskih hiš, če nista posebej oproščena od tega;⁸³ straženje in popravljanje obzidja zaukaže isti vladar l. 1476. plemiškim in duhovniškim posestnikom hiš v Ljubljani;⁸⁴ plačevanje davkov pod istimi pogoji določi tudi Maksimiljan l. 1510.⁸⁵ Isto načelo je veljalo tudi v drugih mestih; to nam potrjujejo listine za Kranj od l. 1422., škofjo Loko od l. 1451. in Kamnik od l. 1510.⁸⁶ Kostanjeviško-novomeško mestno pravo pa zapoveduje, da morajo tudi plemiči plačevati davke od svojih mestnih hiš.⁸⁷

Kakšen pa je bil pomen teh določb? Straže, grajenje in popravljanje obzidja, jarkov in mostov so javne robote, ki jih more deželni knez po potrebi zaukazati prebivalstvu brez ozira na osebno svobodo in sicer tako svojim podložnikom kakor tudi podložnikom vseh drugih zemljiških in mestnih gospodov v deželi.⁸⁸ Jasno je seveda, da imajo pri mestu skrbeti v normalnih razmerah za to predvsem meščani; v izrednih prilikah pa mora pri tem pomagati tudi podeželsko prebivalstvo, podložniki vseh zemljiških gospodov, kakor nam pričajo za Ljubljano listine od l. 1448, 1465. in 1475.,⁸⁹ za Kamnik od l. 1451.⁹⁰ in za Kočevje od l. 1492.⁹¹ Zato je še bolj razumljivo, če zahteva deželni knez to tudi od hiš, ki so v mestih oproščene od davkov, kakor kažeta za Ljubljano zgoraj omenjeni listini iz l. 1416. in 1476. Poleg teh hiš pa so bile še v 15. stoletju nekatere imunitete in svobodne hiše oproščene tudi od mestnih javnih robot.⁹²

⁸¹ Klun DC 20.

⁸² Ravnotam 23.

⁸³ Ravnotam 35.

⁸⁴ Ravnotam 45; popr.: „in wachten, zirgk“ namesto napačno „Wachtbezirk“.

⁸⁵ Ravnotam 56.

⁸⁶ Hormayrs Archiv 1827, 572; MHVK XIV. 76; Argo III. 72.

⁸⁷ Gl. citat spodaj prip. 104.

⁸⁸ Luschin, Österr. Reichsgesch. I² 285.

⁸⁹ Klun DC 31; Komatar JB 1903/4, 28; Klun DC 42.

⁹⁰ Argo III. 70.

⁹¹ MHVK XIX. 56.

⁹² Za nemško komendo v Ljubljani prim. spodaj str. 44 sl.; leta 1444. potrditev oprostite od davkov, straž in drugih obveznosti za neko hišo v Novem mestu Chmel Regesten des römischen Kaisers Friedrichs III. I. 160, št. 1599; 18. sept. 1445 oprostitev neke hiše v Kranju „vor aller

Iz davčnih privilegijev 14. stoletja vidimo, — privilegij od l. 1360. to izrecno pove —, da jih je deželni knez izstavil na željo meščanstva. Pri tem moremo domnevati, da je deželni knez predpisal meščanom določeno svoto, ki so jo morali ti potem sami razdeliti med seboj; zato je imel vsak meščan interes na tem, da bo čim manj hiš oproščenih, in mestna občina se trudi, da si to zasigura s privilegiji; to domnevo podpirajo analogni primeri v drugih habsburških teritorijih.⁹³ Načelo, da naj bodo davka proste le tiste hiše, ki imajo to zasigurano s privilegijem, pa je naperjeno seveda predvsem proti plemstvu in duhovščini. Ta dva stanova sta se mogla pač postaviti na stališče, da je njihova posest že zaradi stanu lastnika avtomatično oproščena od davkov; meščanstvo pa doseže prav v teh privilegijih, da deželni knez proglasi nasprotni princip, da je hišni davek — kakor tudi druge javne obveznosti — realno breme, ki preide z lastnino hiše tudi na plemiča in duhovnika po pravilu: *res transit cum onere suo*.⁹⁴ Samo specialni privilegij more oprostiti tako hišo. Ta realni princip je obveljal za vsa naslednja stoletja, kakor nam kažejo mestne davčne knjige, ki imajo zabeleženih mnogo plemiških hiš.

V poznejši dobi se tudi pri nas uveljavi običaj, da se oprostite mestne hiše od plačevanja davkov, če jih njihovi lastniki odkupijo z vsoto, ki mestu s svojimi obrestmi nadomesti letni davek dotičnih hiš; tak primer nam kaže odkup ljubljanske hiše Lorenza von Lantherija iz l. 1584.⁹⁵

Iz iniciative meščanstva izhaja tudi *amortizacijska zakonodaja* Habsburžanov od 14. stol. dalje, ki iz fiskalnih ozirov uveljavi načelo, da je prepovedano vsako volilo, včasih pa tudi prodaja nepremičnin, posebno v mestih, cerkvi; tako volilo je ali neveljavno ali pa mora cerkev vsaj ono posest v enem letu zopet prodati.⁹⁶ Tudi na Kranjskem so skušali preprečiti deželni knezi prehod nepremičnin v roke cerkve (*manus mortuae*) in škodo, ki jo mora vladar utrpeti na davkih, od katerih so cerkvena posestva oproščena. Za mesta kostanjeviško-novomeškega prava velja določba, da je prepovedana meščanom vsaka prodaja ali volilo za življenje ali ob smrti, če bi imelo to za deželnega

stewr vnd annderm mitleiden", listina muz. arh.; l. 1470. oprostitev neke hiše v Kranju od davka, straže, robote in drugih bremen za tri leta Chmel ravnotam II. 585, št. 6022 („fur alle stewr, wacht, zirgk, robat vnd annder mitleidung" original od 21. maja 1470 v HHS t A).

⁹³ v. Srbik: Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in Österreich während des Mittelalters 158 sl.

⁹⁴ Ravnotam 162.

⁹⁵ Nadvojvoda Karl obvešča vicedoma o tem odkupu z naročilom, da naj obvesti mesto Ljubljano, da mu mora Lantheri izplačati vsoto, ki bo s 7 % obrestmi krila letni davek oproščene hiše. Muz. arh. I 106.

⁹⁶ v. Srbik n. o. m. 167 sl., Luschin, Österr. Reichsgesch. I.² 235 sl.

kneza posledico, „dass es uns von dienst khäm“ (kost.); tako volilo je neveljavno.⁹⁷ Leta 1434. je bila nekemu ljubljanskemu meščanu razveljavljena oporoka, v kolikor je volil samostanu Bistri svoje nepremičnine v deželnoknežjih mestih in trgih.⁹⁸ Leta 1444. se proglasi to načelo v Metliki⁹⁹ in l. 1513. izvemo, da je Antonija Glanhoferin zaradi določbe cesarja Friderika, „das kein ligundt guet auff kirchen vnd gotshewser verstiftt, in ander weg verschaffen, gegeben vnd verordnet werden sullen,“ šele z dolgotrajnimi prošnjami dosegla od cesarja Maksimiljana izvedbo oporoke svojega moža, ljubljanskega meščana, ki je volil krznarski bratovščini svoje vrtove v Gradišću.¹⁰⁰

Za razmerje med mestom Ljubljano in komendsko imuniteto v vprašanju davkov in drugih javnih bremen pa sta važni predvsem pogodba iz l. 1307. in odločitev od l. 1450.¹⁰¹ Iz prve listine izvemo, da je komenda zgradila del mestnega obzidja okoli svojih poslopij; zato je prosta vseh ostalih obveznosti do mesta. Izvzeti so le tisti podložniki, ki imajo hiše na mestnih tleh in morajo zato očitno nositi meščanske obveznosti. Drugačen pa je pravni položaj po drugi listini. Tudi v njej obstojajo obveznosti meščanov do deželnega kneza na eni strani v zidanju, straženju in popravljanju obzidja, na drugi strani pa v mestnem davku, ki se označa kot „schaczstewr“. To je premoženjski davek, ki se pobira — v smislu srednjeveškega pojmovanja premoženja — v habsburških mestih tako od zemljiške posesti, kakor tudi od trgovine in obrti in ev. še od dohodka vinogradov.¹⁰² Od prebivalcev nemške imunitete pa morajo trgovci nositi iste obveznosti kakor ljubljanski meščani, medtem ko so dolžni obrtniki plačevati le oni del „schaczstewr“, ki odpade na njihovo obrt, ne pa nositi ostalih obveznosti; ostali nemški podložniki, ki niso niti trgovci niti obrtniki, pa nimajo nobenih obveznosti do mesta, vendar pa plačuje zanje komtur mestu letno 2 funta penězov. Ker ima komenda v svoji oskrbi del mestnega obzidja, so dolžni skrbeti zanj na komturjev poziv tudi njeni podložniki, seveda kot podložniki komende in

⁹⁷ Item es sollen auch die burger kein hauss in der stadt keinem edlman furbass mehr verkauffen noch ander jemand, nur den die in dex stadt vor (novom: von) burgern gesessen sind und mit der gmain wachen und steuern; sy sollen auch furbass kein ihr guett, das zur stadt gehört, jemandt hingeben oder schaffen bey ihren lebendigen leib oder an ihrem todt, es seyn häuser, mühlen, fleischbänkh, weingarten, wisen oder akher, dass es uns von dienst khäm; wer aber darumb thät, wollen wir, dass das kein crafft habe“ (kost.).

⁹⁸ Gl. priloga 6.

⁹⁹ Schumi A II. 209.

¹⁰⁰ Listina od l. novembra 1513 v mestnem arh.

¹⁰¹ Priloga 1; Komatar JB 1903/4, 24 sl.

¹⁰² O. Brunner, Die Finanzen der Stadt Wien 83, 86.

ne kot meščani. Manj pomembna dajatev je jarschilling, ki ga morajo plačevati mestu vsi komendski podložniki razen padarja (če se ne peča s trgovino) v odškodnino za izenačenje z meščani pri almeni in mitnici. V zvezi s temi določbami je značilen ljubljanski privilegij od l. 1385., ki prepoveduje vsem onim, ki nočejo nositi meščanskih javnih bremen, mestno obrt.¹⁰³ Kostanjeviško-novomeško pravo, ki na eni strani, kakor smo videli, enostavno prepoveduje prodajo nepremičnin plemstvu, ki noče nositi meščanskih bremen, pa ima še drugo določbo, da morajo vsi, ki imajo v mestu hiše in hočejo uživati mestni trg, nositi vsa meščanska bremena brez ozira na svoj stan.¹⁰⁴ Vse te določbe kažejo, da velja za mestni davek, v kolikor se ne pobira od nepremičnin, ampak od obrti in trgovine, tudi pri nas načelo, da naj imajo podložniki imunitet in drugi nemeščani le toliko obveznosti do mesta, kolikor participirajo na meščanskih poklicih, trgovini in obrti, torej „dass die mit der stadt arbeiten, auch mit der stadt leiden“.¹⁰⁵

Razmerje med mesti, njihovimi imunitetami ter privilegiranimi stanovalci v davčnem oziru pa je treba razumevati v zvezi z davčnim sistemom tega razdobja sploh, ki loči med rednimi in izrednimi davki. Redni davek morajo plačevati le deželnoknežja mesta in trgi, podložniki na deželnoknežjih domenah, cerkveni podložniki, v kolikor ima deželni knez zavetništvo nad njihovimi cerkvenimi gospodstvi, in pa židje.¹⁰⁶ Izredni davek pa morajo včasih plačevati tudi gospodje in vitezi, njihovi podložniki in cerkvena posestva; zato se pa uveljavi do konca srednjega veka načelo, da je potreben za pobiranje tega davka pristanek posameznih stanov, ki kulminira končno v budžetnem pravu deželnih stanov.¹⁰⁷ Le v nekaterih slučajih sme odslej zahtevati deželni knez izredni davek samovoljno.¹⁰⁸ Mesta so torej obvezana v srednjem veku k brezpogojnemu plačevanju rednega in izrednega davka, medtem ko so mestne imunitete in svobodne hiše oproščene od rednega davka, izrednega pa ne plačujejo skupaj z mesti. V novem veku postane mestni redni davek fiksna vsota, ki ostane nespre-

¹⁰³ Klun DC 20.

¹⁰⁴ Es sollen auch edl vnd unedl, baide arme vnd reiche, die hauss vnd hoff in der vorgenannten vnserer statt zu Ruedolffswerde yetz habendt oder noch fürbas gewinnent vnd des markhts dasselbs wellen geniessen, so des noth ist, helffen der statt zu pessern, zierkhlen vnd wachen, vnd mit der statt dienen (novom.).

¹⁰⁵ v. Srbik n. o. m. 162.

¹⁰⁶ Luschin, Österr. Reichsgesch. I.² 298, Srbik n. o. m. 131 sl.

¹⁰⁷ Luschin n. o. m. I.² 298 sl.

¹⁰⁸ Luschin n. o. m. I.² 299; sem spada izredni davek kranjskih mest za doto princese Katarine iz l. 1446. (Chmel Materialien zur österr. Gesch. I. 69) in pač že tudi davek Ljubljane za jutrnjo in doto princese Viridis iz l. 1385. (Klun DC 19 sl., Kom. J B 1903/4. 17 sl.)

menjena skozi decenije in stoletja ter ne igra več velike vloge;¹⁰⁹ važen je le še izredni davek, ki ga je zahteval v srednjem veku deželni knez od mest direktno, medtem ko ga dovoljujejo ter razdeljujejo v novem veku deželni stanovi.¹¹⁰

Poleg plemstva in duhovščine pa tudi nekateri meščani niso hoteli plačevati davkov, in ljubljanski privilegij iz l. 1360. uveljavi tudi zanje načelo, da naj bodo davka prosti le oni trije meščani, ki imajo oprostilne listine; s tem priča, da so taki meščani obstojali.¹¹¹ Analogijo za ta izredni primer najdemo v Gradcu, kjer so oproščeni davkov nekateri meščani, ki pripadajo mestnemu patriciatu.¹¹² Mestne patricije moremo pod imenom Erbbürger zasledovati v habsburških dednih deželah najbolj na Dunaju;¹¹³ tu se ločijo od mase meščanov po svojem premoženju, ki ustvarja iz njih mestno denarno aristokracijo; na drugi strani pa morejo postati, čeprav je njihov način pridobivanja čisti meščanski, enakopravni z viteštvom po rodbinskih zvezah in kot fevdniki.¹¹⁴ V Ljubljani omenja v 14. stoletju cela vrsta listin rodbino Porgarjev, ki jih označuje za meščane¹¹⁵ in zelo premožno rodbino, ki ima v svoji lasti celo vrsto mitnic,¹¹⁶ obširno zemljiško imetje¹¹⁷ ter razpolaga z velikimi denarnimi svotami.¹¹⁸ Na drugi strani pa vemo, da so stali Porgarji v rodbinskih zvezah s celo vrsto plemiških

¹⁰⁹ Mensi Geschichte der dir. Steuern in Steiermark III. 8—16; O. Brunner n. o. m. 41; Ljubljana plačuje po vseh treh vicedomskih urbarjih (torej med 1496 in 1527) letno po 72 funtov penězov „gewöhnlich stat stewart“.

¹¹⁰ Luschin n. o. m. I.² 308 sl.

¹¹¹ Gl. priloga 4.

¹¹² Popelka Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Stadt Graz v Zeitschr. des histor. Vereins f. Steiermark XVII. 230.

¹¹³ L. Gross, Zur Frage der Wiener Erbbürger v Mitteilungen des Vereins für die Geschichte d. Stadt Wien I. 27 sl.

¹¹⁴ L. Gross n. o. m. 39 sl., Luschin, Österr. Reichsgesch. I.² 348.

¹¹⁵ Nicolaus dictus Porger civis Laybacensis I. 1280. (listina od 22. julija t. l. v muz. arh.); prodaja nekega posestva „Lyenhartem dem Porger purger von Laybach“ I. 1339. (listina od 25. maja v HHStA); „Lyenhart Porger purger ze Laybach“ kot pečatnik v listini od 15. septembra 1344 (neurejene listine muz. arh.).

¹¹⁶ Jakob Porger kot lastnik štirih mitnic, Joppi v Archeografo Triestino N. S. XII. 385 sl.

¹¹⁷ Franc, sin Jakoba Porgarja podari svoji ženi v jutrnjo 20 kmetij in en mlin, ki mu jih je podaril oče (listina od 27. oktobra 1322 v HHStA).

¹¹⁸ Jakob Porger dolžan patriarhu 300 mark oglejskih penězov. (Bianchi, Documenti per la storia del Friuli I. 460).

rodbin¹¹⁹ in imeli grad Goričane v pravem fevdu.¹²⁰ Tudi kot priče naštevajo listine Porgarje v sredi med plemiškimi rodbinami.¹²¹ Vse to dokazuje, da so obstojale v prvi polovici 14. stoletja tudi v Ljubljani mestne patricijske rodbine, med katerimi stoje na prvem mestu Porgarji.

Mestna avtonomna oblast, mestne imunitete in svobodne hiše z vsemi značilnostmi v sodstvu, davčnem sistemu in drugih javnopravnih odnosih so produkt razvoja poznega srednjega veka. Vendar pa ostanejo v novem veku osnove, ki jih je postavila prejšnja doba, še skozi več stoletij skoraj nedotaknjene; le prav polagoma se začno uveljavljati centralistično-absolutistične tendence nove dobe. Zmaga deželnega kneza nad protestantizmom in stanovi pusti avtonomna prava formalno nedotaknjena, čeprav se nahaja dejanska oblast od te dobe dalje le še v rokah deželnega kneza. Šele absolutistična država Marije Terezije in Jožefa II. stre v 18. stoletju avtonomne oblasti in prava v naših mestih.

¹¹⁹ Že omenjeno listino od 27. oktobra 1322 izstavlja Franc Porgar „frawen Kathereyen von Maingospurch meiner hausfrawen“ in kot priče nastopajo „her Hertwich von Maingospurch mein sweher, her Rainher der schench von Osterbitz mein swager“; Iremgart, hči Nikolaja Porgarja, podari neko posestvo s privoljenjem Merchleins meines wirtes... des Iger“ (listina od 22. julija 1326 v HHStA).

¹²⁰ M HVK XVI. 79; prave fevde morejo imeti le plemiči, Schröder, Deutsche Rechtsgeschichte⁵ 408.

¹²¹ Dimitz, Gesch. Krains I. 334 sl.; Dimitz prišteva zato Porgerje nižjemu plemstvu.

Gospodarski položaj mest.

Srednjeveško mesto je imelo velik pomen za evropski gospodarski razvoj. Po Bücherjevi shemi je zgodnji srednji vek doba sklenjenega hišnega gospodarstva, kjer vsaka gospodarska edinica v glavnem sama producira vse svoje potrebščine in konsumira vse svoje produkte; z nastopom mest nastane doba mestnega gospodarstva: obrtništvo vsakega posameznega mesta in agrarno prebivalstvo podeželja, ki ga obdaja, izmenjavata na mestnem trgu neposredno svoje produkte, ki prehajajo torej od producenta direktno do konsumenta (Kundenproduktion), in tvorita geografsko enoto za cirkulacijo dobrin; z merkantilizmom in liberalizmom pa stopijo novi faktorji med producenta in konsumenta, območje cirkulacije dobrin se razširi in nastane doba narodnega gospodarstva.¹ Po Sombartovi shemi sledi dobi zgodnjega srednjega veka, ko poskuša vsaka gospodarska edinica sama kriti svoje potrebe (Eigenwirtschaft, ta pojem odgovarja Bücherjevemu sklenjenemu hišnemu gospodarstvu), z nastopom mest doba menjalnega gospodarstva, ki ima v mestih obrtniški značaj: obrtniki in tudi trgovci so samostojni ročni delavci, ki delajo le toliko, da se morejo pošteno preživeti (Idee der Nahrung); ta gospodarski sistem začne v naslednjem razdobju polagoma razkrajati kapitalizem.² Čeprav te sheme ne izčrpajo popolnoma resničnega gospodarskega življenja, je vendar mestni gospodarski sistem najmarkantnejši znak gospodarstva poznega srednjega veka; mesta pa se v tej dobi z različnim uspehom po vseh državah trudijo, da uveljavijo njegove principe s svojo gospodarsko politiko, ki je prežeta lokalnega patriotizma in zato sistematično pospešuje interese lastnih meščanov na škodo tujcev in podeželja.³

Naša mesta so seveda v tem oziru razmeroma malo pomembna. To nam kažejo že zelo fragmentarni podatki za njihovo statistiko; ker nimamo direktnih poročil o številu prebivalstva, ga moremo le približno oceniti iz ohranjenih

¹ K. Bücher, Entstehung der Volkswirtschaft I.¹⁶ 85 sl.

² W. Sombart, Der moderne Kapitalismus I.⁶ 45 sl., 188 sl., 319 sl.

³ G. v. Below, Probleme der Wirtschaftsgeschichte 196 sl. in drugod, J. Kulischer, Allgem. Wirtschaftsgesch. des Mittelalters u. der Neuzeit I. 97 sl.

podatkov o številu hiš. Za Ljubljano našteje prva davčna knjiga iz l. 1600. 338 hiš v notranjem mestu (obzidanem delu mesta) in 138 hiš v predmestjih.⁴ Za Kamnik našteje seznam iz l. 1516. 177 hiš;⁵ v Novem mestu jih je l. 1515. 272, a od teh 24 praznih (öde),⁶ v Krškem pa l. 1570. 152.⁷ Pri tem pa je treba upoštevati, da pač ni prišlo povprečno niti deset prebivalcev na eno hišo.

Za medsebojno razmerje med kranjskimi mesti v gospodarskem oziru opozarja že Luschin na izredni davek mest za doto princeze Katarine iz l. 1446.; vsota 2660 fl., ki odpade na kranjska mesta, se razdeli tako, da plača Ljubljana 1600, Kamnik 500, Novo mesto 300, Kranj 200 in Kostanjevica 60 fl.⁸

Seveda je treba upoštevati število prebivalstva v srednjeveških mestih sploh, ki le izjemoma doseže 20.000 in zaostaja po večini za 5000 prebivalci.⁹ Zato smemo pač označiti Ljubljano in še nekaj drugih mest (Kamnik, Kranj, Novo mesto) za manjša mesta po mišljenju tedanje dobe.

Prebivalstvo mest seveda ni identično z meščanstvom kot socialnim slojem; to nas pouči še pojmovanje poznejšega časa, kakor ga kažeta Valvasor¹⁰ in pa ljubljanska statistika iz l. 1788., ki deli prebivalstvo po socialnih slojih.¹¹ Prebivalstvo v mestu se je delilo v glavnem na tri sloje. Za plemstvo in duhovščino je v gospodarskem oziru odločilno, da se ne pečata z meščanskim pridobivanjem in sta zato v mestih le konsument. Meščanstvo, socialni sloj trgovcev in obrtnikov, tvorijo samostojni podjetniki, ki si krijejo svoje potrebe iz iznosa lastne obrtne produkcije in trgovine. Mestni proletarijat pa tvorijo dninarji, kajžarji, tovarniki, hlapci itd., ki so gospodarsko preko dnine ali na drug način odvisni od drugih slojev in jih zato ne preživlja kaka samostojna meščanska obrt. Statistično razmerja med temi sloji za našo dobo ni mogoče fiksirati; l. 1788. n. pr. v Ljubljani mestni proletarijat številčno znatno presega meščanski sloj.

Za razmerje med mestom in deželo je važno, da naša mesta niso uživala nikdar monopolnega po-

⁴ Mestni arhiv, prim. Luschin v MMVK XVIII. 50.

⁵ Luschin n. o. m. 50.

⁶ Prepis v muz. arh. 159.

⁷ Urbar krške gosposčine v muz. arh. 146; urbar razlikuje 74 Hofstätten, 30 halbe Hofstätten, 28 Viertelhofstätten.

⁸ Chmel Materialien zur österr. Gesch. I, 4, 69; Luschin MMVK XVIII. 52.

⁹ Prim. K. Bücher n. o. m. I.¹⁴ 382, J. Kulischer n. o. m. I. 168 sl.

¹⁰ XI. 705 sl.

¹¹ Ponatis Vrhovce, Ljubljanski meščanje 279 sl.

ložaja v obrtni produkciji. Potrebe podeželja na obrtnih produktih krijejo po večini produkcija v lastni hiši (n. pr. tkanje in preja), delo potujočih obrtnikov, ki hodijo na „štéro“ (po nemškem „die Stör“) in stalnih obrtnikov, ki so plačani od dela ali pa od produkta.¹² Podeželje posebno v krajih, kjer nerodovitna zemlja ne dovoljuje prebivalstvu, da bi prodalo del svojih poljedelskih produktov, ne more biti odjemalec za mestno obrt, ampak je celo prisiljeno, da razvije samo domačo obrt, ki ji išče potem trga s krošnjarjenjem. L. 1492. dovoli to Friderik III. prebivalstvu Kočevskega.¹³ Zato se mesta v Slovenski marki in Metliki niso mogla razviti. Produkti domače obrti spadajo, kakor bomo videli, med važne izvozne predmete; najboljšo sliko o njenem pomenu je podal za svojo dobo Valvasor. Vendar pa so pravice mest omejevale obrt na deželi. L. 1421. prepove nadv. Ernst na prošnjo Kamničanov vse gostilne, ki niso ob cestah, pri farnih cerkvah ali pa obstojajo že od nekdanj; ne vemo seveda, za kakšno ozemlje je veljala ta prepoved.¹⁴ Podobna prepoved izide sto let pozneje za Radovljico.¹⁵ L. 1433. prepove vojv. Friderik na pritožbo Ljubljane, Kranja in Kamnika vse nedovoljene obrti na deželi.^{15a} V nekem smislu pa je vendar obrt na deželi prosta: l. 1510. se pri prepovedi prekupčevanja izvzema mesarje, ki smejo kupovati za potrebe svoje klavnice, t. j. prišteva se jih med obrtnike in ne med trgovce.¹⁶ Čisto jasno pa določa omejitve obrti na deželi pogodba med mesti in drugimi deželnimi stanovi iz l. 1492., ki določa, da ne sme biti v nobeni fari eno miljo okoli štirih glavnih mest (Ljubljana, Kranj, Kamnik, Novo mesto) in po pol milje okoli drugih mest in trgov več kakor po en kovač, čevljar, krojač in gostilničar (navadno je gostilničar župnik sam); izvzete so le taverne, ki obstojajo že od nekdanj in so zabeležene tudi v cesarskem urbarju. Na letnih sejmih je seveda dovoljeno prodajati vse, torej tudi točiti vino.¹⁷ Iz teh določb vidimo, da je veljala tudi pri nas omejitev obrti na deželi, a le v neposredni okolici mesta, takozvani Bannmeilenrecht.

Že v 14. stoletju prične boj mest proti prekupčevanju, t. j. trgovini kmetov; s tem si hočejo mesta v soglasju z duhom dobe sama priboriti monopol v trgovini. Najstarejša ohranjena prepoved kmetske trgovine iz leta 1389.

¹² K. Bücher n. o. m. I.¹⁶ 167 sl.

¹³ Dimitz, Geschichte Krains I. 310.

¹⁴ Argo III. 69.

¹⁵ Hormayrs Archiv 1822. 468.

^{15a} Komatar JB 1903/4. 24.

¹⁶ Klun DC 36 sl.; v tej listini napaka, da so mesta zašla „in Verordnung“ nam. „veroedung“.

¹⁷ Komatar JB 1903/4. 35; to je pač pogodba, ki govori o njej Levec v MIOe GF XIX. 270.

omenja listino vojvod Albrehta in Leopolda, torej med 1365—79, ki jo že tudi prepoveduje.¹⁸ Isto prepoved ponovi nadvojvoda Ernst l. 1421. na prošnjo Kamnika;¹⁹ freisinški škof pa prepove trgovanje vsem svojim podložnikom z izjemo meščanov v Škofji Loki l. 1451. in še posebej kupčevanje na poti na sejm v mesto.²⁰ L. 1461. izidejo kar tri listine cesarja Friderika proti trgovini kmetov in njihovih gospodov.²¹ Proti koncu vlade tega vladarja pa postane to vprašanje še bolj kočljivo, ker poskušajo zemljiški gosposdje in upravniki cesarskih domen monopolizirati vse produkte svojih podložnikov, jih prisiliti, da prodajo vse le njim in potem sami dalje trgovati; s tem seveda niso škodovali samo meščanom, ampak tudi svojim podložnikom in v veliki meri zakrivili kmetске upore. Cesar ima seveda interes na mestih, svojem komornem imetju, in na svojih mitnicah v mestih; zato izide cela vrsta prepovedi kmetске trgovine in monopolizacijskih tendenc.²² Te prepovedi so ravno zaradi svoje številnosti dokaz, da se niso nikdar izvajale; več od njih nam pove o tedanjem položaju mest in podeželja v trgovini pogodba med prvimi tremi stanovi na eni in mesti na drugi strani iz l. 1492., ki jo je objavil Komatar.²³ Kot kompromis med obema nasprotnikoma se ta pogodba gotovo ne oddaljuje mnogo od dejanskega stanja. Kmetom je dovoljeno na eni strani izvažati na sever kisa vina (aus den Ekhenh aus dem Kannall und... aus der Windischen Marich oder von Hungrischen) in prodajati potem v kranjskih mestih — pa le v mestih — železo, ki ga dobe v zameno za to vino; nasprotno smejo pa južna vina boljše kvalitete (wyppacher, rayfall noch ander wellisch wein) prodajati v deželi, ne pa izven dežele. Drug importni predmet z juga je sol, ki jo smejo kmetje svobodno prodajati ali zamenjavati (torej tudi direktna zamenjava brez posredovanja denarja v navadi) in to zamenjano blago še naprej prodajati. Važna je tudi živina, ki jo smejo kmetje kupovati na Hrvaškem in Ogrskem, na južnem Štajerskem in v Slovenski marki in prodajati zopet le v deželi; za prašiče se še posebej določa, da jih smejo kmetje prodajati na deželi le posamezno, t. j. le konsumentom in samo v mestih „haufenweis“. Nadalje smejo prodajati vse, kar sami pridelajo, priredijo in izdelajo, predvsem živino, žito,

¹⁸ Klun DC 21; izpuščena beseda „werest“ pred „von vnsern wegen vndersteest“.

¹⁹ Argo III. 69; prim. Komatar J B 1903/4, 22.

²⁰ MHVK XIV. 75 sl.

²¹ Klun DC 33 sl. (št. 45, 47, 48).

²² 1487 ravnotam 47, Komatar J B 1903/4, 31 sl.; 1488 Komatar ravnotam 32 sl.; 1489 Klun DC 47.; 1491, Klun DC 48, Komatar J B 1903/4, 33 sl.; 1491, Klun DC 48 sl.; 1491, Klun DC 49; 1510 Klun DC 56 sl.; 1513 Klun DC 58; 1514 Klun DC 64.

²³ Komatar J B 1903/4, 34 sl.

platno, sir in mast v Primorje. Vsaka druga trgovina s temi predmeti in pa seveda vsaka trgovina z beneškim (kolonijalnim) blagom pa je nemeščanom prepovedana. Iz te pogodbe vidimo torej, da je prost eksport kislega vina na sever ter domačih agrarnih in obrtnih produktov na Primorsko; prav tako je prost import živine od vzhoda ter južnega vina in soli od juga, pod omejenimi pogoji pa celo železa iz Koroške in Štajerske; samo tranzitna trgovina v vseh teh predmetih (z izjemo soli), skoraj vsa železna trgovina in pa seveda vsa trgovina s kolonijalnim blagom naj bo pridržana meščanstvu.

Meščanstvo je stavilo v boju za kmetško trgovino vedno znova zahtevo, da naj bo kmetškemu prebivalstvu dovoljeno le prodajati svoje produkte in kupovati svoje potreščine, a še to le na Kranjskem, prepovedano pa naj mu bo vsako prekupčevanje (Fürkauf), to je trgovina, in vsako kupovanje ali prodajanje izven dežele. Ravno zato pa je važna pogodba iz l. 1492., ker nam kaže, kako daleč je bilo meščanstvo od tega cilja. Iz nje dobimo jasen pregled trgovinskih importnih in eksportnih predmetov za srednjeveško Kranjsko, kakor iz nobenega drugega vira tega časa. Upoštevati je treba tudi, da so do merkantilistične dobe Karla VI. pri nas glavno transportno sredstvo nosači in tovarna živina, vozovi pa le izjema; zato je razumljivo, da se določijo vedno odgovarjajoči predmeti importa in eksporta, ker morajo tovarniki in nosači izrabiti obe smeri težavnega transportiranja. Upoštevati pa moramo seveda tudi nerodovitnost zemlje v Slovenski marki in na Krasu; prebivalstvo teh krajev je zato izrabilo ugodno lego svojega ozemlja v sredi med obmorskimi kraji, domovino soli ter južnega vina in posredovalci trgovine z italijanskimi in levantinskimi produkti, in med kontinentalnimi pokrajinami, odjemalci teh produktov; tako se je pač že zelo zgodaj razvilo kraško nosaštvo, tovarništvo in tudi vmesna trgovina, medtem ko se mesta v teh krajih ne morejo razviti, ker jim podeželje ne prepusti trgovine. Pogodba iz l. 1492. v tem oziru pač le pravno fiksira stanje, ki je vladalo dejansko že prej in zato si ne moremo misliti, da bi vse omenjene prejšnje prepovedi kmetške trgovine v resnici kaj zalegle.

V 16. stoletju se l. 1552. proglasi policijski red, ki seveda ni bil sestavljen s posebnim ozirom na Kranjsko, ampak upošteva predvsem druge habsburške dedne dežele. V njem se v posebnem členu o prekupčevanju zapoveduje vsem zemljiškim gospodom in podložnikom, da ne smejo trgovati in prekupčevati, ampak morajo vse svoje pridelke, ozir. dajatve podložnikov, ki jih ne potrebujejo doma, ali pa ne morejo doma prodati, peljati v deželnoknežja in privatna mesta in trge na tedenske in letne sejme ter tam po-

nuditi na prodaj.²⁴ Trije stanovi (prelatje, gospodje in vitezi) kranjske dežele pa izposlujejo omiljenje, oziroma spremembo tega policijskega reda za Kranjsko, kjer se z ozirom na posebne prilike dovoljuje zemljiškim gospodom in podložnikom, da smejo svoje produkte prodajati tudi izven sejmov in celo peljati na prodaj na Primorsko; podložnikom pa je dovoljeno še posebej, da smejo kupovati tudi pridelke drugih, jih na Primorskem prodajati ali zamenjavati ter potem na Kranjskem zopet prodajati vino, sol, olje in drugo blago, ki so ga dobili v zameno ali pa kupili na Primorskem.²⁵ Ta odločba je značilna, ker kaže, da je bil položaj meščanstva v vprašanju kmetijske trgovine na Kranjskem bolj neugoden kakor v drugih habsburških dednih deželah. Jasno je seveda, da si zemljiški gospodje za ta uspeh niso prizadevali iz ljubezni do ubogega kmeta, ki ga lastne majhne kmetije ne morejo preživeti, kakor sami zatrjujejo, ampak iz čisto egoističnih motivov; na drugi strani pa je vendar verjetno njihovo poročilo, da je v mestih zainteresirano na trgovini s produkti podeželja le nekaj ljudi, ki skušajo preko založništva (Verlagssystem, t. j. stalno razmerje med producentom in kupcem, ki mu je producent obvezan prodati svoje produkte) in posojil (Fürleuchen, t. j. posojilo na blago, ki ga dolжник še ne more dati, prim. poročilo o namoštini Novomeščanov, Müllner v Argo VII 81) monopolizirati trgovino z obrtniškimi in poljedelskimi produkti v mestu in na deželi.²⁶

Tretja važna odločba o kmetijski trgovini je generale iz l. 1602. Tedaj je bil položaj za mesta ugoden, ker so se že pokorila protireformaciji, medtem ko prevladujejo med plemstvom še protestanti, in ker se je škof Tomaž Hren, sam meščanski sin, odločno zavzel za njihove zahteve.²⁷ V podrobni odločitvi, s katerim blagom sme trgovati tudi kmet in s katerim le mestno prebivalstvo, se tedaj določi, da sme kmet trgovati z žitom, živino in drugimi produkti poljedelstva in živinoreje, z lesnimi izdelki in produkti domače obrti, razen tega pa sme sol, železo in vino importirati, toda le v mesta; vse drugo naj ostane pridržano meščanom.²⁸ Ta generale ostane nato merodajen vse 17. stoletje.

Meščanstvo torej ni imelo v svojih rokah nikdar pretežnega dela trgovine s produkti poljedelstva, živinoreje,

²⁴ Policijski red 15. oktobra 1552 Dunaj; prepis člena „vom Fürkhauff“ v arhivu kranjske dežele, odd. Geyhandel (muz. arh.).

²⁵ Mestni arh. F 6; muz. arh. 197; arhiv kr. dežele, odd. Geyhandel; delen natis Müllner v Argo V. 14 sl.

²⁶ Prepis poročila prvih treh stanov od 8. maja 1552 v mestnem arhivu F 6.

²⁷ MHVK XXII. 110 sl.

²⁸ Gl. priloga 11: Vrhovec: Ljubljanski meščanje 165 sl. skrajno netočen in nekritičen prevod.

domače obrti ter z vinom in soljo; ostala so mu pa vendar še važna prava. Samo mesta so smela trgovati z mnogimi vrstami tujega blaga, posebno s finejšim tekstilnim in kolonijalnim blagom, in tudi kranjska trgovina z domačim in tujim železom je bila po večini v njihovih rokah. Tudi manjši trgovci na deželi (kramarji) se ne morejo razviti, ker so na deželi prepovedane vse prodajalnice.

Na deželi so obstojali popolnoma legalno tudi nekateri letni sejmi, n. pr. oni, ki jih vladar prenese pozneje z njihovimi svoboščinami v Višnjo goro,²⁹ Lož³⁰ in Metliko.³¹ Zato tudi že omenjena pogodba iz l. 1492. govori o svobodi prodajanja in kupovanja „an den gewondlichen kirichtegen“. Poleg teh priznanih letnih sejmov pa se razvije na deželi še cela vrsta tedenskih sejmov, posebno ob nedeljah, ki delajo konkurenco tedenskim sejmom v mestih. Zato jih prepove že l. 1360. vojvoda Rudolf IV.,³² v naslednjem stoletju pa pogodba iz l. 1492. Pozneje tedenski sejmi najbrže izginejo, ker se odslej meščani pritožujejo le še zaradi nedovoljenih letnih sejmov, ki so se razvili na deželi brez cesarjeve podelitve, medtem ko o tedenskih sejmih ne govorijo več.

Naša mesta so posebno pazila, da zasigurajo svojemu prebivalstvu zadosten dovoz za življenje potrebnih agrarnih produktov. V normalnih gospodarskih razmerah je bilo to mogoče prepustiti izenačenju ponudbe in povpraševanja; drugače pa je bilo v dobah gospodarskih kriz. V tem oziru je značilna listina iz l. 1448., ki prepoveduje tedenske sejme na kmetih, češ da so oni vzrok nastale druginje. Toda cesar pravi sam v tej listini, „dass man auch vmb die munss. so wir vormals haben schlahen lassen, nicht geben well, das vns nicht geuellt.“³³ V tem letu je namreč vladar v svojih finančnih zadregah poslabšal novec in s tem povzročil padanje njegove vrednosti, ki je rodilo podobne posledice kakor inflacija v dobi bankovcev. Poslabšanje novca je zadnji vzrok za druginjo in pomanjkanje živil v mestih — podobno kakor v času svetovne vojne —, ne pa tedenski sejmi na kmetih, kakor navaja cesar v listini. Vse to pa je seveda končno povzročilo intervencijo mest, ki so v tej krizi največ trpela. Isti motivi so bili najbrže merodajni pri prepovedi tedenskih sejmov na deželi v naslednjem letu.³⁴ Tudi druga velika druginja v tem stoletju, ki je nastopila l. 1461., je povzro-

²⁹ IMDK IV. 30—32, Monum. habsb. II. 1, št. 1262.

³⁰ Ustanovna listina.

³¹ Schumi A II, 213 sl.

³² Klun DC 16 z napako „erlegest“ nam. „niderlegest“.

³³ Klun DC 30; izpuščen pa je ves citirani pasus razen besed „das vns nicht geuellt“.

³⁴ Klun DC 31.

čila intervencijo meščanov in preko nje zopet one tri listine proti kmetiški trgovini iz l. 1461;³⁵ v tem letu naročuje namreč cesar še v četrti listini vicedomu, da naj nastopi proti draginji in pomanjkanju živil na Kranjskem.³⁶ Tudi kriza, ki jo povzroči poslabšanje novca v prvih letih tridesetletne vojne (Kipper- und Wipperzeit) ni ostala brez odmeva pri naših mestih.³⁷

Obrtniška imena so v urbarjih iz začetka novega veka zelo pogosta. V Kamniku dosega njihov procent l. 1516. tretjino, v vicedomskih urbarjih pa pri ljubljanskem zemljiškem gospodstvu približno polovico vseh imen: v novomeškem seznamu od l. 1515. in krškem od l. 1570. pa tvorijo manjši odstotek. Mogoče pa je, da so nekatera med njimi zabeležena že kot lastna imena, ki so sicer nastala iz nekdanjih stanovskih označb, ne pomenijo pa več stanovske pripadnosti svojega lastnika; na drugi strani pa seveda mnogi obrtniki niso zabeleženi s stanovskimi imeni.

Kakor skrbi oblast pri importu agrarnih potrebščin posebno za to, da ima mesto vedno zadosten dovoz potrebnih živil, tako nadzira tudi med obrtni posebno ostro življenske obrti gostilničarjev, pekov in mesarjev. Že l. 1416. zaukaže nadvojvoda Ernst tem obrtnikom v Ljubljani, da morajo „rechte wag, mazz vnd kauff geben“; v Škofji Loki pa mora skrbeti zato po listini iz l. 1451. mestni svet.³⁸ Pozneje mesto te obrti nadzira zelo ostro in jim natančno predpisuje cene.³⁹

Obrtniki so seveda po ogromni večini producirali le za potrebe mesta in najbližje okolice. Eksportne obrti so maloštevilne in malopomembne. V zvezi s fužinarstvom se razvije v gorenjskih mestih železna obrt, predvsem v Kamniku⁴⁰ in Škofji Loki.⁴¹ V zvezi z importom kož iz Hrvaške je ljubljanska krznarska obrt, ki je bila precej pomembna, kakor nam kaže krznarski privilegij iz l. 1455,⁴² in ljubljanski privilegij o trgovini s kožami od

³⁵ Gl. zgoraj str. 51, prip. 21.

³⁶ Chmel, Regesten des römischen Kaisers Friedrichs III., II., 388, št. 3874.

³⁷ Prepis pritožbe ljubljanskega mesta zaradi draginje od 6. maja 1622 v mestnem arh. F. 2 in odredbe Ferdinanda II. k draginji od 18. junija 1622 ravnotam F 6; prim. Valvasor XI. 719.

³⁸ Gl. priloga 5; MHVK XIV., 76.

³⁹ Vrhovec, Ljubljanski meščanje 256 sl.

⁴⁰ Luschin v MMVK XVIII. 55.

⁴¹ Prim. pogodbo med Škofjeločani in železniškimi fužinarji iz l. 1488. v MHVK XIV., 79.

⁴² Schwind-Dopsch 379 sl.

l. 1515.⁴³ Po Valvasorju pa je bila v Ljubljani pomembna klobučarska obrt.⁴⁴

Vrhovec misli, da obstojajo ljubljanski cehi že od postanka mesta, čeprav se ozira šele na statute od 17. stoletja dalje.⁴⁵ To mnenje ni utemeljeno; trgovski ceh n. pr., ki ga pozna iz virov 18. stoletja in misli vendar zanj, da sega v srednji vek nazaj,⁴⁶ ima ohranjeno ustanovno listino iz l. 1660.⁴⁷ V začetku so imeli tudi obrtniki svoje pravice zato, ker so bili meščani in šele polagoma se formirajo v ceh; cehovska organizacija pa niti v mnogo večjih mestih ni obsegala vseh obrti in obrtnikov⁴⁸ in njeni principi so ostali deloma vedno le ideal; zato nimamo povoda misliti, da se v ohranjenih ustanovnih pismih cehi ne ustanovljajo, ampak obstojajo že prej. Od ljubljanskih cehov segajo v srednji vek nazaj: krojaški ceh, ustanovljen l. 1399;⁴⁹ krznarski, ki sta mu že vojvodi Albreht in Leopold (torej med 1365 in 1379) podelila in nato nadvojvoda Ernst potrdil privilegije, kakor navaja njegova lista iz l. 1455;⁵⁰ mesarjem podeli l. 1465. Friderik III. pravice, ki jih imajo mesarji v štajerskih mestih;⁵¹ čevljarji ustanove svoj ceh l. 1478,⁵² medtem ko dobe čolnarji v Krakovem in Trnovem svoj privilegij l. 1489.⁵³ Ko se l. 1526. popravlja ljubljansko obzidje, morajo bratovščine prodati svoje nepremičnine in posoditi izkupiček mestu za stroške utrjevanja; tedaj se naštevajo med bratovščinami obrtnikov čevljarji, krojači, krznarji, kovači in mesarji.⁵⁴ To dokazuje, da so se cehovska pisma iz srednjega veka povečini ohranila; zato nikakor ne smemo misliti, da so bile cehovsko organizirane tudi druge obrti in da se samo njihovi privilegiji niso ohranili. Važni so tudi škofjeloški cehi: krojaški od l. 1457., čevljarški in krznarski od 1459, kovači dobe 1475 potrditev svojih pravic, ki so jim bile podeljene že prej in sklenejo l. 1488. važno pogodbo z železniki, medtem ko nastane lončarski ceh šele l. 1511.⁵⁵ Iz 16. stoletja imajo nekaj pomena privilegiji ljubljanskih krojačev,⁵⁶ kranjskih čevljarjev in

⁴³ Klun DC 58 sl.

⁴⁴ XI. 707.

⁴⁵ Ljubljanski meščanje 225.

⁴⁶ Ravnotam 215.

⁴⁷ Prepis patenta od 6. okt. 1660, ki potrjuje cehovski red trgovcem, „weillen sie soliche schon eine zeitlang practiciern vnd niemand praeiudiciert“, potrjen od mesta 16. avgusta in vicedoma 18. avgusta t. l. v muz. arh. I 106.

⁴⁸ Bücher, Entstehung der Volksw. I.¹⁰ 409.

⁴⁹ Schumi A II. 60 sl.

⁵⁰ Schwind-Dopsch 379 sl.

⁵¹ Gl. priloga 7.

⁵² Schumi A II. 57.

⁵³ M M V K V. 76 sl.

⁵⁴ Mestni arhiv F 102; prim. Vrbovec, Ljubljanski meščanje 161.

⁵⁵ Vse te listine objavlja Zahn v M H V K-XIV. 77 sl.

⁵⁶ Schumi A II. 61 sl.

usnjarjev⁵⁷ ter višnjegorskih kovačev⁵⁸ in čevljarjev (izdelan po ljubljanskem čevljarskem pismu);⁵⁹ v poznejših stoletjih pa nastane še več cehov in je zato tudi ohranjenih več statuten.

Gruden pravi, da so se cehi razvili pri nas iz cerkvenih bratovščin;⁶⁰ to se je v posameznih slučajih res zgodilo, tako n. pr. pri ljubljanskih krojačih, ki jih navaja kot primer, in škofjeloških krznarjih in čevljarjih; zato se pa drugod poudarja, da se bo bratovščina šele ustanovila (škofjeloški krojači), medtem ko mnogo cehovskih pisem bratovščine sploh ne omenja. Te razlike pa je treba pravilno razumeti. Gotovo je, da imajo cehi pri nas kakor drugod važne religiozne in družabne funkcije: vsi člani se morajo enkrat na leto ali pa vsako četrletje (kvatre) udeležiti cehovske maše, pogrebov in zadušnic za umrlimi tovariši ter procesij z gorečimi svečami, plačati pogreb revnih mojstrov in pomočnikov ter zadušnice zanje. Pravtako imajo sestanki bratovščin tudi družaben značaj; zato je mogoče, da obstoja bratovščina z religioznimi in družabnimi cilji brez kakih cehovskih statuten. Toda vse to ne izčrpa pojma ceha, ki nastane šele s tem, da se podele kaki obrti določene ekonomske pravice, ki jih pa more podeliti samo posvetna oblast; te pravice pa ravno ločijo ekonomsko organizacijo ceha od religiozno-družabne bratovščine obrtnikov; brez ozira na to, ali obstoja cerkvena bratovščina že prej ali ne, nastanejo vsi cehi z ustanovnim pismom posvetne oblasti.

Cehovska pisma izstavljata deželni knez in freisinški škof; višnjegorska privilegija je izstavil vicedom „auf des kaisers wohlgefallen“, medtem ko ljubljanskim krojačem podeli njihov drugi privilegij iz l. 1579. že mesto samo; prav tako je tudi cehovski privilegij kranjskih čevljarjev in usnjarjev iz l. 1522. izstavilo mesto Kranj. Kakor vidimo, postaneta v 16. stoletju vicedom in mestni svet instance za potrditev cehovskih pisem, čeprav o tem končno odloča vendarle mestni gospod ali pa deželni knez. Od naših cehov uživajo izjemno stališče čolnarji na Ljubljani in v Krakovem in Trnovem, ki so podrejeni kot nižjesodni instanci mitničarjem; vsi drugi cehi pa so podrejeni svojemu mestnemu svetu. Inicijativa za ustanovitev cehov izide pa vedno od obrtnikov samih in ne od izstavitelja listine; motivi, ki vodijo obrtnike pri tem, so pa vedno gospodarskega značaja, odpor proti tujim obrtnikom in proti konkurenci vseh, ki se v mestu ne pečajo poklicno samo z dotično obrtjo;

⁵⁷ IMDK XII, 181 sl.

⁵⁸ MMVK XII, 48 sl.

⁵⁹ MMVK X, 123 sl.

⁶⁰ Zgodovina slovenskega naroda 406 sl.

to je razvidno iz vsebine določb tudi tam, kjer se to v uvodu ne poudarja izrecno.⁶¹

Glavna določba cehovskih statuten, ki je najbolj splošna in zahteva pristanek oblasti, je izključitev vseh nečlanov od obrtništva in prodajanja svojih obrtnih izdelkov v mestu in njegovem pomirju; naperjena je predvsem proti kmetским obrtnikom in tujim krošnjarjem. Izjemo tvorijo le svobodni sejmi, kjer je prodajanje svobodno, in pa v nekaterih statutih (višnjegorsko kovaško in ljubljansko krznarsko pismo) prodaja v velikem. Važni so nadalje pogoji za sprejem v ceh: zahteva se, da je kandidat oženjen (škofjel. kovači, lončarji, višnjeg. kovači), da je podložen mestnemu sodniku in ne kaki zemljiški gosposki ter da si v enem letu pridobi meščanstvo, ponekod tudi mojstrsko delo (Meisterstück; škofjel. krznarji, čevljarji, lončarji, višnjeg. čevljarji). Za sinove in zete mojstrov se včasih določa, da nimajo nič predpravice pred ostalimi (višnjegorski čevljarji), včasih pa je pri njih vstopnina nižja kakor pri drugih (škofjeloški krznarji). Nikjer pa še ne dobimo v tej dobi pri nas določb o sklenitvi cehov s tem, da se določi numerus clausus njihovih članov in tako pomočnikom, ki niso sinovi mojstrov ali pa ne poročijo njihovih vdov ali hčera, praktično onemogoči dostop do mojstrstva in naredi iz njih mezdne delavce; drugod je v tem času sklenitev cehov že privedla do ostrih konfliktov med mojstri in pomočniki. Organizacija cehov je povsod slična: ceh izvoli nekaj načelnikov, ki so nadzorniki in cenilci blaga svojih tovarišev, vsako leto enkrat se pa sestane zborovanje vsega ceha. Kazni, ki jih morajo plačevati člani za prestop pravil, se določajo večinoma v vosku, potrebnem za cerkev in procesije. Znano je, da mora biti vsak mojster najprej učenec in nato pomočnik; včasih se zahteva zakonsko rojstvo (škofjeloški krznarji in lončarji), včasih se pa tudi poudarja, da to ni predpogoj (višnjegorski čevljarji). Za nesolidno konkurenco se označa tudi „Abdingen der Gesellen“ in pa kritiziranje izdelkov svojih tovarišev (višnjegorski kovači; škofjeloški krznarji, kovači in lončarji). Vsi člani morajo plačevati letno določeno članarino za potrebe ceha. Posebno ugodnost uživajo škofjeloški krznarji, da je prekupčevanje s kožami v gospodščini dovoljeno edino le v mestu na trgu. Za škofjeloške in železniške kovače je važna določba, da ne smejo niti mojstri obeh krajev niti kdo drugi izročiti kako delo nikomur drugemu kakor svojim uslužbenim (gedingt) pomočnikom, ki dobe od tega le svojo plačo, izdelek pa ostane mojstru (posebno žebtljarji). Število pomočnikov — njihova plača je pri škofjeloških lončarjih maksimirana —

⁶¹ v. Below, Probleme der Wirtschaftsgesch. 271 sl.

ki jih sme imeti vsak posamezen mojster, ni nikjer fiksirano. Zdi se pa, da to ni bilo potrebno, ker jih pač noben mojster ni imel toliko, da bi mogel z njimi delati drugim nevarno konkurenco in kršiti s tem cehovsko načelo, da naj žive obrtniki skromno in zadovoljno drug poleg drugega.

Znano je, da je v srednjem veku delitev produkcije in konsuma med različnimi državami izvedena v mnogo manjši meri kakor danes; že razmeroma majhna ozemlja pridelajo sama skoraj vse, kar porabijo. Zato je tudi število predmetov mednarodne trgovine razmeroma majhno.⁶² Iz pogodbe med mesti in drugimi deželnimi stanovi iz l. 1492. smo videli, da obstoja sicer tudi trgovina z glavnimi življenjskimi potrebščinami; toda ta trgovina se vrši po večini le med sosednjimi pokrajinami, pot, ki jo naredi blago, je razmeroma majhna in prav to je vzrok, da se po večini nahaja v rokah podeželskih nosačev in tovarnikov in ne v rokah mestnih trgovcev.⁶³ Glavna področja, ki ostanejo pridržana meščanom, so pa trgovina z italijansko-levantinskimi produkti, z železom in drugimi kovinami ter s hrvatskimi kožami in krznom. Italijansko-levantinski produkti (specerije, dišave, južno sadje, barvila, svila, finejše tekstilije) igrajo zelo veliko vlogo v srednjeveški trgovini sploh.⁶⁴ Za naše kraje imajo svojo izhodno točko na Primorskem in Benečanskem. Odločilne važnosti pa je postala za naša mesta v tem oziru srednjeveška prometna in trgovinska politika Habsburžanov. Že neka listina od l. 1361. govori o običajni poti, ki gre od Dunaja proti Ljubljani;⁶⁵ v zvezi s tem je tudi druga listina od l. 1366., ki prepoveduje na pritožbo Dunajčanov neko cesto čez Kras proti Benetkam, ki jo uporabljajo tuji trgovci;⁶⁶ tretja listina od l. 1367. pa prepoveduje nekaterim štajerskim mestom in trgov (Maribor, Radgona, Slov. Bistrica, Ljutomer) transport beneškega blaga po cesti na Ptuj in na Ogrsko.⁶⁷ Smisel teh prepovedi pa pojasni šele konflikt zaradi trgovine na Ogrsko, ki je nastal v l. 1367. med Ptujem na eni ter Dunajem in zgornještajerskimi mesti na drugi strani. Deželni knez poskuša najprej z zaslišanjem tretjih faktorjev ugotoviti pravno stanje, ki je vladalo doslej, nato pa odloči na

⁶² K. Bücher, Entstehung der Volksw. I.¹⁶ 126; G. v. Below, Probleme der Wirtschaftsgesch. 211 sl.

⁶³ Komatar J B 1903/4, 34 sl.; gl. zgoraj str. 51 sl.

⁶⁴ Kulischer, Allgem. Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit I. 253 sl.

⁶⁵ Qu G W II., 1, 142, št. 590 a.

⁶⁶ Ravnotam II. 1, 161, št. 676 a.

⁶⁷ Ravnotam II. 1, 164, št. 689 a.

podlagi njihovih izjav.⁶⁸ Kranjska mesta smejo pač izvažati iz Hrvatske po cesti preko Krasa proti Benetkam živino, ne pa ogrske „schwere hab“, t. j. predvsem bakra in voska, ki mora narediti pot iz Ogrske na Dunaj in potem preko Semmeringa proti Italiji; pravtako morajo uvoženo beneško blago prodati doma ali pa peljati na sever in preko Semmeringa, nikakor pa ne direktno na Hrvatsko ali Ogrsko; isto načelo velja za koroška in štajerska mesta, posebej pa še za Ptuj, pri cestah, ki vodijo iz Ogrske na Ptuj in od tam ob Dravi ali pa preko Krasa proti Benetkam.⁶⁹ Popolna prepoved trgovine preko Krasa iz l. 1386.⁷⁰ je le provizornega značaja in jo zato deželni knez ukine že tri leta pozneje.⁷¹ Zato pa vztraja tembolj odločno tudi pozneje na prepovedi vsake trgovine z beneškim (kolonijalnim) in ogrskim „težjim“ blagom (baker, vosek itd.) na vseh cestah, ki vodijo iz Štajerske in Kranjske na Ogrsko in Hrvatsko ter nazaj.⁷² V zvezi s to politiko sta nam šele razumljiva oba ljubljanska privilegija od l. 1376.⁷³ in 1389.⁷⁴ Prvi od njih dovoljuje Ljubljančanom trgovanje na Koroško in Štajersko in nazaj na Kranjsko z vsem blagom razen s ptujskim vinom in torej vsekakor le potrjuje pravico, ki so jo uživali že prej.⁷⁵ Drugi privilegij pa dovoljuje Ljubljančanom trgovanje z beneškim in vsem drugim blagom proti Dunaju z izjemo, da „beslagne hab“ ne smejo voditi proti Ptuj; „beslagne hab“ je pa blago, ki jim ga prepovedujejo listine iz dunajsko-ptujskega spora transportirati proti Hrvatski in Ogrski. Iz listin o tem sporu pa vemo, da je treba ta dva privilegija razumeti tako, da je Ljubljančanom pač dovoljena trgovina na Koroško, Štajersko in proti Dunaju, da jim je pa obenem prepovedana trgovina z beneškim kolonijalnim blagom na Hrvatsko in Ogrsko ter z ogrskimi kovinami in voskom proti Benetkam. Trgovina s hrvatsko-ogrsko živino proti Italiji, ki jim je v onih listinah dovoljena, in pa trgovina s primorskim vinom proti Ogrski, ki jim jo dovoljuje vsaj zgoraj omenjeno mnenje gornjeavstrijskih mest k sporu iz l. 1367., se pa po večini nahaja

⁶⁸ Poziv avstrijskemu plemstvu, da pove svoje mnenje, ravnotam II. 1, 170, št. 711 in gornjeavstrijskim mestom ravnotam II. 1, 175, št. 735 a in Kurz. Oesterr. Handel in ältesten Zeiten 352 sl.; odgovor gornjeavstrijskih mest QuGW II. 1, 175, št. 735 b in Kurz n. o. m. 353 sl.

⁶⁹ Kurz n. o. m. 354 sl., 355 sl.; prim. QuGW II. 1, 177, št. 739 a.

⁷⁰ Kurz n. o. m. 35 sl.

⁷¹ QuGW II. 1, 275, št. 1172 a.

⁷² QuGW II. 1, 275, št. 1172 a; ravnotam II. 1, 276, št. 1176 a, Kurz n. o. m. 357 sl.; QuGW II. 1, 281, št. 1199 a; ravnotam II. 1, 296, št. 1264 a; Kurz n. o. m. 358 sl.

⁷³ Klun DC 18, Komatar JB 1903/4, 17.

⁷⁴ Klun DC 20 sl., Komatar JB 1903/4, 18, Schwind-Dopsch 280; za pojem „beslagne hab“ prim. Vrhovec, Ljublj. meščanje 164.

⁷⁵ Prim. dunajsko-ptujski spor iz l. 1367/68, in ljubljanski privilegij od l. 1366, pri Klun DC 16.

v rokah podeželskega prebivalstva in ne mest, kakor smo videli iz sporov za kmetско trgovino. Zato je habsburška trgovinska politika s temi odredbami pač silno pospeševala razvoj Dunaja in odločila prioriteto Maribora pred Ptujem, obenem pa silno ovirala razvoj kranjskih mest s tem, da je usmerila promet z glavnimi produkti srednjeveške meščanske trgovine izključno le v smer od Italije preko Kranjske, Štajerske in Semmeringa na Dunaj in šele odtam na Ogrsko ter jim zabranila direktno kranjsko-hrvatsko in štajersko-ogrsko pot.

To je tudi vzrok, da se je meščanska trgovina s Hrvatsko gibala v skromnih mejah; najvažnejši importni predmet iz Hrvatske so bile pač kože in krzno, ki jih je v Ljubljani predelovala krznarska obrt; ta obrt se je prva formirala v ceh in določbe češovskega pisma iz l. 1455. suponirajo pomembnost te obrti;⁷⁶ da so pa posredovali nabavljanje kože in krzna po večini ljubljanski trgovci, dokazuje privilegij iz l. 1513.⁷⁷

Fužinarstvo prične na Kranjskem najkasneje sredi 14. stoletja, doseže svoj višek v 16. stoletju in igra pomembno vlogo še dvesto let pozneje, kakor nam kažejo cenitve iz 16. stoletja in 18. stoletja.⁷⁸ Meščani igrajo pri tem važno vlogo deloma kot fužinarji, predvsem pa kot trgovci; fužinarji so večinoma preslabi, da bi spravili svoje izdelke sami na italijanski trg; na drugi strani pa nastanejo v fužinah velike nasebine, ki jih je treba preskrbljevati na mestnem trgu z viktualijami.⁷⁹ Pri tem se kranjski trgovci ne zadovoljujejo samo z domačimi rudniki in fužinami, ampak kupujejo železo in jeklo predvsem na Koroškem, kjer sta rudarstvo in obrt še mnogo bolj pomembna. Zato ima Ljubljana že l. 1366. interes na tem, da se oprosti od nove mitnine na cesti od Št. Vida na Koroškem;⁸⁰ isto oprostitev je dosegel tudi Kranj.⁸¹ Proti koncu 15. stoletja pride to Ljubljančane v konflikt z meščani koroških mest (Celovca, Velikoveca in Št. Vida), ki jih hočejo prisiliti, da kupujejo železo šele od njih in ne direktno od fužinarjev; Friderik III. pa ugotovi l. 1491. ljubljanskemu stališču.⁸² Velikovec, glavni trg za železo, še noče popustiti, zato sledita

⁷⁶ Schwind-Dopsch 379 sl.

⁷⁷ Klun DC 58 sl.

⁷⁸ Müllner, Geschichte des Eisens in Innerösterreich I. 204, 715 sl., 742. M MVK VII. 134.

⁷⁹ Müllner n. o. m. 709, 728 sl.

⁸⁰ Klun DC 16.

⁸¹ Richter Hormayrs Archiv 1827, 572 o potrditvi te pravice po nadvojvodi Ernstu l. 1414.

⁸² Klun DC 50 z napako „auf die freyhait, so ir von v n n d kürzlich erworben habt“ nam. „v n n s“.

l. 1503.⁸³ in 1504.⁸⁴ še dve prepovedi. Škofja Loka je imela mnogo dobička od fužinarstva v železnikih, kakor kaže pogodba med obema krajema iz l. 1488.: fužinarji naj ponudijo svoje blago predvsem škofjeloškim kovačem in meščanom na prodaj in naj kupujejo svoje potrebščine na tedenskem sejmu v tem mestu.⁸⁵ Tudi Radovljica hoče dobiti l. 1577. pravico, da bo njen trg tržišče za izmeno med železom in žebli ter „pfenwerdt“ t. j. potrebščinami za fužine.⁸⁶ Leta 1559. pa nastopajo Ljubljana, Kamnik, Kranj in Škofja Loka kot mesta, ki so na fužinarstvu interesirana.⁸⁷

Za srednjeveška mesta in njihov gospodarski separatizem je karakterističen tudi cel sistem omejitev, ki se razvije sčasoma za tuje trgovce, takozv. pravo tujcev (Fremdenrecht, Gästerecht). Tujim trgovcem se poskuša onemogočiti ali otežkočiti direkten promet ter jih prisiliti, da prodajajo produkte ali pa kupujejo potrebščine svoje dežele v mestu samem in še tu le v trgovanju z meščani in ne z tujci, da pridejo s tem meščani do vmesne trgovine: razen tega se jim prepoveduje prodajanje ali kupovanje na drobno in dopušča le trgovanje na debelo, da ne morejo delati konkurence meščanom. Ševeda moramo upoštevati, da naša mesta niso samostojna, ampak včlenjena v državni organizem habsburških dednih dežel; zato je treba razlikovati med pravom tujcev, ki so meščani takega drugega habsburškega mesta, in pravom trgovcev, ki niso stalno naseljeni v habsburških dednih deželah.⁸⁸

Že novomeška ustanovna listina določa, da naj ponudijo svoje blago v mestu na prodaj vsi, ki ga vozijo preko mesta (vnd auch niderleg darinen sein soll). Leta 1455. potrdi cesar krznarskemu cehu v Ljubljani dve novi določili, ki si jih je ta ceh postavil z odobrenjem mestnega sodnika in sveta: noben tujec (gast) ne sme kupovati ali prodajati odslej v mestu kož — izvzete so le povšje kože — brez posredovanja zapriseženih cenilcev (gesworn underkaeufl) krznarskega ceha, ki jim ob vsaki prodaji kupec in prodajalec plačata določeno takso, namenjeno deloma njim in deloma cehu; noben tujec ne sme kupiti manj kakor sto kož obenem.⁸⁹ Obe določbi sta tipični

⁸³ Ravnotam 53.

⁸⁴ Ravnotam 53 sl.

⁸⁵ MHVK XIV. 79.

⁸⁶ Izjava Ljubljane k prošnji Radovljice „Souil aber das eyssen vnd nigel belangt, das man die pfenwerdt derselben geen Radtmannstorf tragen solte“, od 12. avg. 1577 v muz. arh. I 154.

⁸⁷ Müllner n. o. m. 711 sl.

⁸⁸ v. Below, Probleme der Wirtschaftsgesch. 514 sl.

⁸⁹ Schwind-Dopsch 379 sl.

za pravo tujcev, prva s principom oblastne kontrole nad trgovino tujcev in druga z načelom, da je tujcem dovoljena le trgovina v velikem. Kakšno vlogo je igrala Ljubljana v tej trgovini, nam kaže listina iz l. 1515., kjer se tujim trgovcem prepove hoditi po kožuhovino in kože na Hrvaško; odslej jih smejo kupovati le v Ljubljani.⁹⁰ Iz tega razvidimo, da je Ljubljana dobivala to blago iz Hrvaške, odkoder so ga pač prinašali hrvatski in domači trgovci. Tuji trgovci iz nemških in italijanskih dežel pa so prihajali v Ljubljano in ga tu kupovali; ta določba jih hoče k temu zakonito prisiliti in preprečiti direktno tranzitno trgovino.

Leta 1455. dobi tudi Radovljica od svojega gospoda, grofa Ulrika Celjskega, važen privilegij: odslej smejo v trgu samo meščani prodajati sol na drobno (*masselweis*), vsi drugi pa le po tovorih (*saumweis*), torej analogna določba ljubljanski krznarski od istega leta.⁹¹

Predvsem pa so važne Maksimiljanove določbe za Ljubljano. L. 1505. odredi na pritožbe notranjeavstrijskih meščanov proti italijanskim, ogrskim (in hrvatskim) in drugim tujim trgovcem, ki „mit aigen rugkh hinden vnns nit angesessen“ — torej samo trgovcem, ki niso podložniki deželnega kneza — za te tujce več omejitev.⁹² Vsi ti trgovci, ki pridejo s svojim blagom od Italije do Ljubljane, se morajo tu ustaviti šest tednov („sein kauffmanssgut ... niderlegen“, odtod ime *Niederlagsrecht* za to določbo) in ga ta čas prodajati le meščanom deželno-knežjih mest in sicer „was des auf die wag gehört, zentenweis, bey lageln vnnd sämen vnnd annder ir guet stückhweis“; drugim trgovcem ga ne smejo prodajati. Če ga pa v šestih tednih ne prodajo, ga morejo prodati tujcem, peljati na svobodne letne sejme (samo tu more tujec prodajati svoje blago neovirano) ali pa — to ni posebej povedano, pa se razume samoobsebi — odpeljati iz habsburških dežel. To ne velja za zlatnino in žamet, medtem ko se določi za sukno samo, da ga smejo tujci svobodno prodajati na letnih sejmi, ne da bi jim ga bilo treba prej prodajati šest tednov v Ljubljani meščanom deželno-knežjih mest. Določbe o skladišču (*Niederlage*) v Ptuj nas tu ne zanimajo. — Tudi ta določba ima predvsem namen onemogočiti tujcem direkten stik s konsumentom (preko male trgovine) in pa direkten tranzit iz Italije v druge tuje dežele ter na ta način pripomoči meščanom pri laškem

⁹⁰ Klun DC 58 sl.

⁹¹ Richter v Hormayrs Archiv 1822 466; v tekstu je očitno več napak, tako je najbrže napačno dvakrat „zu samenweiss“ in mora stati na teh dveh mestih „zu saumweiss“.

⁹² Klun DC 54 z več napakami, a) v zgorajšnjem citatu in pa v pasusu „... solch heut vnnd waar für Pettaw mit führen“ dvakrat mit nam. prav. nit; b) „... samet hierinnen vnuergundten sein“ nam. prav. „vnuerpundten“.

blagu do vmesne trgovine; v pravo tujcev spada to sredstvo (Niederlagsrecht, Stapelrecht) med najpogostejša in najuspešnejša. Seveda moramo za razumevanje tega privilegija upoštevati, da je bila za laško blago prepovedana direktna pot na Hrvatsko in Ogrsko in dovoljena le ona preko Semmeringa.⁹³

Ker so morali tujci svoje blago nekje shraniti in je moralo imeti mesto kontrolo nad njimi, je o priliki potrditve tega privilegija⁹⁴ dovolil Maksimiljan Ljubljani l. 1513., „also das sie in der stat Laybach ain niderlag hauss aufrichten, derein alle kauffmanswar vnnd güter, so dahin komen, gelegt, behalten vnnd gewogen werden“ in pobirati od hranjenja in tehtanja malo pristojbino; v tem skladišču morajo shranjevati svoje blago vsi tuji trgovci, ki pridejo v Ljubljano.⁹⁵

Te pravice pa Ljubljanci v takem obsegu niso mogli obdržati; z listino od l. 1517., ki še ni objavljena in je doslej znana le po kratki Komatarjevi regesti, jim zniža cesar Maksimiljan skladiščno dobo od šestih tednov na tri dni.⁹⁶ Kot motiv navaja, da se sedaj tuji trgovci izogibajo Ljubljane in da to škoduje njegovim deželam, mestom in mitnicam. Povod za to je dalo najbrže poročilo cesarskega mitničarja (Aufschlager) v Ljubljani cesarju, kjer govori o škodi, ki jo trpi sedaj mitnica in ga opozarja na to, da je veljaven privilegij od l. 1503. le do preklica.⁹⁷ V tem omejenem obsegu je veljala torej ljubljanska skladiščna pravica še dalje.

Naslednjo važno določbo o pravu tujcev je izzval konflikt med Ljubljano, Trstom in Reko na eni in salzburškim Ptujem na drugi strani; na pritožbo Ptujčanov, da meščani onih treh mest vse leto prodajajo svoje blago v njihovem mestu, določi kralj Ferdinand l. 1535., da smejo trgovati ti in drugi tu- in inozemski trgovci v Ptuju izven svobodnih letnih in tedenskih sejmov le na debelo, medtem ko morajo podrobno trgovino prepustiti ptujskim meščanom. Kot meja se določi pri suknu in postnih jedeh, da jih smejo prodajati „halb saumweiss, doch ungeuerlichen vnnder ainen zennten nit“, pri špeceriji („imber, saffran, muscatplie, naegl. pfeffer vnnd dergleichen“) in pri drugem blagu pa ona množina, ki velja približno toliko kakor pol tovora postnih

⁹³ Gl. zgoraj str. 60.

⁹⁴ Klun DC 58 sl.

⁹⁵ Ravnotam 60; izpuščen pa je skoraj ves zgorajšnji citat od incl. „stat Laybach“ do incl. „darain alle“, tako da je listina skoraj nerazumljiva.

⁹⁶ Gl. priloga 10; reg. Komatar JB 1903/4, 38.

⁹⁷ Prepis tega nedatiranega poročila v pisavi iz začetka 16. stoletja muz. arh. I 104 a; kronološko določitev omogoča omenjanje kmetškega punta (1514/15).

jedi; dnevno prodajo „als mit phunt, der ellen vnd dergleichen klainen sachen“ pa smejo vršiti le domačini. Iste pravice pa naj uživajo tudi Ptujčani v onih treh mestih.⁹⁸ Za značaj te določbe je važno, da odloča tu cesar kot deželni knez, ki mu pripada suvereniteta nad Ptujem, čeprav je ptujski mestni gospod za salzburško deželo nemški državni knez; načelo, da se smejo tuji trgovci v mestu pečati le z veliko trgovino, velja torej tukaj tudi za meščane habsburških dednih dežel.

Iz l. 1609. imamo dve listini, ki določata pravice trgovcev, kramarjev in krošnjarjev, ki ne živijo stalno v Ljubljani.⁹⁹ Dovoljeno jim je — izven svobodnih sejmov — prodajati samo v velikem; kaznovani naj bodo tudi Ljubljanci, ki bi jim omogočili trgovino na drobno; druga listina pa določa, da smejo prodajati samo tri dni meščanom, nato osem dni tujcem, potem pa morajo oditi. Ker se pri tem posebej navajajo Tržačani in sploh vsi, ki ne živijo stalno v Ljubljani, velja torej ta prepoved splošno, tudi za meščane drugih deželnoknežjih mest.

Kakor so pa bile omejene pravice tujcev, ki so trgovali v naših krajih, tako se je smela tudi trgovina naših meščanov v tujih teritorijah gibati le v ozko začrtanih mejah. Seveda ni bila tako pomembna; da je šla pa vendar razmeroma daleč, nam priča listina iz l. 1418., kjer podeli beneški dož Tomaž Mocenigo na intervencijo ljubljanskega mestnega pisarja Nikolaja in pismeno priporočilo nadvojvode Ernsta Ljubljancanom pravice Fontici Theotonico-rum (Fondaco dei Tedeschi) v Benetkah.¹⁰⁰ Smeli so torej odstopiti samo v tem poslopu v Benetkah, prodajati tu svoje blago samo Benečanom, izkupička v denarju pa niso smeli vzeti s seboj, ampak so morali zanj zopet kupiti

⁹⁸ Klun DC 70 sl. z napakami: a) stat Pettaw des von Salczburg diser zeit inhabung (Klun izpusti zeit); b) inwonner der dreyen steet (Klun steyrer); c) khauffmanswaren in grossa, zuuersteen (Klun in grosen zuersten); d) dergleichen klainen sachen (Klun kainen); e) das sie sich obbemelten austragkh (Klun austrugkh); reg. Komatar JB 1903/4, 39.

⁹⁹ Klun DC 74 sl., 74 z mnogimi napakami: listina od 20. II. (tiskana kot druga) „loken“ nam. prav. „laden“; listina od 23. aprila: a) „burger sein vnd euch in euren hanndtierungen vnd gewerben vber die stattgebräuchige zeit vnd bisheroerhaltne gwonhait zu“ (Klun razprto tiskano izpustil); b) „beschwär suppliciern“ (Klun „suppliren“); c) „erläutterung“ in „erleutert“ (Klun „erweiterung“ in „eröffnet“); d) „ausgenommen die jahrmärkht“ (Klun „aufgenommen den“); e) „stattgebreuchige zeit“ (Klun „statt gebrauchigkeit“); f) „hinweckh begeben vnd euch“ (Klun „auch“); g) v končni formuli „zu bedenken wissen“ (Klun „zu benemen“).

¹⁰⁰ Klun DC 22 sl. (zelo slaba izdaja); Hitzinger v MHVK XX. 1 sl.; Kandler, Codice diplomatico istriano 9. sept. 1408. Za letnico 1418 nam. 1408 govori datiranje pri Simonsfeld: Fondaco dei Tedeschi 41 sl. na podlagi beneških virov in vlada doža Tom. Mocenigo (1414–23).

blaga za izvoz.¹⁰¹ Le v tem omejenem obsegu so smeli torej od l. 1418. dalje ljubljanski trgovci trgovati na Beneškem; te pravice so se v naslednjem času tudi posluževali.¹⁰²

Židje, ki so živeli v srednjem veku več stoletij v Ljubljani, so se pečali s trgovino le v drugi vrsti. Meščanstvo se je v srednjem veku povsod trudilo, da doseže prepoved židovske trgovine in omeji žide poleg svobodnih poklicev predvsem na kreditne posle, ki so bili kristjanom zaradi kanonične prepovedi jemanja obresti zabranjeni.¹⁰³ Zato govori že privilegij kralja Henrika ljubljanskim židom od l. 1350. o kreditnih poslih.¹⁰⁴ Tudi ljubljanski trgovci so skušali iztisniti židovsko konkurenco iz trgovine in zato so izposlovali leta 1513. od cesarja Maksimilijana prepoved židovske trgovine in dovoljenje, da židovskim trgovcem zaplenijo njihovo blago;¹⁰⁵ dve leti pozneje pa zberejo Ljubljanci tolikšno svoto, da cesar zaradi nje izgubi interes na davku, ki mu ga morajo plačevati njegovi Kammerknechte in dovoli zato izgon židov iz Kranjske.¹⁰⁶

+ Za razmerje med meščani samimi pa je značilna listina iz l. 1513., sestavljena na pritožbo ljubljanskih obrtnikov proti trgovcem, ki prodajajo tuje nürnberske izdelke in delajo s tem konkurenco obrti svojih someščanov.¹⁰⁷ Cesar Maksimiljan odloči, da naj trgovci ne prodajajo onih tujih produktov, ki jih izdelujejo tudi domači obrtniki; če hočejo na vsak način nekaj zaslužiti, pa naj preskrbljujejo obrtnike s surovinami in orodjem (beraitschaft vnnd zeug). Ta odločba je na eni strani koncesija lokalnemu patriotizmu, ki ne pripušča tuje konkurence pri blagu, ki ga izdeluje domači obrtnik, na drugi strani pa kaže, da so imeli obrtniki tedaj še velik vpliv na mestni svet in zato

¹⁰¹ Simonsfeld n. o. m. 11, 23, 30 sl.; Köttschke, Allgem. Wirtschaftsgesch. des Mittelalters 568.

¹⁰² Simonsfeld n. o. m. 54; Simonsfeld poudarja proti Heydu, da so Ljubljanci dobili šele s tem privilegijem pravico, da trgujejo na Beneškem in da je niso imeli že prej (n. o. m. 41 sl.); prim. k temu listini od l. 1389. in 1395., ki govorita o trgovcih iz Dunaja in onih drugih habsburških mest, „die recht mit in habent, gen Venedi ze faren“ (QuGW II., 1, 275, št. 1172 a; ravnotam II., 1, 296, št. 1264). Mnenje Werunškega, da so imeli Ljubljanci pravico trgovanja na Beneškem že prej in da so bili zdaj le sprejeti v Fonticum Theotonicorum (Oesterr. Reichsgesch. 397), je nevzdržno, ker je bil pač sprejem v F. Th. predpogoj in edini mogoči način trgovanja tujcev iz nemške države na beneškem teritoriju.

¹⁰³ Köttschke n. o. m. 532 sl.

¹⁰⁴ Carn. II. 54.

¹⁰⁵ Klun DC 60.

¹⁰⁶ Ravnotam 65.

¹⁰⁷ Ravnotam 61 z napako „in iren lannden verkauffen sollen“, original „l a d e n“.

tudi na deputacijo, ki je šla k cesarju v Oudenarde. Motiv za to odločitev pa je „damit sich ye ain burger neben den andern neren mag“, pač v soglasju z nazeri tedanjega meščanstva pri nas, ki pričakuje, da mu njegov poklic omogoči skromno in zadovoljno življenje.

Seveda so obstojale tudi tedaj velike premoženjske razlike med meščani; vendar pa vidijo najpremožnejši od njih svoj končni cilj še dolgo pozneje v tem, da jim vladar podeli plemstvo in da se s tem odtegnejo gospodarskemu pridobivanju.¹⁰⁸ Isti cesar Maksimiljan, ki je proklamiral za Ljubljančane načelo, da se naj preživljajo drug poleg drugega, pa je bil v ozkih zvezah z Jakobom Fuggerjem, ki je izjavil, da hoče pridobivati, „dieweil er könne“ in formuliral s tem miselnost zgodnjega kapitalizma.

¹⁰⁸ Poročilo kranjskih mest od c. 1700, da vsi premožnejši meščani prestopajo v plemstvo in opuščajo meščansko pridobivanje, mestni arhiv F 7.

Priloge.

1.

1507 junij 13 Ljubljana.¹

Občina ljubljanskih meščanov izjavlja, da je nemška komenda, ki je zgradila del mestnega obzidja, odslej prosta vseh obveznosti do mesta; le oni njeni podložniki, ki imajo hiše na Novem trgu, naj ohranijo svoj dosedanji pravni položaj.

Ich Vaelkhel unde Vritshk unde Wernher unde Wulfinch purger des neuwen marchtes tze Laibach unde dar tzue deu gemain der purger da selbes veriehen an disem brieft unde tuoen chunt allen den, die in sehent oder horent lesen, paidet die nu sint unde her nach chunfftich werdent, daz wir unbetwungenleich unde mit verdahtem muot uns mit den bruedern des Teutshenhauses tze Laibach umb die ansprach, die wir tzu in unde tzue dem selbem hause hetaen umb ainn chalch unde umb die leute, die si unserr stât tze huoetae in ir hause haben solden, unde auch umb daz, daz uns unde unserr stat von ir hause dechain shade geshehaen solde, unde auch umb alle ansprach, die wir tzu in unde tzu ir hause gehabt haben, swie deu gehaizzen sei, fur uns unde fur alle unsere nachchunfftige gaentzleich verrihtet haben unde verebeaent vor dem erwerem herren hern Hainreich dem Gralant, der tzu den selben tzeiten vitztuem was, mit so auzzgenomener red, daz si uns unde unserr stat tze sicherhait gemauwert habent die mauwer, deu von ir hause uncz an daz ekke ires hoves pei dem paungarten raichet, unde sagen daz vorgenante haus unde auch die vorgenante brueder ledich der vorgenanden ansprach unde aller der ansprach, die wir hincz in gehabt haben, swie deu gehaizzen sei, unde daz si uns unde unserr stat unde unsern nachchunfftigen weder mit wache, noch mit huete, noch mit vestenunge noch mit dechainer slaht dewanchsal fur waz nimmemeaer gebunden sein. Aver iz leute, die auzzwendich des Hauses in dem neuwen marchet pei uns mit hause sitzent, beleibent in dem reht unde enher chomen ist. Unde daz disen ebnunge dem vorgenantem hause unde auch den bruedern staet unde unverbrochen beleibe, geben wir in disen brief, der versigelet ist mit des vorgenanden erweren herren hern Hainriches des Gralandes unseres vitztumes anhangendem insigel unde mit der stat tze Laibach anhangendem insigel.

Des sint getzeugen: der erbeaer herre her Ulreich der techaent datz Khrain unde an der March, Franchot der rihter tze Laibach, Eberhart der Pnedlauwer, Chuenrat der Stainpuhel, Eberhart der Kollentz, Lienhart der Porger, Jacob der Walch, Philipp der Snitzer, Mainhart Ozsek unde andere piderbe leute.

¹ Za prepis te listine se imam zahvaliti arhivarju centralnega arhiva nemškega reda g. dr. Schindlerju, ki mi ga je oskrbel po prijaznem posredovanju komturja g. priorja V. Učaka.

Diser brief ist geben datz Laibach, du nach Christes geburt er-
gangen waren tausent iare dreihundert iar unde dar nach in dem
sibendem iare, des nesten eritages vor sand Veides tage.

Dva pečata na pergam. trakovih; ohranjen le ljubljans-
ki (zelo poškodovan).

Orig. perg. v centralnem arhivu nemškega viteškega
reda na Dunaju; reg. Pettelegg: Urkunden des Deutsch-
Ordens-Zentralarchivs I 229 št. 875, a 759.

2.

1517 september 2. Ljubljana.

Češki kralj in koroški vojvoda Henrik prepoveduje
občini ljubljanskih meščanov in svojim ljubljanskim urad-
nikom kršiti pravice samostana Bistre.

Hainricus dei gratia Bohemie et Polonie rex Karinthie dux Ti-
rolis et Goricie comes vniuersitati ciuium suorum in Laybaco et ceteris
subditis suis per Carniolam constitutis gratiam suam et omne bonum.
Monasterium religiosorum virorum in Vrovnitz ordinis karthusiensis,
quod speciali fauore prosequimur et fauore in suis iuribus et liber-
tatibus conservare volentes, inhibemus vobis omnibus et singulis,
nostre gratie sub obtentu, ne quis vestrum contra libertates predicti
monasterii ligna silvarum suarum infra limites suis priuilegiis anno-
tatos succidere audeat sine predictorum fratrum licencia et consensu.
Siquis vero huiusmodi mandati nostri ingressor fuerit, tociens marcam
unam denariorum camere nostre soluet pro pena, quociens ingressus
fuerit hoc mandatum et eandem marcam index Laybacensis, qui pro
tempore fuerit, nostro nomine exigat ab eodem. Inhibemus insuper,
ne aliquis officialium nostrorum de quadraginta octo mansis, cum
quibus predictum monasterium dotatum est per clare memorie illu-
strem quondam Vlricum ducem Karinthie, predecessorem nostrum,
prout in suo priuilegio, quod vidimus et confirmauimus, continetur
nominatim et iacent vltra fluuium Sawam, nullum ius foreste exigat
vel requirat, dantes eis presentes litteras in testimonium super eo.
Datum in Laybaco anno domini millesimo trecentesimo decimo sep-
timo feria sexta proxima post festum beati Egidii.

Insert v potrditveni listini vojvod Albrehta in Otona od
15. aprila 1337 v H H S t A.

3.

1517 november 11...

Sodniki, svet in občina meščanov v Kostanjevici raz-
glašajo privilegij kralja Henrika samostanu sv. Marije pri
Kostanjevici, da mesto ne sme sprejemati samostanskih
podložnikov, ozir. da jih mora samostanu na zahtevo takoj
izročiti.

Ich Weigel Otacher Ruopps richter ze Landestrost, di zwelf
gesworen des rates vnd der gemain der purger daselben veriehen
an disem prief vnd tuon chunt allen den di in sehent, horent oder
lesent, daz vnser genediger herre chunich Hainreich von Poehaim vnd

herzog in Cherenten daz goczhaus ze Sand Marein Pruonne bei Lancz-
trost nach apt Balchers pet vnd des conuentes daselben pesunderleich
damit pgnadet hat, daz er mit vns geschaphen hat, daz wier fuerpas
ewichleich chainen man, er sei huobman oder erpman oder swie er
daz voergenant goczhaus angehoert, zuo vns in die vorgenanten stat
nicht sidelen noch enphahen schullen. Swa ez darvber an vnser
wizzen geschech,^{a)} so schulle wier dem vorgenanten goczhaus sein leut
hin wider antwurten an alles taidinch, an alles verziehen, mit leibe
vnd mit guot auf der stat, swen sev der apt oder der conuent von
dem selben goczhaus an vns suochent oder vordrent. Vnd daz vnser
vorgenanten herren pgnadung vnd descheft dem vorgenanten goczhaus
ewichleich stet vnd von vns vnd vnseren nachchomen vnzeprochen
peleiben, geben wier im disen prief ze ainem offen gezeug vnd ze
ainem ewigen vrchund, pezaichent mit vnserem gemainem stat an-
hangunten insidel. Der prief ist gegeben do von Christes gepuord der-
gangen waren tavsent iar vnd dreihundert iar darnach in dem sibenz-
zehenten iar and sand Merteins tag.

Pečat odtrgan.

Orig. perg. v muz. arh.

4.

1360 febr. 20. Gradec.

Vojvoda Rudolf IV. naroča kranjskemu deželnemu
glavarju, da so dolžni plačevati davke vsi ljubljanski me-
ščani razen onih, ki so s privilegiji oproščeni od njih; tudi
tisti, ki so oproščeni od davkov, pa morajo nositi vse ostale
meščanske obveznosti.

Wier Ruodolf von gots gnaden herczog ze Österreich ze Steyr vnd
ze Kernden embieten vnserm getrewen lieben Levtolden von Stadek
vnserm hauptman in Chrayn vnser gnad vnd allz guot. Vns haben ge-
chlagt vnser getrewen die purger von Laybach, das eczlich ir mitpur-
ger gesezzen in der statt mer denn in acht vnd zweinczig häusern
nicht dienen wellen mit der statt als ander purger vnd daz si doch
dhain hantvest noch freyung haben vmb die stewart denn alein ir
drey. Darumb emphelhen wier dir ernstlich vnd wellen, daz du die-
selben leutta) darzuo haltest vnd nötest von vnsern wegen, daz si als
die andern purger dienen vns vnd der stat mit stevr vnd mit andern
sachen. Welhe aber solich hantvest vnd freyung haben, daz si der
stevr ledig sein sullen, wellen wir vnd mainen ernstlich, daz die doch
dienen vnd helfen sullen vns vnd der statt mit wacht vnd mit pezze-
rung an mauren, an graben vnd an prucken alz ander purger, die der
freyung vmb die stevr nicht habent an allez geuer. Mit vrkund dicz
briefs, geben ze Gracz an dem nesten pfinstag nach dem aschtag anno
domini millesimo trecentesimo sexagesimo.

Pečat vtisnjen na hrbtu.

Orig. perg. v muz. arh.

5.

1416 julij 27. Bozen.

Nadvojvoda Ernst zaukaže svojemu vicedomu na
Kranjskem, da naj pazi, da se bodo ljubljanski gostilničarji
in peki držali prave vage, mere in cene.

a) Orig. geschtech, 4 a) leutt na razuri z drugo roko.

Wir Ernst von gotes gnaden erczherzog ze Österreich ze Steir ze Kernden vnd ze Krain graf ze Tirol etc. embieten vnserm getrewn Micheln dem Drescher vnserm vicztumb in Krain vnser gnad vnd alles guot. Als wir in vnser statt zu Laybach geschafft vnd gesacz haben, daz die fleisshakcher, leyttgeben vnd pekchen rechte wag mazz vnd kauff geben solden, ist vns fuerbracht, daz das dieselben leyttgeben vnd pekchen nicht tun, das vns vast vnphillich dunkhet. Empfelhen wir dir ernstlich vnd wellen, daz du sy von vnsern wegen vestiglich haltest vnd mit in schaffest, damit sy rechte mazz vnd gleichen kauff geben bey vnsern hulden vnd gnaden. Geben ze Boczen an montag nach sand Jacobs tag apostoli, anno domini etc. sexto decimo.

Dominus dux per consilium.

Pečat vtisnjen na hrbtu.

Orig. papir v muz. arh.

6.

1454 oktober 25 W. Neustadt.

Vojvoda Friderik mlajši potrdi volila ljubljanskega meščana Henrika Stauthaimerja, njegove žene in brata samostanu Bistri, v kolikor se ne tičejo zemljišč v pomirjih deželnoknežjih mest in trgov.

Wir Fridreich der junger von gots gnaden herczog ze Österreich ze Steir ze Kernden vnd ze Krain graue ze Tirol etc. bekennen, daz fur vns komen vnser getrewr Hainreich Stauthaimer vnser burger zu Laybach vnd gab vns zuerkennen, wie er vnd Margareth sein hausfraw vnd der erber vnser getrewr andechtiger Friedreich Stauthaimer pharrer zu Hainburg sein bruder den erbern geistlichen vnsern lieben andechtigen dem prior vnd conuent zu Frewdnicz ain gmächt auf ettlich stukch vnd guter, die er von den Gallenbergern gekaufft vnd auch ander ire guter getan hieten nach innhaltung der brief, so darumb wärn, vnd vns gebeten darzu vnsern willen vnd gunst zegeben vnd das also ze bestetten. Also haben wir angesehen solh der egemelten Stauthaimer vleissig bete vnd guten fursacz vnd haben dadurch vnd voran got dem allmechtigen ze lob vnd er vnd auch daz wir des goczdinsts, der in demselben kloster volbracht wirdet, den ze furdern wir billich genaigt sein, tailhefftig werden, darzu vnsern willen vnd gunst gegeben vnd solh gmächt bestett vnd bestetten auch das wissentlich alsuerr wir das dann billich vnd zu recht bestetten sullen oder mugen, doch nur solch stukch vnd guter, die nicht in vnsern burchriden vnser stet vnd mercht gelegen sein vnd auch vnserm lieben herren vnd vettern herczog Fridreichen, vns, vnserm lieben bruder vnd vnsern erben in vnsern gerechtikchaiten vnd gwaltsamen vnuergriffenlich vnd an schaden angeuerde. Mit vrkund des brieues mit vnserm anhangundem secret, geben zu der Newnstat an montag vor sannd Symons vnd sannd Judas tag nach Kristi geburde im vierzehenhundert vnd viervnddreissigsten jare.

Dominus dux in consilio.

Pečat vojvode na perg. traku (polovica manjka).

Orig. perg. v HHS t A.

1465 avgust 9. W. Neustadt.

Cesar Friderik III. podeli ljubljanskim mesarjem iste pravice, kakor jih imajo mesarji v štajerskih mestih.

Wir Friderich . . . bekhennen vnd thuen khundt öffentlich mit dem brieff, wan wir alzeit begierlich genaigt sein alle vnser vnderthannen vnd gethreuen aufnehmen vnd nuz zubetrachten, zufürdern vnd zumeren, dass wir angesehen haben vnser gethreuer der fleischhackher gemanelich in vnser statt Laybach gesessen vnd wannhafft fleissig bette vnd haben dardurch vnd von sondern gnaden ine die gnad gethann vnd thuen auch wissentlich in crafft diss briefs, das sy ir erben vnd nachkhumen nun hinfür dasselb fleischhackher handtwerch in der gemelten vnser statt Laybach üben, treiben vnd das mit allen dern eren, gerechtigaikten, freihaiten, gueten gewonnhaiten, alten löbl. herkhumen haben, arbaitten, handeln vnd gebrauchen mugen, inmassen vnd dasselb handtwerckh ander fleisshackher in vnsern stetten in vnsern fürstenthumb Steyer vben, arbeiten vnd von rechtens oder gewonnhaiten wegen zu thuen haben vnd gebrauchen von menigelig vngehendert. Dann gebietten wir denn edlen vnsern lieben gethreuen allen vnsern hauptleuten, grauen, freyherrn, rittern vnd knechten, verwessern, vizdamben, pflegern, burggrauen, burgermaistern, richtern, raitten, burgern, gemainen vnd allen ander vnsern amptleuten, vnderthannen vnd gethreuen ernstlich vnd wollen, das sy die obgenannten fleischhackher zu Laybach ir erben vnd nachkhumen bey den obgemelten vnsern gnaden vnd freihaiten genneczlich beleiben vnd sy der gerueblich gebrauchen lassen vnd in daran khain irrung noch hinderung nicht thuen, noch der jemanden andern zuthuen gestatten in khein waiss als lieb in allen vnd ir jeden sey vnser schwere vngnad zuuermeiden. Das mainen wir ernstlich. Mit vhrkhundt diss briefs mit vnser khayserlichen maiestat anhanggenden innsigl versigelt, geben zu der Neuenstat an freitag vor sannt Larenzen tag nach Christi geburt im vierzehenhundert vnd fünff vnd sechzigsten, vnser khayserthumbs im vierzehenden vnser reich des Romischen im sechs vnd zwainzigsten vnd des Hungrischen im sibenden jaren.

Insert v prepisu potrditve po cesarju Maksimiljanu I. 1501. v muz. arh. I 150.

1492 december 12. Linz.

Cesar Friderik III. povzdigne vas Tržič v trg.

Wier Fridrich . . . bekhennen das vns vnser getreuer Larenz Paradeiser vnd weillundt Hansen Laberger zu Guettenberg erben düemüetigelig haben bitten lassen, das wier ier dorff genandt Neumärkhtl in vnserem fürstenthumb Crain gelegen zu einem markht zuerheben vnd iere leutt vnd holden darin gesessen zu burgern zu schopfen vnd zu machen, auch in ein wochenmarkht am sambstag zugeben vnd in handl vnd arbaitt, so sie vorhero geliebt hetten, zugebrauchen vergunntten vnd erlaubten. Haben wier angesehen ier düemüettig bette, auch die dienst so sy vnd iere vorfordern vns than haben vnd vns hinfüren zu thuen sich willig erbietten vnd haben in dardurch vnd von sondern gnaden das bemelt ier dorff zu einem markht erhebt, auch iere leütt darinen zu burgern geschepfft vnd gemacht vnd inen den berüertten wochenmarkht gegeben, dan zu demselben

ierm handl vnd arbaitt zu veben vnd zugebrauchen vergundt vnd erlaubt, erheben, schepfen, machen, geben, vergunen vnd erlauben auch mit guetter vorbetrachtung vnd rechtem wissen von khayserlicher macht vnd als regierenden herrn vnd landtsfürssten in Osterreich. Steyr, Khärndten vnd Crain, wissentlich mit dem brief, mainen, ordnen, seczen vnd wellen, das das bemelte dorff füran von menigelig für ain markht gehalten, die leutt darinnen gesessen iere erben vnd nachkhomen burger gehaissen, genendt vnd sonst andere markht gerechtighkhaitten haben, die den bestimbtten wochenmarkht quies (?) ieden sambstags halten, vnd darzue ieren handl vnd arbaitt, als von alter herkhomen ist, gebrauchen vnd genüessen mügen, inmassen das vnser markht daselbst in Crain, mit den sy in vnsern vnd desselben vnser landts sachen verwohnt vnd verbunden sein sollen, von rechtens oder gewonhaitt wegen zu thuen haben von menigelig vngehendert, vngenaarlich. Darumb gebietten wier den ehrwirdigen, hochgebohrnen, wohlgebohrn, ersamben, edlen vnsern lieben gethreuhen allen vnd iedlichen fürssten, geistlichen vnd weltlichen, grauen, freyherrn, herrn, rittern vnd khnechten, haubtleuten, landtvogten, landtmarschalchen, verwesern, vizdomben, pflegern, burgkgrauen, ambleuten, landtrichtern, burgermaistern, richtern, retten, burgern, gemaindten vnd allen andern vnseren vnd des heilligen reichs auch vnser erblichen landtfürssthumben vnd gebietten vnterhanen lieben vnd getreuhen, gegenwärtigen vnd khunfftigen, ernstlich vnd wellen, das sy die obbenannten Paradeiser vnd Lamberger erben bei diser vnser erhebung vnd schöpfung des berüerten ieren markhts vnd iere leutt darin zu burgern, auch gab des bestimbtten wochenmarkhtes vnd vergunen vnd erlauben ier handl vnd arbaitt, wie vorstehet, ganczlich vnd bernebblich bleiben zulassen vnd darwider nichts handeln noch in daran irrung noch hinternuss thuen, noch das iemandt andern zuthuen gestatten, in khain weiss, als lieb in vnd ier ieden sey vnser schwäre vngnadt vnd straff zuuermeiden. Das mainen wier ernstlich. Mit vhrkhundt des briefs gesiglt mit vnser khay. mst. anhangenden insigl. geben zu Linz am mittich vor S. Lucien tag, nach Christi geburt im 1492 isten, vnser khayserthumbs im 42 isten, vnser reich des Römischen im 53 isten vnd des Vngrischen im 34 isten jahr.

Prepis v muz. arh. I 128.

9.

1495 marc 21. Linz.

Cesar Friderik III. razglaša, da je pooblastil kranjskega deželnega glavarja, da podeli sodniku v Kranju pooblastilo za izvrševanje krvnega sodstva.

Wier Friderich... bekennen, dass wier vnsern liebenn gethreuhen Willhalmben vonn Auersperg vnssern rathe, camrer vnd haubtman in Crain vmb vrsach willen, damit dass übl ann dem ende destbess gestrafft werde, vnssern gwaldt gebenn habenn wissentlich mit dem brüef, dass er vnssern gethreuhen vnssern richter zu Crainburg paann vnd acht, dieweill er vnsser richter dasselbst sein wierdet,^{a)} vonn vnssern wegenn vnd an vnsserer statt leichenn mag, der dasselbss zu Crainburg vnd nicht weitter dieselb zeith vber das blueth zu richten haben vnd soll darumb aydt zu vnssern hannden aufnemen:

^{a)} 1494 nam. „dieweill . . . wiedert“ „oder wehr khünfftighklich vnser richter daselbst sein wierdet.“

niemandts zu vnbilllicher vrgichta) annembenn, es seye dann auf wahr anzaigenn, dass recht alss offft mit tauglichenn vnnd verständigen leuthenn zubeseczen, dem armen alss denn reichenn ein gleiches recht ergehenn zulassenn vnnd darin mit gab, freindschafft, feindschafft noch ichtes annders anzusehen vngeuerlich. Mit vrkhundt dess brüefs, gebenn zu Linz am pfinggstag vor dem sonntag judica in der fastenn nach Christi geburde vierzehnhundert vnnd im drey vnnd neunzigstenn vnssers khaysserthumbs im zway vnnd vierzigstenn vnnsere reichss des Römischen in drey vnnd fünffzigstenn vnnd dess Hungerischenn im fünff vnnd dreyssigstenn jahn.

Collat.

L. S.

Prepis iz l. 1639. v muz. arh. I 95. Ravnotam prepis listine cesarja Maksimiljana od 20. januarja 1494, ki se loči v tekstnem delu od te listine le na označenih dveh mestih.

10.

1517 oktober 10. Baden.

Cesar Maksimiljan skrajša skladiščno dobo za tuje trgovce v Ljubljani od šestih tednov na tri dni.

Maximilian von gots gnaden Römischer kaiser etc.

Erbern weisen getrewen lieben. Wiewol euch vor etlichen vergangenen jaren vnnsere niderösterreichisch regimentt auf vnnsere wolgefallen ain entschid gefertiget, den wir nachmalen auf ewr sollicitiurn confirmirt vnd bestet haben, der vnnder annderm das in sich helt, welher ausländischer oder frömbder kaufman durch vnnsere furstenthumb Crain mit sein kaufmansgutern in die March vnd Pawa oder der Venediger gepiet hin vnnd wider hanndtiern oder passiern will, das der schuldig sein sol seine gueter bey euch zu Laybach sechs wochen lanng niderzelegen vnd das in diser zeit in ewer wal steen sol, ob ir die von in kauffen wellet oder nit etc. Dawider wir aber souil verstannden, das durch söhl niderleg der frömbd vnd ausländisch kaufman gedrunge wirdet frömbd vnd vngwondlich strassen als auf Zennig, Wegker¹ vnd ander enden zusuechen, inen daz auch nicht allain, sonder gemain vnnsere furstenthumben beswerlichen sey, zu sambt dem, das vnns solhs auch an vnnsere auflegen, quarentes vnd anndere vnnsere meuten vnd zölln zu mercklichem abbruch vnd nachtail raicht, darein vnns als herrn vnd landtsfursten zu sehen gepurt, vnd demnach aus den berurten vrsachen vnd sonnderlichen damit der frömbd kaufmann destmer naigung hab, vnnsere gesezt glaitgelt zubezalen, aus furstlicher macht diser zeit vor angezaigt ewr niderleg zu Laybach, souil des den obbestimbten artikkel berurt, dergstalt widerumben von euch aufgehebt, das nu hinfur ain yeder frömbder oder ausländischer kaufman, der mit sein gutern durch das berurt vnnsere furstenthumb Crain in die Marckh in Pawa oder der Venediger gepiet hin oder herwider handtiern wil, nicht lennger als drey tag lang schuldig sein sol seine guter euch zu Laybach niderzelegen, ob ir dis von ime kauffen wellet oder nit etc. vnd alsdann mag er die seinem gefallen vnnd nucz nach wie ander verfur, doch das er vnns dauon vnnsere gesezt quarentes, aufleg, glaitgelt vnd annder gepurlich meut vnd zöll bezal. Vnnd dweil wir dann solhs vberal in vnnsere erblichen furstenthumben vnd lannden durch vnnsere offen mandat verkundt haben, emphelhen wir euch mit ernst,

a) 1494 nam. „vrgicht“ „gihr“.

¹ Bakar.

das ir nu hinfur all frombd vnd ausslendisch kauffleut mit irn kaufmansgutern hin vnd wider obberurter massen handtiern lasset vnd sy damit bey euch zu Laybach vber drey tag lanng nicht aufhaltet noch des yemants andern von ewern wegen gestattet bey vermeidung vnnsrer vngnad vnd straff. Das ist vnnsrer ernstliche mainung. Geben in vnnsrer stat Paden in Österreich am X. tag octobris, anno etc. XVII° vnnsers reich im XXXII^{ten} jarn.

Commissio domini imperatoris propria.
Treytzsaurwein manu propria.

In dorso: Den erbern weisen vnnsern getrewen lieben. n. burgermaister, richter vnd rat vnnsrer stat zu Laybach.

Pečat manjka.

Orig. papir med listinami mestnega arhiva.

11.

1602 december 23. Gradec.

Nadvojvoda Ferdinand odloči na pritožbo kranjskih mest, s katerim blagom smejo trgovati le meščani in s katerim tudi kmetski podložniki.

Wir Ferdinand von gottes genaden ertzherzog zu Osterreich Hertzog zu Burgundi Steyr Kärndten Crain vnd Würtemberg etc. graue zu Tyrol vnd Görtz etc. embieten, n. allen vnd jeden vnsern landtleuten, vnderthonen, was würden, standts oder wesens die in vnserm fürstenthumb Crain gesessen sein, insonderhait aber denen landtgerichts innhabern vnd allen andern nachgesetzten obrigkeiten vnnd gerichtsverwaltern vnser gnad vnd alles guets vnnd geben euch hiemit genediglichken zuuernemen, das vns die ersamen weisen vnser getrewen lieben, n. vnd. n. die burgermaister, richter, räthe vnd burgerschafften in gemain der mitleidenden stödt vnd flecken in gedachtem vnserm hertzogthumb Crain mit grosser beschwär in vnderthenigkait angebracht, welchermassen inen zuwider irer habenden confirmierten kayser-könig-vnd ertzherzoglichen freyhaiten durch die paur-schafft in treibung allerhandt burgerlichen gewerben dermassen solcher grosser eintrag zuegefügt, das numehr ein lange zeit herum fast alle burgerliche handtierungen von denen stetten auff das gey gezogen vnd daselbst zuwider der wissentlichen landtshantvest, policey vnd denen in sachen hieuer außgangnen generaln ohne scheuch von der paurschafft getriben vnnd practiciert werde, dahero dann erfolge, das angeregte vnser mitleidende stett, märckt oder flecken in solchen merklichen abfahl geraten, das in vilen oft nit zwen oder drey burger verhanden, die neben ihrer täglichen narung die schul-digen anlagen bezalen vnd endrichten können, nit weniger auch fürohin besorgentlich in noch mehrern abfahl vnd gantzliche abödung komben mechten, auff den fahl man nit denen hierunter allerseits mitlauffenden vnordnungen würcklich begegnen vnnd in sachen, mit was sorten jeder thail zu handtieren befuegt, einen gewissen vnd aigentlichen vnderschiedt machen werde. Damit aber so wol die burger- als pauer-schafft ein rechtes wissen haben mügen, mit was sorten jeder zu hand-tieren befuegt, so wollen wir hiemit disen vnderschiedt gemacht haben, das nemlichen die burger mit allerley wein, item mit eysen vnnd was darauff für pfenbert gemacht werden, stahel vnd zwinzach, negl, hueff-eysen, tuch, leinwath, waydgarn, rauchgefüll, kramerey, gewürtz vnd specerey, vngearbait heut, gearbaite liderne fel vnd samisch, huet vnd gemachte pyret, messer klein vnd groß, seydene wahrn, oel vnd hönig, kupfer, messing, zin, baumwoll vnd darauff gemachte decken vnd

gülder, puluer, pley, handt- vnd pürschpüxen sambt derselben zugehör, silbergeschmeidt vnd edelgestain, quecksilber vnd zinober, wax vnd wackertzen, weinstain, mannswöhrn vnd waffen, schwöbel, allaun, pockshörndl, mandl, feigen, weinper, reiß, sallitter, hütrauch vnd wollen, saiffen, glöser vnd leder etc., entgegen aber die vnmitleidende stette, flecken vnd pawern mit allerlay getraidt, item mit saltz; zuuerstehen welches vmb pares gelt erkaufft oder vmb traydt ertauscht vnd in die statt gebracht würdet, item mit allerley wein auff gleichmessigen verstandt, ferrer mit allerley eysen, wz sie vmb wein ertauschen, doch auch in denen stetten zuuerstehen, item mit allerley käß, schmalcz vnd gemahet schweinenfleisch, vich, hüener, ayr, fisch, krebs, leinwath, loden, hönig, wax, schmer, püchsen, puluer, sallitter, allerlai gemachte klaider von groben tuech vnd allerley gemachte stifel vnd schuech, auch leder, roß vnd feldin, knoblach vnd zwifel, zwillich, kraut, putter, millich, gemachtes holtzwerch, prenholtz, khol, pauholtz, pretter vnd sagdillen, raiff vnd penter, höfen vnd oefen, schlechte gewürcke plahen oder tecken vber die roß, obst vnd gemain geflügl etc. allein zu hantiern befuegt, vnd also in denen vorbenanten handtierungen denen burgerschafften, bey gentzlicher verliering derjenigen sorten, mit denen sie betretten, ainichen eintrag nit zuefüegen sollen. Damit sich nun meniglich hinfüro darnach zurichten vnd vor schaden zu hüeten wüsse, haben wir solches hiemit durch dises general zu menigklichs nachrichtung publiciern vnd beynebens allen vnd jeden vnsern nachgesetzten ordenlichen obrigkaiten, auch landgerichtsinnhabern vnd gerichtten sambt derselben verwaltern ernstlich befelchen wöllen, dz ir ob disem vnserm generalmandat vestigklich handthabet vnd diejenigen, so darwider handeln vnd darüber betretten oder erfragt werden, mit wückerlicher einziehung deß guets, damit sie gehandtiert, bestraffet, auß welcher straff vns dann halber thail, dem gericht aber, darinnen sie betretten vnd von demselben auch die aufrichtung beschicht, ein viertl, vnd dem anzaiger auch ein viertl erfolgen soll. Auff den fahl aber die gericht an gebürlicher aufrichtung saumig erscheinen würden, wöllen wir vns gegen denselben die wückerliche bestraffung in allweg vorbehalten haben, darnach sich dann meniglich zu richten vnd vor schaden zu hüeten waiff. Es beschieht auch hieran vnser gantz ernstlicher will vnd mainung. Geben in vnser statt Grätz den 23. decembris im sechzehenhundert vnd andern jahr.

Commissio serenissimi domini archiducis in consilio.

Tisk; 4 izvodi v mestnem arh. F 6.

Vsebina.

Viri	1— 6
------------	------

Kostanjeviško-novomeško mestno pravo. Privilegijske knjige in mestni arhivi. Ustno običajno pravo v sodstvu. Viri urbarjalnega značaja.

Postanek mest in meščanstva	7—26
-----------------------------------	------

Problem postanka mest. — Andechs-Meranci ustanove Kamnik, Spanheimovci pa Ljubljano in Kostanjevico; Kranj. Ljubljana središče teritorija. Freisinška trga. Habsburško Novo mesto. Goriški grofje, Ortenburžani in Celjski. Nova mesta v času turških vpadov. Trgi. — Meščani osebno svobodni; forme zemljiške posesti v mestih. Meščanska sodišča in mestno obzidje; ustanovni akt. — Postanek meščanske naselbine. Emancipacija od grude; sejmi ter razvoj obrti in trgovine. Kolonizacija iz podeželja; vpliv turških vpadov; tuja kolonizacija.

Mestni gospod in razvoj mestne avtonomije; imunitete in svobodne hiše	27—47
---	-------

Mesta v deželni ustavi in upravi. — Postanek avtonomije v avstrijskih mestih. Ljubljana ima prvotno le občino meščanov brez sveta; sodnik podrejen deželnemu knezu. Analogen razvoj v drugih mestih. — Mesta z nižje- in krvnosodno avtonomijo. — Razvoj avtonomne ustave od demokracije do sistema hierarhičnih korporacij. — Sodno-upravno razmerje med mesti in imunitetami, plemstvom, duhovščino in njihovimi služabniki. — Meščanske javnopravne obveznosti postanejo v 14. stol. realno breme, od katerega osvobode le privilegiji; dve vrsti svobodnih hiš. Amortizacijska zakonodaja. Schatzsteuer. Meščanske obveznosti trgovcev in obrtnikov v imunitetah. Mesta v davčnem sistemu dobe. — Ljubljanski patricijat.

Gospodarski položaj mest.	48—67
--------------------------------	-------

Pomen srednjeveških mest drugod in pri nas; meščanski sloj. — Razmerje med mestom in deželo: Bannmeilenrecht v obrti, boj za kmetško trgovino, sejmsko pravo in dovoz agrarnih produktov. — Pomen mestnega obrtništva. Cehovska organizacija nastane iz ekonomskih motivov; bratovščine. Določbe cehovskih statutov. — Trgovina naših mest z italij.-levantinskim blagom in habsburška trgovinska politika. Trgovina s hrvatskimi produkti in z železom. — Pravo tujcev v trgovini s hrvatskim in italijanskim blagom; ljubljansko skladiščno pravo. Razmerje med meščani habsburških mest. Ljubljančani v Benetkah. Židje. — Značaj meščanskega gospodarskega življenja.

Priloge	68—76
---------------	-------

00155-4284

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIZNICA

00000330062